

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Навчально-науковий
інститут економіки
та менеджменту

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

ЧАСТИНА 4 / 2023

FINANCIAL AND ECONOMIC POLICY
IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE
PART 4 / 2023

МОНОГРАФІЯ

 КОНДОР

 КОНДОР

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства
та природокористування

**Фінансово-економічна політика
в контексті інноваційного
розвитку України**

Частина 4

Монографія

Київ - 2023

УДК 336.02:33.021:342.25

Ф59

*Рекомендовано вченою радою
Національного університету водного господарства та природокористування.
Протокол № 12 від 29.12.2023 р.*

Авторський колектив: Богінська Л. О.; Боднарюк І. Л.; Дем'янчук О. В.; Дума В. Л.; Дума В. Ю.; Заячківська О. В.; Ковшун Н.Е.; Кондрацька Н. М.; Котик О. В.; Кузнецова Т. В.; Ляхович О. О.; Мамчур Д. А.; Мельник Л. В.; Мельник Л. М.; Мошнич С. З.; Окач С. О.; Прошарук Ю.А.; Рабчун О.О.; Радовенчук П.В.; Савіна Н. Б.; Скаковська С. С.; Терещенко В. Є.; Трофімчук С. М.; Хахльов С. О., Хахльов О. В.; Федорчук Ю. М.; Шило Ж. С.; Щур О. О.

Відповідальний редактор:

Мельник Л. В., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне.

Рецензенти:

Грицюк П. М., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне;

Дейнега О. В., доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне.

Ф59 Фінансово-економічна політика в контексті інноваційного розвитку України : монографія / Мельник Л. В., Савіна Н. Б. та ін. Частина 4. – Київ : Видавничий дім «Кондор», 2023. – 276 с.

ISBN 978-617-8153-23-6

В колективній монографії висвітлено теоретико-методологічні аспекти формування фінансово-економічної політики інноваційного розвитку України та її регіонів, методичні підходи до оцінки фінансового забезпечення інноваційного розвитку. Видання рекомендовано керівникам та фахівцям органів державного та регіонального управління, місцевого самоврядування, науковим працівникам, викладачам, аспірантам та студентам вищих навчальних закладів, а також широкому колу читачів.

УДК 336.02:33.021:342.25

ISBN 978-617-8153-23-6

© Л. В. Мельник, Н. Б. Савіна та ін., 2023

© Національний університет водного господарства та природокористування, 2023

© Видавничий дім «Кондор», 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи інноваційного розвитку економіки України.....	7
1.1. Вплив банківської системи на макроекономічний розвиток країни.....	7
1.2. Регуляторна політика НБУ: загрози та реформи воєнного часу.....	19
1.3. Інвестиційно-інноваційні процеси в Україні: сучасний стан і зміни в післявоєнний період.....	28
1.4. Правові засади, принципи та особливості антикризового управління в Україні.....	36
Розділ 2. Інноваційні підходи до формування бюджетно-податкової політики в Україні	44
2.1. Реформа податкової системи в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України.....	44
2.2. Формування дохідної бази місцевих бюджетів та шляхи її зміцнення.....	52
2.3. Шляхи підвищення ефективності управління державним боргом України.....	88
2.4. Удосконалення казначейської системи виконання бюджету в сучасних умовах.....	129
Розділ 3. Методичні підходи до оцінки фінансового забезпечення інноваційного розвитку України.....	136
3.1. Методи прогнозування ефективності інноваційної діяльності.....	136
3.2. Роль фінансової стратегії в підвищенні ефективності використання фінансового потенціалу підприємства.....	147
3.3. Оцінка нерухомості в сучасних умовах.....	184
3.4. Еколого-економічна ефективність водокористування у регіоні: аналіз та прогнозування.....	194

Розділ 4. Управління процесами інноваційного розвитку фінансово-кредитної сфери.....	210
4.1. Автоматизація банківського кредитування в умовах цифрової трансформації.....	210
4.2. Monobank – український феномен фінтеху та необанкінгу.....	215
4.3. Діяльність небанківських фінансово-кредитних установ в період війни.....	236
4.4. Фінансово-економічна безпека страхової компанії: сутність, аналіз та фактори впливу.....	242
Список використаної літератури.....	254

ВСТУП

Сьогодні головним стратегічним завданням для забезпечення стабільності економіки України та її конкурентоспроможності на світовому ринку є прискорення процесів структурної перебудови за допомогою інновацій. Реалізація цієї мети вимагає створення комплексної системи фінансової підтримки інноваційного розвитку, а також узгодження інтересів держави, фінансових установ і підприємств для ефективної акумуляції та перетворення фінансових ресурсів. Дані процеси мають відбуватися з урахуванням потреб української економіки в інвестиціях для впровадження технологічних змін та належної мотивації для інноваційного підприємництва.

Інновації мають величезне значення для економіки України з кількох ключових причин. Вони дозволяють українським компаніям створювати продукти та послуги, які відрізняються від конкурентів і мають вищу якість або ефективність, що допомагає підвищувати конкурентоспроможність національного бізнесу на міжнародному ринку. Інновації є основою для створення нових ринків, розвитку нових галузей та створення нових робочих місць, що стимулює економічне зростання та сприяє модернізації економіки, її адаптації до сучасних вимог та викликів.

У зв'язку з цим актуальними напрямками в наукових колах є функціональні дослідження, що відображають теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності як чинника глобальної інтеграції та вплив війни на інноваційну діяльність усередині країни.

Колективна монографія «Фінансово-економічна політика в контексті інноваційного розвитку України» присвячена актуальним проблемам формування та реалізації фінансово-економічної політики, спрямованої на ефективне функціонування суб'єктів господарювання, забезпечення сталого розвитку країни та її регіонів. Адже тільки за умови досягнення високого рівня інноваційної діяльності економіка країни зможе зайняти гідне місце у світовому процесі економічного розвитку.

Особливу увагу в монографії сконцентровано на фінансовій складовій інноваційного розвитку держави як пріоритетної складової національної безпеки України. Системно досліджено наукові та методологічні положення фінансового забезпечення інноваційної діяльності, ролі і впливу інновацій на економічне зростання країни. З'ясовано особливості фінансування інвестиційної діяльності, оцінено сучасний стан фінансового забезпечення інноваційної діяльності на підставі визначення тенденцій фінансування та аналізу державних і приватних джерел фінансових ресурсів. Обґрунтовано шляхи покращення фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні.

У даній монографії узагальнено результати досліджень, проведених, насамперед, професорсько-викладацьким складом кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування за темою «Фінансово-економічна політика в контексті інноваційного розвитку України», державний реєстраційний номер 0120U105019.

Монографія підготовлена колективом авторів у складі: Богінська Л. О. (3.3.); Боднарюк І.Л. (4.2); Дем'янчук О.В. (2.2); Дума В. Л. (4.2); Дума В.Ю. (1.4); Заячківська О.В. (4.4); Ковшун Н. Е. (2.4); Кондрацька Н. М. (1.2); Котик О. В. (4.3); Кузнецова Т.В. (3.2); Ляхович О. О. (2.2; 2.3); Мамчур Д.А.(4.4); Мельник Л. В. (2.4); Мельник Л. М. (4.1); Мошнич С. З. (2.4); Окач С.О. (4.1); Прошарук Ю.А. (3.4); Рабчук О.О. (2.1); Радовенчук П.В. (1.1); Савіна Н. Б. (1.1); Скаковська С. С. (1.3); Терещенко В.Є. (4.4); Трофімчук С.М. (1.4); Хахльов С.О. (3.4), Хахльов О. В. (3.1); Федорчук Ю.М. (3.1); Шило Ж. С. (2.1); Щур О. О. (4.3).

Видання рекомендовано керівникам та фахівцям органів державного та регіонального управління, місцевого самоврядування, науковим працівникам, викладачам, аспірантам та студентам вищих навчальних закладів, а також широкому колу читачів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

1.1. Вплив банківської системи на макроекономічний розвиток країни

Функціонування банківської системи нерозривно пов'язано з динамікою розвитку і поточним станом економіки. Водночас і економічна система впливає на розвиток банківської системи. Так, загальноекономічні зрушення спричиняють проблеми у банківській системі країни, в свою чергу кризові явища у банківській системі призводять до суттєвих проблем у фінансово-економічному розвитку країни. Що потребує вивчення взаємозв'язків між макроекономічним розвитком та функціонуванням банківської системи для пошуку шляхів вирішення протиріч між ними, кількісної оцінки цих взаємозв'язків, пошуку ефективних варіантів взаємодії.

З метою забезпечення можливостей проведення порівняння та дослідження економічних систем різного рівня оцінку функціонування банківської системи проводитимемо за складовою «фінансова система» індексу глобальної конкурентоспроможності та фінансовими параметрами макроекономічної нестабільності.

Поєднання результатів аналізу конкурентоспроможності економіки і фінансового сектору з врахуванням параметрів макроекономічної нестабільності, дозволить виявити можливі кореляційні зв'язки між секторами національної економіки.

Відповідно до індексу глобальної конкурентоспроможності, який щорічно розраховується Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) та відображає загальну конкурентоспроможність економіки, Україна перебуває в другій половині рейтингу та на останніх позиціях за складовою «Фінансовий сектор» (до 2017 р. – «Розвиток фінансових ринків»).

Низький рівень розвитку банківської системи засвідчує значення індексу глобальної конкурентоспроможності за складовою «Фінансовий сектор», за яким у 2019 р. Україна з

індексом 42,3 (у 2018 р. – 48,7) займає 136 позицію (у 2018 р. – 117 місце) серед 141 країни (у 2018 р. – 140 країн), що приймали участь у рейтингуванні.

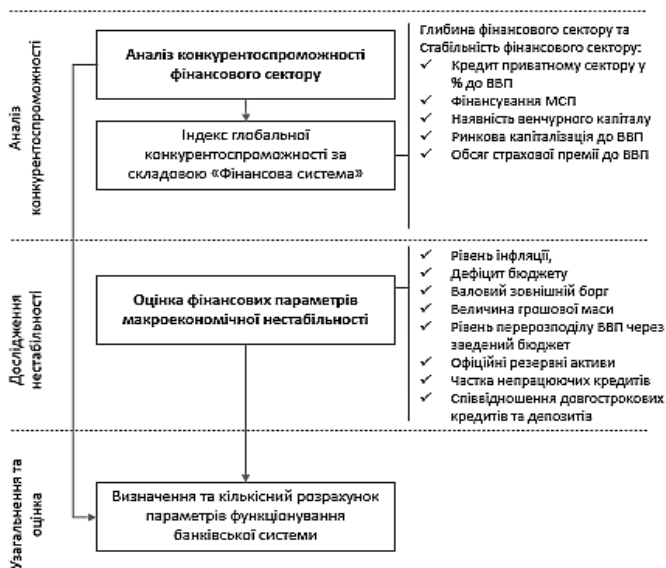

Рис. 1.1. Складові оцінки розвитку банківської системи (складено автором)

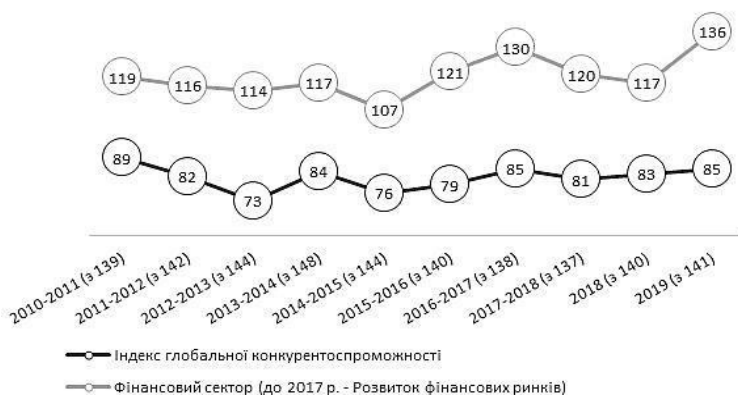

Рис. 1.2. Позиції України за Індексом глобальної конкурентоспроможності та складовою «Фінансовий сектор» у 2010–2019 рр. [1]

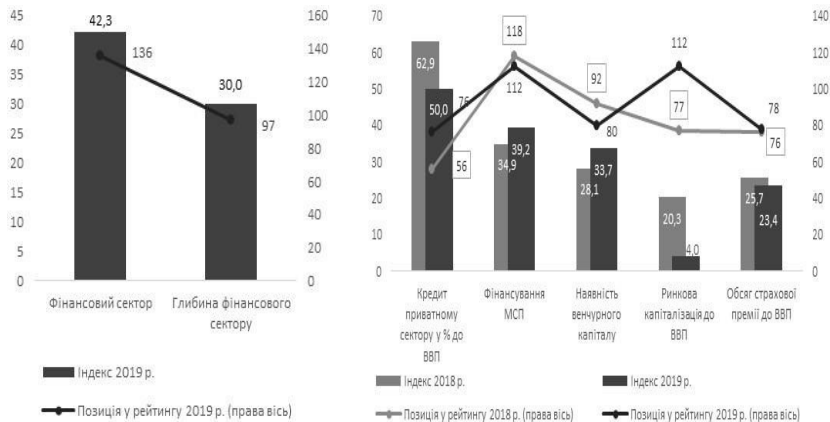

Рис. 1.3. Індекс глобальної конкурентоспроможності України за складовою «Глибина фінансового сектору» у 2018–2019 рр. (складено автором за джерелом [1] та власних розрахунків)

За глибиною проникнення фінансового сектору в економіку Україна займає 97 позицію (з індексом 30), за стабільністю фінансового сектору – останнє 141 місце (з індексом 57,6) (рис. 1.4 та 1.5 відповідно).

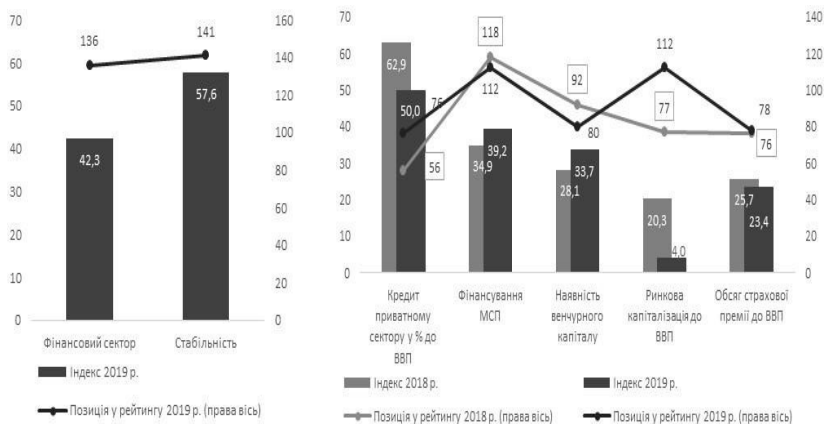

Рис. 1.4. Індекс глобальної конкурентоспроможності України за складовою «Стабільність фінансового сектору» у 2018–2019 рр. (складено автором за джерелом [1] та власних розрахунків)

Особливо низькі показники в глибині проникнення фінансового сектору стосуються фінансування малих та середніх підприємств – 112 (в 2018 р. – 118) та ринкової капіталізації – 112 (в 2018 р. – 77).

Не краща ситуація і щодо стабільності фінансового сектору України. За загальним рейтингом щодо стабільності фінансового сектору Україна займає останню позицію серед усіх країн – 141 з індексом 57,6, щодо стабільності банків – 131 (в 2018 р. – 135), непрацюючих позик – 139 (136), адекватності капіталу – 120 (84) (рис. 1.5).

Банківська система національної економіки протягом 2010-2019 років функціонувала в складному соціально-економічному та правовому середовищі, більшість чинників якого – макроекономічна нестабільність, нераціональна структура промислового комплексу, криза науково-технічної сфери, недосконала податково-бюджетна та монетарна політика, низький рівень платоспроможного попиту – ускладнюють забезпечення стабільного розвитку банківської системи і підвищення конкурентоспроможності [4].

Фінансові параметри макроекономічної нестабільності відображені у табл. 1.1.

Динаміка індексу споживчих цін та курсу національної валюти в значній мірі обумовлена ростом номінального ВВП та значним рівнем інфляційних процесів в Україні за період 2010–2019 рр. Валовий зовнішній борг стрімко зростав у період 2010–2013 рр., надалі спостерігається тенденція до зниження обсягу. Однак, питома вага валового зовнішнього боргу у ВВП продовжувала зростати до 2015 р. (129,3%), надалі дещо знизилася (до 79,1% у 2019 р.). Високе боргове навантаження на економіку значною мірою посилювала ризики макрофінансової та макроекономічної стабільності.

Стійкий дефіцит державного бюджету, свідчить про труднощі з наповнення дохідної частини державного бюджету.

Найбільше значення показника монетизації економіки спостерігається у 2013 р. 62,0%. Надалі показник стрімко знижується до 36,2% у 2019 р. Що підкреслює низький рівень довіри суб'єктів економіки до національної грошової одиниці та, відповідно, зниження попиту на реальні гроші.

Таблиця 1.1

Фінансові параметри оцінки макроекономічної нестабільності в Україні за період 2010–2019 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1	2	3	4	5	6	7	8
Рівень інфляції (індекс споживчих цін), %	9,40	8,00	0,60	-0,30	12,10	48,70	13,90
Офіційний курс національної валюти, грн до дол. США (середній за період)	7,94	7,97	7,99	7,99	11,89	21,84	25,55
Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, %	101,9	100,4	100,3	100,0	148,7	183,8	117,0
Дефіцит бюджету, млрд грн	64,7	23,1	50,8	63,6	72,0	30,9	54,8
Дефіцит бюджету, у % ВВП	6,0	1,8	3,6	4,3	4,5	1,6	2,3
Валовий зовнішній борг, млрд дол. США	117,3	126,2	134,6	142,1	125,3	117,7	112,5
Валовий зовнішній борг, у % до ВВП	86,3	77,4	76,6	77,5	93,9	129,3	120,5
Величина грошової маси (М3), млрд грн	597,9	685,5	773,2	909,0	956,7	994,1	1102,7
Частка готівкових коштів у грошовій масі (М3), %	30,6	28,1	26,3	26,2	29,6	28,4	28,5
Коефіцієнт монетизації економіки, % (розраховано за М3)	55,4	52,7	55,0	62,0	60,3	50,0	46,2
Показник швидкості обігу грошей, оборотів	1,81	1,90	1,82	1,61	1,66	2,00	2,16
Рівень доларизації грошової маси, %	29,1	30,4	32,1	27,2	32,2	32,2	32,9
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	29,1	30,7	31,7	30,2	28,7	32,8	32,8
Офіційні резервні активи, млрд дол. США	34,6	31,8	24,5	20,4	7,5	13,3	15,5
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	29,5	25,2	18,2	14,4	6,0	11,3	13,8
Частка непрацюючих кредитів (NPL), %	18,1	17,6	19,6	15,9	23,1	34,5	49,8
Співвідношення довгострокових кредитів та депозитів, разів	3,8	3,1	2,4	1,8	2,8	3,9	4,1

продовження табл. 1.1

Показник	2017	2018	2019	Середньорічний темп зростання, %
1	9	10	11	12
Рівень інфляції (індекс споживчих цін), %	14,40	10,90	7,90	-
Офіційний курс національної валюти, грн. до дол. США (середній за період)	26,60	27,20	25,85	-
Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, %	104,1	102,3	95,0	-
Дефіцит бюджету, млрд грн	42,1	67,8	87,3	103,4
Дефіцит бюджету, у % ВВП	1,4	1,9	2,2	-
Валовий зовнішній борг, млрд дол. США	115,5	114,7	121,7	100,4
Валовий зовнішній борг, у % до ВВП	102,9	87,6	79,1	-
Величина грошової маси (М3), млрд грн	1 208,9	1 277,6	1 438,3	110,2
Частка готівкових коштів у грошовій масі (М3), %	27,5	28,5	26,7	-
Коефіцієнт монетизації економіки, % (розраховано за М3)	40,5	35,9	36,2	-
Показник швидкості обігу грошей, оборотів	2,47	2,79	2,77	-
Рівень доларизації грошової маси, %	31,9	29,2	28,7	-
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	34,1	33,3	32,4	-
Офіційні резервні активи, млрд дол. США	18,8	20,8	25,3	96,6
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %	16,3	18,2	20,8	-
Частка непрацюючих кредитів (NPL), %	54,5	52,8	48,4	-
Співвідношення довгострокових кредитів та депозитів, разів	3,3	3,8	3,8	-

Обраний період макроекономічної нестабільності в Україні з 2010 по 2019 роки включає в себе етап після глобальної фінансової

кризи 2008 року, але до розгортання пандемії COVID-19. Аналіз цього періоду дозволяє вивчити вплив та динаміку економіки в умовах відновлення після кризи та досягнення стійкого розвитку. Протягом цього періоду Україна проводила ряд економічних та структурних реформ, що вплинули на розвиток економіки та бізнес-середовища.

Джерело: складено автором за джерелом [5; 6; 7; 8] та власних розрахунків

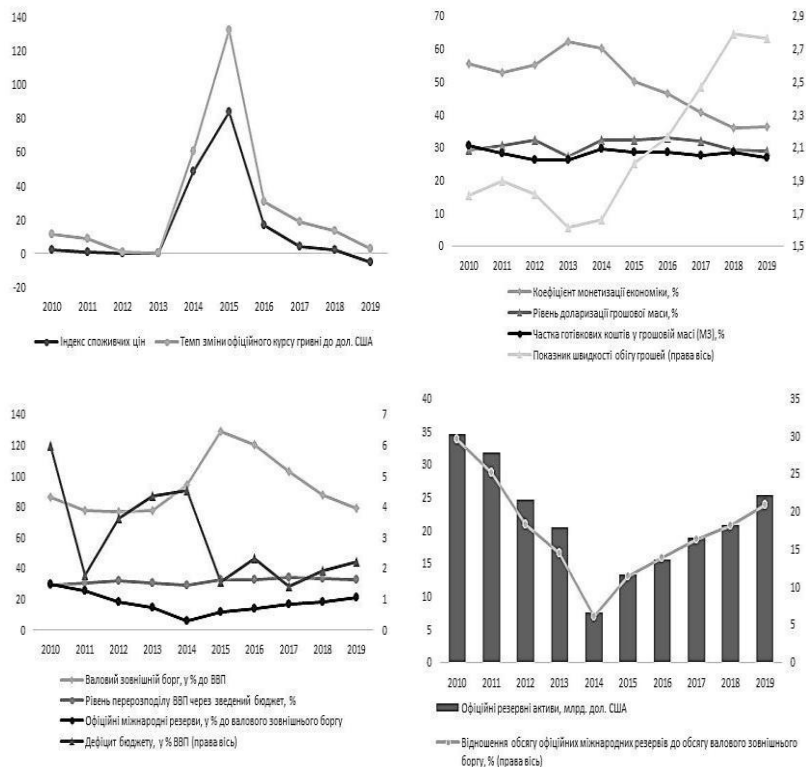

Рис. 1.5. Фінансові параметри макроекономічної нестабільності в Україні за період 2010–2019 рр. (складено автором)

Крім того, співвідношення між готівковою і безготівковою частиною грошової маси, що рекомендовано не повинно перевищувати 7% для розвинених країн, впродовж

2010–2019 рр. знаходилося в межах 26% – 31% при незначній тенденції до зниження (26,7% у 2019 р.), тобто близько 30% грошових ресурсів знаходяться в обігу поза фінансовими установами і не контролюється банківською системою [7]. При цьому, слід відмітити зміну інтенсивності економічних процесів, яка характеризується стійкою тенденцією до прискорення обігу грошей (ріст показника з 1,81 у 2010 р. до 2,76 у 2019 р. при нормативному значенні 2,0).

Низький рівень офіційних валютних резервів у відношенні до валового зовнішнього боргу (20,8% у 2019 р.) вказує на високий ступінь залежності від зовнішніх запозичень та фінансову нестабільність на макрорівні [8].

Рівень «доларизації» грошової маси впродовж 2010–2019 рр. знаходився практично на одному рівні, близько 30%.

Таким чином, оцінюючи макроекономічну стабільність, можна зробити висновок що вітчизняна економіка у 2010–2019 роках мала незначний запас міцності і найменші фінансові й монетарні збурення могли серйозно дестабілізувати економіку.

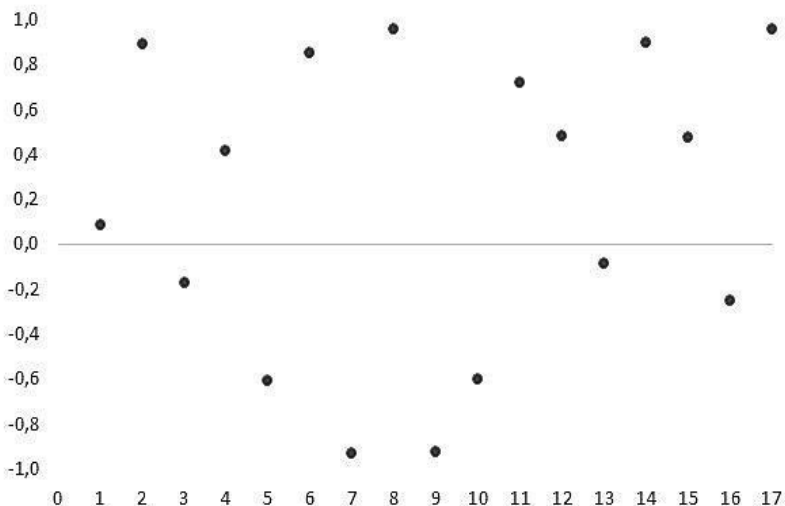
Результати кореляційного аналізу (за допомогою вбудованих сервісних функцій Microsoft Excel) взаємозв'язку між динамікою ВВП та фінансовими параметрами макроекономічної нестабільності унаочнено на рис. 1.6.

Дослідження кореляційного зв'язку між динамікою ВВП та фінансовими параметрами макроекономічної нестабільності дозволило сформулювати такі висновки:

1. Найсильніший взаємозв'язок встановлено між динамікою ВВП та грошовою масою і ВВП та швидкістю обертання грошей, оскільки значення коефіцієнта кореляції становить 0,957 та 0,955 відповідно, що свідчить про пряму позитивну залежність: збільшення грошової маси та/або прискорення їх обігу до призводить зростання ВВП;

2. Зниження рівня забезпеченості економіки відповідною грошовою масою призводить до зменшення обсягу ВВП (сила кореляції становить -0,922);

3. Між показниками ВВП і сальдо торгового балансу, та, ВВП і коефіцієнтом покриття експорту імпортом встановлена негативна кореляція (коефіцієнти кореляції -0,931 і -0,787 відповідно);

1 – Рівень інфляції (індекс споживчих цін), %. 2 – Офіційний курс національної валюти, грн до дол. США (середній за період). 3 – Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, %. 4 – Дефіцит бюджету, млрд грн. 5 – Дефіцит бюджету, у % ВВП. 6 – Валовий зовнішній борг, млрд дол. США. 7 – Валовий зовнішній борг, у % до ВВП. 8 – Величина грошової маси (М3), млрд грн. 9 – Коефіцієнт монетизації економіки, %. 10 - Рівень доларизації грошової маси, %. 11 – Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %. 12 – Офіційні резервні активи, млрд дол. США. 13 – Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, % (права вісь). 14 – Частка непрацюючих кредитів (NPL), %. 15 – Співвідношення довгострокових кредитів та депозитів, разів. 16 – Частка готівкових коштів у грошовій масі (М3), %. 17 – Показник швидкості обігу грошей, обертів

Рис. 1.6. Кореляційний зв'язок між динамікою ВВП та фінансовими параметрами макроекономічної нестабільності

4. Ріст обсягу ВВП призводить до збільшення розміру зовнішнього боргу (коефіцієнт кореляції становить 0,850). Тобто, позитивна динаміка економічного розвитку сприяє збільшенню державних запозичень, а не скороченню боргового навантаження країни [9];

5. Існує висока позитивна залежність між рівнем перерозподілу ВВП через зведений бюджет (0,718);

6. Взаємозв'язок між індексом споживчих цін та ВВП не статистично незначимий. Оскільки динаміка індексу споживчих цін та ВВП значною мірою обумовлена зовнішніми факторами.

Покращення ліквідності українських банків в останні роки аналізованого періоду не призвело активізації фінансово-кредитних відносин у сфері кредитування суб'єктів господарювання. Макроекономічне зростання великою мірою детерміноване активізацією банківського кредитування, тобто зростання обсягів банківського кредитування та його частки у ВВП позитивно впливає на економічну динаміку в цілому [10]. Водночас наявна структура банківського кредитування та її дисбаланси за цілями, термінами та видами економічної діяльності не відповідало цілям та стратегії сталого розвитку національної економіки.

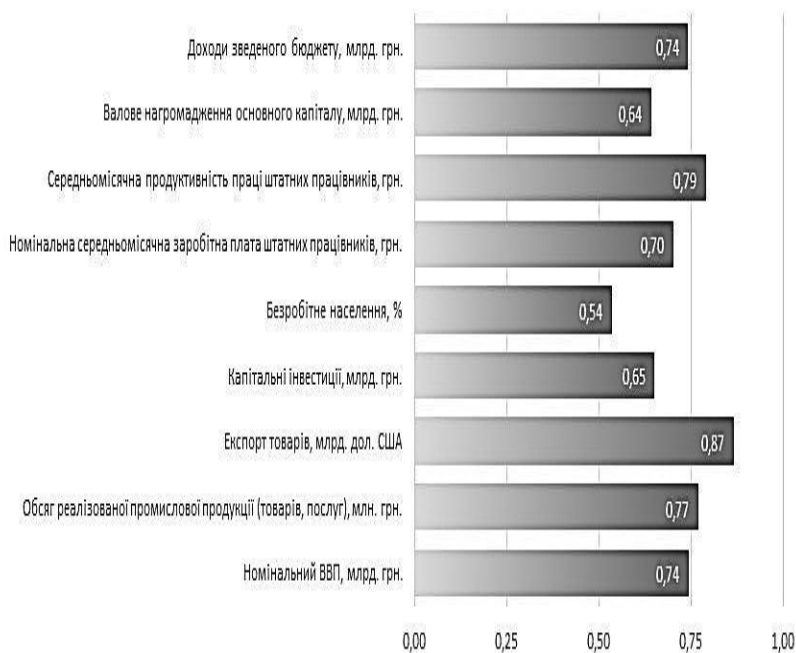

Рис. 1.7. Кореляційний зв'язок між обсягом валових кредитів суб'єктами господарювання та окремими показниками макроекономічного розвитку (складено автором за джерелом [5; 6 – статистичні показники за 2010–2019 рр.] та власних розрахунків)

Обчислені коефіцієнти кореляції між обсягом валових кредитів суб'єктами господарювання та окремими показниками макроекономічного розвитку свідчать, що спостерігається між обсягами валових кредитів суб'єктам господарювання та:

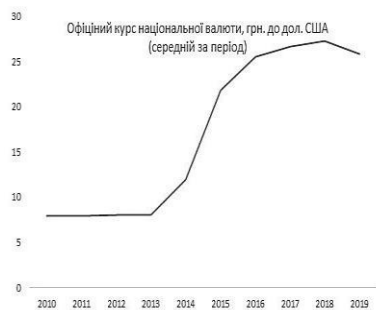
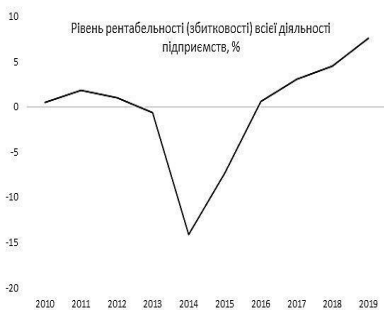
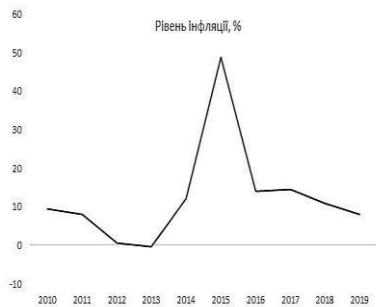
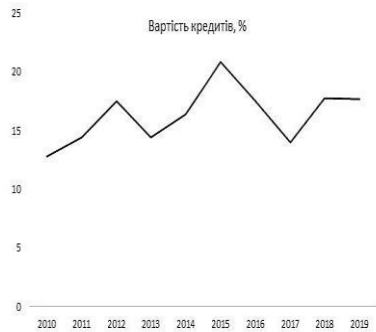
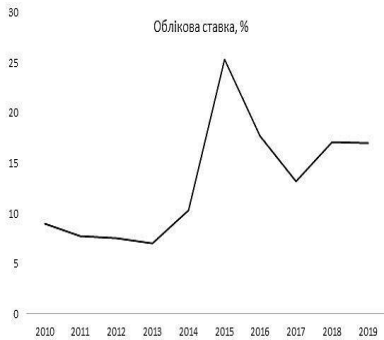
- номінальним ВВП, обсягом реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), експортом товарів, середньомісячною продуктивністю та номінальною заробітною платою штатних працівників, доходами зведеного бюджету – прямий сильний зв'язок;

- валовим нагромадженням капіталу, капітальними інвестиціями, рівнем безробіття – значний зв'язок.

Варто зазначити, що ставки гривневого кредитування впродовж аналізованого періоду були стабільно високими. Незважаючи на сповільнення інфляції (що пояснюється перш за все дією низки немонетарних чинників [11]), НБУ зберігав високий рівень облікової ставки, що суттєво впливав на рівень гривневих ставок кредитування. При цьому, національна економіка зберігала значний інфляційний потенціал, який утримував НБУ від значних монетарних пом'якшень та можливості застосування повноцінного режиму інфляційного таргетування. Посилення інституційної досконалості банківської системи через впровадження додаткових критеріїв контролю над спроможністю позичальників та жорсткіших нормативів стабільності стало, фактично, одним із чинників обмеження її функціональності в національній економіці [11]. Ресурси банків, в основному, направлялися на придбання ОВДП та депозитних сертифікатів НБУ, забезпечуючи таким чином фінансову стійкість системи.

Збільшення облікової ставки і знецінення гривні по відношенню до долара США негативно впливало на обсяги банківського кредитування, а отже й головного елементу формування механізму взаємодії банківського та реального секторів економіки [12].

Як свідчать дані рис. 1.8 динаміка показників у 2010–2019 рр. є вкрай нестабільною. Кризові явища 2014–2015 рр. призвели до істотного скорочення показників та суперечливої їх динаміки.

Примітка: Облікова ставка, вартість кредитів та строкових депозитів визначена як середня арифметична відповідних ставок за період (рік)

Рис. 1.8. Динаміка облікової ставки НБУ, вартості гривневих кредитів і строкових депозитів суб'єктів господарювання, рівня інфляції та офіційного курсу національної валюти за період 2010–2019 рр. (середній за період)
(складено автором за джерелом [5; 6] та власних розрахунків)

Звуження функцій банківської системи та, як наслідок, виключення банківської системи із забезпечення процесу структурної адаптації економіки до конкурентних викликів призводить до макроекономічних дисбалансів, погіршення якості зростання – спрощення галузевої структури економіки, зниження фіскальної спроможності, посилення економічної неоднорідності та зниження прибутковості – і в цілому підриває макроекономічну основу фінансової стабільності.

1.2. Регуляторна політика НБУ: загрози та реформи воєнного часу

Важливість регуляторних рішень Національного банку важко переоцінити, особливо у період повномасштабного вторгнення. Зі зрозумілих причин, фінансування військовий потреб стало пріоритетним по відношенню до макроекономічної стабільності, забезпечення стійкості фінансового сектору та розвитку економіки країни.

Для залучення коштів на оборонні потреби вже 25 лютого 2022 року було вирішено прийняти рішення про здійснення державних внутрішніх запозичень в обсязі до 400 млрд грн шляхом поетапного випуску військових облигацій [13].

В цілому, практика випуску військових облигацій для фінансування військових дій є не новою. Зокрема, 97% військових витрат країн-учасників Першої Світової Війни було профінансовано за допомогою воєнних позик. Причому, шляхом випуску внутрішніх позик профінансовано 83,5% витрат воюючих країн, з них 77,2% витрат країн-союзників, та 100% витрат країн німецької коаліції. При цьому, внутрішні позики надавалися перш за все державними банками, «що використовували своє право емісії, враховуючи зобов'язання казначейства» [12, с. 12]. Під час Другої світової війни інструмент запозичень коштів громадян для фінансування бойових дій активно використовували переважно союзники. Варто зазначити, що найбільш успішною була практика випуску боргових цінних паперів США. Упродовж військових дій було

здійснено вісім випусків загальним обсягом 150 млрд дол., що на той час відповідало 30% ВВП країни. Завдяки підйому патріотизму попит на військові облигації перевищував пропозицію.

Дослідження підтвердили, що використання військових облигацій є найбільш оптимальним інструментом фінансування військових витрат у порівнянні з емісією та фіскальними інструментами. Хоча емісія грошей є технологічно найпростішим варіантом для національного банку і використовується у переважній більшості на ранніх стадіях конфлікту. Проте, вона провокує зростання інфляції та знецінення вітчизняної валюти.

Водночас, використання боргових цінних паперів для фінансування військових витрат також має ряд недоліків. Основним із них є зростання надлишкової ліквідності у фінансовій системі України. Зняття на період дії воєнного стану заборони на надання Національним банком України кредитів державі (ст. 54 54 Закону України про «Національний банк України») дозволило НБУ та банкам стати основними покупцями військових облигацій у 2022 році. Таким чином, завдяки використанню ОВДП як інструменту емісії, уряд отримувач такі необхідні кошти, які при цьому не проковували гіперзростання інфляції. Проте, зменшення обсягів ліквідності в системі відбувається тимчасово – лише до моменту витрачання урядом залучених запозичень.

Кошти отримані від ОВДП та іноземних партнерів здебільшого використовуються для здійснення виплат фізичним та юридичним особам, які насамперед опиняються на поточних рахунках банків. За даними НБУ емісія та конвертація зовнішніх надходжень в гривню забезпечили вливання ліквідності Держказначейством в банківську систему в розмірі майже 900 млрд грн. Не зважаючи на те, що дві третини цих коштів було вилучено Нацбанком за рахунок продажу іноземної валюти з резервів та рефінансування проведеного комерційними банками, профіцит ліквідності є відчутним. На початок листопада 2023 року ліквідність банківської системи, включаючи депозитні сертифікати НБУ, перевищила 400 млрд грн, що фактично вдвічі більше довоєнного рівня.

Як видно з рисунку 1.9, темпи зростання ліквідності суттєво зросли після початку повномасштабного вторгнення. Середньоденний баланс коррахунків комерційних банків зріс більш ніж у три рази за останні три роки: у 2021 році даний показник становив 55 млрд грн/день, у 2022 році зріс до 62 млрд грн/день, а за 3 квартали 2023 року він зріс до 178 млрд грн/день. При цьому, загальна ліквідність банків майже в шість разів перевищує обсяг обов'язкових резервів, які мають зберігатись на коррахунках Національного банку [15].

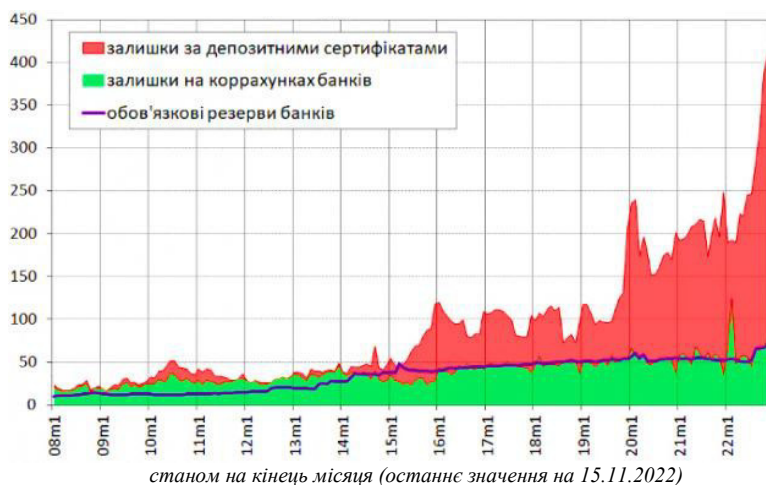

Рис. 1.9. Динаміка ліквідності банківської системи у 2008–2022 рр., млрд грн [16]

Більше того, у 2023–2024 роках зважаючи на рівень дефіциту бюджету та зовнішню підтримку очікується подальше збільшення даного показника, що призведе до ще більших диспропорцій у фінансовій системі України.

На нашу думку, таке суттєве зростання ліквідності можна пояснити збільшенням відсоткових ставок. Ще до повномасштабного вторгнення НБУ з метою реалізації режиму антиінфляційного таргетування використовував високі процентні ставки та зростання обсягу мобілізаційних операцій. Як наслідок, надходження за депозитними сертифікатами НБУ

стали автономним джерелом формування профіциту ліквідності в банківській системі ще з 2015 р. та продовжились у період дії пандемії COVID-2019.

Із початком повномасштабного вторгнення зросла потреба у додатковому фінансуванні дефіциту бюджету за рахунок запозичень. Реагуючи на ситуацію що складалась та намагаючись сповільнити темпи інфляції, НБУ вирішив підвищити облікову ставку до 25% (рис. 1.10).

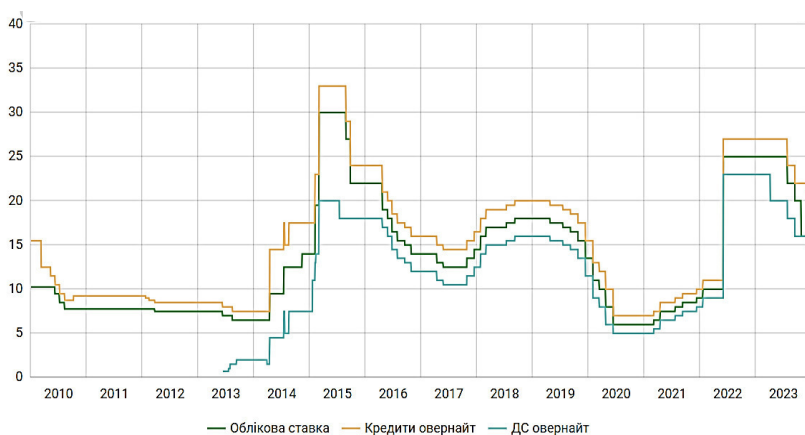
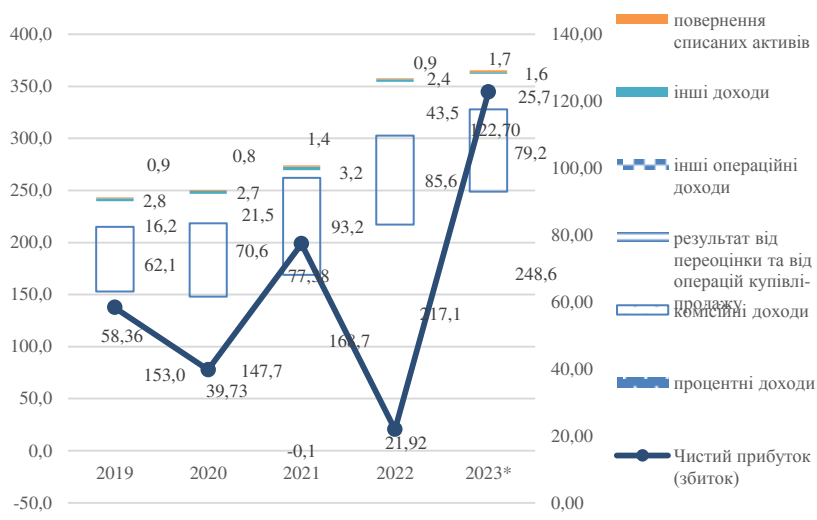

Рис. 1.10. Динаміка процентних ставок НБУ у 2010–2023 рр. [16]

При цьому, відбулось зростання і інших процентних ставок: за депозитними сертифікатами овернайт до 23%, а за кредитами овернайт – до 27%. Незважаючи на поступове зниження Національним банком облікової ставки до 22%, а згодом і до 20% (із 15.09.2023) у фінансовій системі сформувались суттєві диспропорції.

Політика високих ставок, запроваджена для зміцнення гривні і стримування інфляції забезпечила комерційні банки джерелом додаткового доходу – депозитними сертифікатами. Таким чином, надруковані для покриття дефіциту бюджету гривні осіли в банківській системі, перетворившись на надлишкову ліквідність, яку банки зберігали завдяки депозитним сертифікатам, отримуючи при цьому надприбутки.

Так, за зберігання вільної ліквідності у 3-місячних депозитних сертифікатах станом на жовтень 2023 року НБУ виплачував банкам 20%, це враховуючи що річна при інфляція ставила 5,3%, а середня ставка гривневих ОВДП – 18,5%. Лише у січні-жовтні 2023 року НБУ переказав банкам у вигляді відсотків за депозитними сертифікатами 73,5 млрд грн. Як результат, за десять місяців 2023 року українські банки прозвітували про прибуток у розмірі 122,7 млрд грн, порівняно з 10,98 млрд грн за аналогічний період минулого року (рис. 1.11).

*січень-жовтень 2023

Рис. 1.11. Структура та динаміка доходів комерційних банків у 2019–2023 рр, млрд грн

Примітка. Побудовано на основі даних НБУ [17]

Аналіз структури доходів показав, що збільшення процентних доходів залишається головним чинником прибутковості банківського сектору. При цьому, зростання процентних доходів відбувалось більш швидкими темпами ніж зростання процентних витрат на підвищення процентних ставок за депозитами. За даними НБУ операційний дохід банків за десять місяців 2023 року зріс на 27,3%, у той час як чистий

процентний дохід – на 44,2% порівняно з показником січня – жовтня 2022 року.

Для виправлення таких суттєвих монетарних диспропорцій було вирішено використати фіскальні інструменти. Зокрема, проектом Закону про внесення зміни до підрозділу 4 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків» пропонується збільшити оподаткування прибутку банків [18].

В даний час розглядається три можливих варіанти збільшення оподаткування комерційних банків:

- обкладання податком лише процентних доходів за ставкою 5%, тобто дана ставка поширювалась на доходи від наданих кредитів, ОВДП та депозитних сертифікатів НБУ;

- збільшення ставки оподаткування із 18% до 36% для усього прибутку банків упродовж 2024–2025 рр;

- ретроспективне оподаткування прибутків банків за результатами 2023 року за ставкою 50% та встановлення базової ставки податку на прибуток для банків у розмірі 25% починаючи із 1 січня 2024 року.

Кожен із зазначених варіантів має свої недоліки. Насамперед, обкладання податком лише частини доходів банку, як це передбачено першим варіантом, є складним та вимагає зміни порядку адміністрування і регулювання. Другий варіант, котрий передбачав збільшення ставки оподаткування вдвічі на наступні два роки, значно простіший в реалізації, проте він не відповідає вимогам МВФ. Крім того, банки можуть занижувати розмір бази оподаткування, збільшуючи комісії та включаючи збитки минулих періодів. До того ж, такий варіант не враховує надприбутки отримані у звітному році, внаслідок чого державний бюджет недоотримає значні кошти.

Механізми реалізації третього варіанту є найбільш складним з огляду на те, що податковим періодом для банків є квартал і за третій квартал цього року банки вже перерахували податок на прибуток за ставкою 18%. Проте, на думку експертів, за умови його реалізації у поточному році на фінансування дефіциту бюджет додатково отримає 24–25 млрд грн, і 6–7 млрд грн у наступні періоди.

Найбільш суперечливим, з нашого погляду, є ретроспективне застосування законодавчих змін, що може негативно вплинути як на ділову активність в середині країни, так і суттєво погіршити відносини із закордонними інвесторами. Крім того, викликає занепокоєння і відсутність чіткого періоду, впродовж якого діятиме підвищена ставка. Існує загроза, що підвищена ставка діятиме і після завершення воєнного стану, що негативно вплине на розвиток усього банківського сектору, його інвестиційну привабливість, у тому числі і на процеси приватизації банків, що перебувають у державній власності.

Варто відзначити, що європейські країни зіткнулися зі схожою проблемою. Підчас пандемії чимало розвинених країн застосовували ультратім'яку монетарну політику, для подолання наслідків якої центральні банки змушені підвищувати процентні ставки. Це, у свою чергу, суттєво збільшує прибутковність банків та інших фінансових компаній. В даний час, запровадили або планують запровадити додаткове оподаткування банківської сфери ціла низка європейських країн, зокрема Іспанія, Італія, Бельгія та країни Балтії. Приміром, Італія запровадила податок на непередбачений прибуток банків в розмірі 40% у 2023 році. Як наслідок, падіння банківських акцій знищило ринкову вартість італійських кредиторів на €9,5 млрд [19].

За таких умов, можливим напрямом подолання структурної кризи може бути підтримка кредитування. До прикладу, центральний банк Ізраїлю надаватиме банкам кредити розміром до 10 мільярдів шекелів терміном на 2 роки. Так установи зможуть пропонувати кредити під низькі відсотки підприємствам, які постраждали через війну. Таким чином, центральний банк Ізраїлю спрямовує надлишкову ліквідність в економіку.

Як свідчить досвід багатьох країн світу, важливими складовими політики центрального банку в контексті підтримки економіки є посилення ролі банків як інституту фінансового посередництва та розвиток інструментів інвестиційного рефінансування центробанку. Активна участь центрального банку в процесах рефінансування банків у рамках кредитування інвестиційних проєктів підвищуватиме ефективність каналів грошової трансмісії у контексті як підтримки стійких темпів

економічного зростання, так і усунення інфляційних ризиків, викликаних зростанням грошової пропозиції.

Зважаючи на кризовий стан економіка країни потребує заходів для підтримки додатковою ліквідністю, а не її обмеження. Фінансування фіскального дефіциту, що є основним джерелом формування доходів банківських структур, переважно надходить від закордонних партнерів і передбачає отримання максимального ефекту для української економіки. Очевидно, що зв'язування ліквідності у банківській системі не дозволяє забезпечити максимальну підтримку економіки України.

В наш час, вартість залучення ресурсів для вітчизняного бізнесу у 4–5 разів перевищує рівень інфляції. Це не дозволяє вітчизняним підприємствам активно розвиватися та ефективно конкурувати з іноземними виробниками. Обсяг кредитів виданих нефінансовим корпораціям є найнижчим за останні сім років (рис. 1.12)

Відновились до показників довоєнного рівня і навіть дещо перевищили їх кредити надані фізичним особам-підприємцям та іншим фінансовим корпораціям. Це обумовлюється пом'якшенням кредитних стандартів, що відбувається упродовж трьох кварталів поспіль. Подальше послаблення вимог очікується лише для споживчих кредитів, для іпотечних кредитів вимоги не зміняться. Незважаючи на позитивну динаміку, їх питома вага є незначною. Більшість позик, що видавались після початку повномасштабного вторгнення, надавалась за підтримки державних програм. В цілому, загальний обсяг кредитів, виданих кредитними установами у III кв 2023 році зменшився на 5%, тобто 48 млрд грн порівняно із 2021 роком.

За таких умов, Національному банку варто вжити заходів щодо відновлення кредитування. Насамперед, необхідно зосередитись на кредитуванні корпоративного сегменту, на якому негативний вплив військових дій позначився найбільше. Очевидно, що основною проблемою є висока вартість залучення капіталу. Одним із шляхів зниження кредитних ставок, на нашу думку, може бути зменшення премії за ризик, що входить до розрахунку ставки.

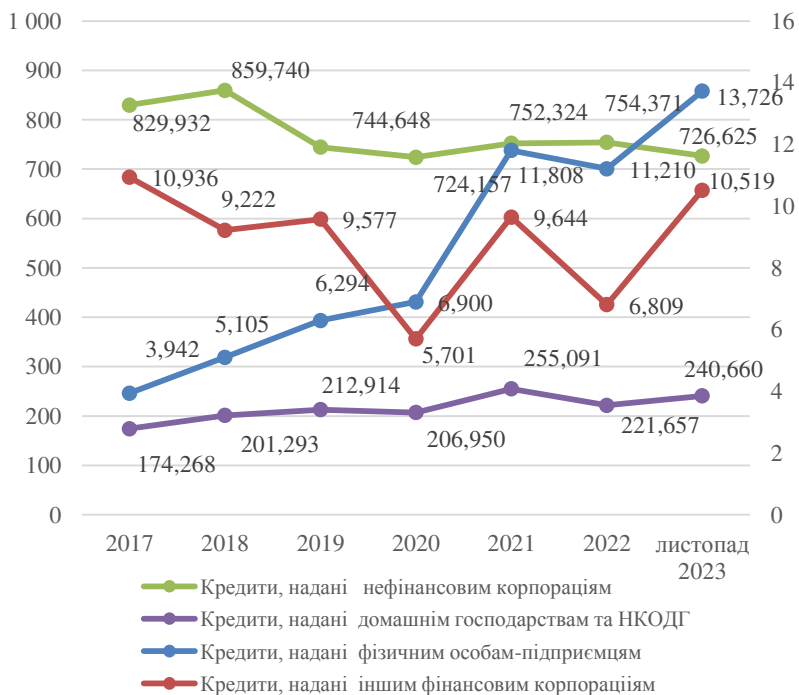

Рис. 1.12. Динаміка обсягів кредитів, наданих депозитними корпораціями, млрд грн [20]

Крім того, вважаємо за доцільне збільшити обсяги цільового рефінансування реальних інвестиційних проектів, насамперед оборонних, а також на поповнення оборотного капіталу. Серед основних інструментів збільшення інвестиційного рефінансування можна виділити: розширення переліку прийнятої застави та розширення обсягів державних програм, підтримки проектів структурної перебудови.

Запропоновані заходи, дозволять перенаправити надлишкову ліквідність на фінансування економіки, створення нових робочих місць, стабілізації рівня інфляції та підвищення стійкості економіки до шоківих впливів.

Таким чином, попри відносну стабілізацію фінансового ринку після початку повномасштабного вторгнення попит на гроші залишається пригніченим, а військові ризики високими.

Внаслідок профіциту ліквідності сповільнюються процеси монетарної трансмісії. Усе це створює додаткові загрози для Нацбанку і водночас значно підвищує ціну його рішень у сфері регуляторної політики.

1.3. Інвестиційно-інноваційні процеси в Україні: сучасний стан і зміни в післявоєнний період

Інтерес до дослідження поточного стану інвестиційно-інноваційних процесів країни та оцінювання можливих їх змін внаслідок озброєного конфлікту. Післявоєнні проблеми варто прогнозувати, передбачати та розробляти перспективні плани їх розв'язання. Найбільше уваги, зазвичай, приділяється економічним наслідкам війни, що цілком зрозуміло. Від швидкості відновлення економіки залежить забезпечення життєдіяльності народу. Але не менш важливим є готовність до врахування економічних, політичних, соціально-культурних проблем. складання прогнозів їх динаміки для післявоєнного періоду в Україні диктується значенням цих процесів для подолання кризових явищ у національній економіці та їх роллю в забезпеченні достатнього конкурентоспроможного рівня сталого розвитку держави у глобальному просторі. Зазвичай післявоєнний період – це «період, коли масштаб військових дій знизився до рівня, що дозволяє почати роботу з реінтеграції та відновлення. У багатьох випадках ознакою настання післявоєнного періоду може служити початок повернення біженців і вимушених переселенців. Під таке визначення підпадає цілий спектр післявоєнних подій – від уповільнених військових дій і крихкого перемир'я до повного врегулювання конфлікту» [21]. Сучасні дослідження закордонних фахівців, що присвячені оцінюванню сучасного стану в Україні, можливостей і проблем післявоєнної реконструкції та відновлення інвестування й економіки інших країн, які мають досвід вирішення озброєних конфліктів: дозволяють виявити найбільш прийнятні для вітчизняних умов напрями підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Виходячи з досвіду інших країн, яким тією чи іншою мірою вдалося подолати кризові явища у післявоєнний період, свідчить про

необхідність створення сприятливих умов насамперед для іноземних інвесторів та ефективного державного регулювання інноваційно-інвестиційних процесів. Тому варто приділити їм особливу увагу. Очікувані політичні труднощі післявоєнного періоду в Україні:

1) складнощі у відновленні того політичного процесу, що характерний для країни у мирний час. Для цього потрібно перш за все налагодити виборчий процес, відмовитися від тієї цензури, що існувала у військовий час. Як це буде відбуватися залежить від того, яким буде режим у повоєнній країні – демократичним, чи авторитарним; яку роль будуть відігравати військові в політичній системі; як будуть поводити себе ті політики, які, боятимуться відповідальності та намагатимуться уникнути покарання, якщо не кримінального, то політичного; як вплине на політичну ситуацію зміна політичних еліт;

2) після війни потрібно буде визначати ставлення і до населення, що перебувало під окупацією різний період часу та було споживачем російської пропаганди, отримало російські паспорти, брало участь у виборах організованих окупантами, було залученим до роботи в різних сферах та за різних обставин. Як покарання так і непокарання тих, хто пристосовувався до нових обставин життя ради виживання та спасіння себе та своїх рідних, не вважав це зрадою, може збурити суспільство. Особливо конфліктогенним є питання залучення цієї частини населення до виборчого процесу.

3) можливою є радикалізація суспільства, очікування якого суттєво перевищуватимуть можливості їх реалізації; одним з тригерів цього може бути корупція, яка в Україні не припинилася і під час війни та, очевидно, збережеться й після війни;

4) ще однією серйозною проблемою є величезні втрати людського капіталу та втрата значної частини пасіонаріїв на війні, що може позначитися і на якісному складі політичної еліти. Тому варто визначитися з правилами рекрутування нової еліти. Не достатньо враховувати при заміщенні вакантних посад лише участь у цій війні, заслуги. Країна потребує висококваліфікованих спеціалістів. Тому потрібно мотивувати тих громадян України, які емігрували під час війни, повертатися

на Батьківщину. Зазвичай експерти відзначають, що є два варіанти, що не включають в себе руйнаційний ефект від конфлікту, в яких рівень інвестицій у країнах, що знаходяться в конфлікті, буде зменшуватись. За першим з них це відбувається на тлі скорочення державних прибутків. Поки громадяни інтерпретують конфлікт як тимчасовий, вони витратять кошти в споживчих цілях, знижуючи рівень капіталу, який може бути спрямовано в інвестиції. У другому випадку приватні інвестори побоюються ризику погіршення ситуації у сфері безпеки та переключаються на інші привабливі можливості, що пропонують більший рівень безпеки. У будь-якому випадку можна стверджувати, що локальні конфлікти можуть мати обмежений вплив на наявність інвестицій у випадках, коли:

- інвестор здатний фізично захистити їх на території конфлікту;

- інвестиції спрямовуються на територію, на яку не поширюється збройний конфлікт і де існує можливість їхнього фізичного захисту у випадку розширення зони конфлікту;

- на тлі збройного конфлікту відбуваються позитивні зміни в інвестиційному кліматі (наприклад, влада стає лояльною або впустила західних інвесторів, проводяться реформи, повалено диктаторський або корупційний режим тощо) [22].

Результати аналізу досвіду попередніх воєнних конфліктів дозволяють констатувати, що успішний післявоєнний розвиток будь-яких країн обов'язково базується на ефективному залученні інвестицій у розвиток країни, переході до інтелектуалізації виробництва завдяки збільшенню впровадження інновацій, зростанні частки наукоємної продукції з високою доданою вартістю у ВВП країни. Однак для України так і залишається невирішеним питанням визначення стратегії подолання кризи в різних сферах економічного життя у післявоєнний період, у т. ч. завдяки розвитку інвестиційно-інноваційних процесів в Україні, результати якого можуть бути використані як базис структурних перетворень національної економіки. Варто зазначити, що специфічні умови розвитку інвестиційно-інноваційних процесів України в складних умовах воєнного конфлікту в країні, потребують додаткового дослідження стану і перспектив їх розвитку в державі для її

усталеного розвитку. Необхідність дослідження інвестиційно-інноваційних процесів у специфічних умовах невирішеного збройного конфлікту в країні визначається їх значною роллю в забезпеченні сталого розвитку держави, а також можливостями підвищення інвестиційного та макроекономічного потенціалу країни в цілому. У цих умовах держава повинна активно підтримувати та стимулювати здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності, насамперед у галузях національної економіки, визначених пріоритетними. Незважаючи на соціально-культурні труднощі в післявоєнний період:

1) збідніння населення, яке стане особливо відчутне після призупинення чи суттєвого зменшення допомоги, що надавалася країнами союзниками під час війни;

2) виникнення багатьох супутніх бідності проблем – зростання злочинності, падіння освітнього рівня населення, зростання кількості бездомних, дітей-сиріт, поширення небезпечних хвороб та смертності від них.

У цей період одним з пріоритетів державної політики має вийти на перший план, ціла низка економічних важелів з урахуванням, економічних, політичних, соціально-культурних проблем. Зі складанням прогнозів їх динаміки для післявоєнного періоду в Україні, яка диктується перебігом цих процесів для подолання кризових явищ у національній економіці та їх роллю в забезпеченні достатнього конкурентоспроможного рівня сталого розвитку держави.

Будуть мати місце і наслідками воєнних дій які стануть причиною зростання неорганізованої злочинності, збідніння населення, чи безробіття, а також і психологічний стан суспільства, що пережило війну. У післявоєнний період буде відчуватися відсутність достатньої кількості спеціалістів, що володіють технологіями розв'язання конфліктів. Складну природу та загальну картину сучасного стану країни для відновлення її інноваційно-інвестиційної діяльності в країні можливо буде визначати тільки дослідивши зміни, що відбувалися в умовно доконфліктний і конфліктний періоди (з прогнозом їх стану на післявоєнний період). Зазвичай післявоєнний період характеризується «переосмисленням своїх і чужих інтересів, оцінкою політичного та соціально-

економічного збитку, можливою зміною лідерів обох сторін, усвідомленням неможливості ворогуючих таборів здолати один одного; цей період характеризується ліквідацією основних видів напруженості, коли стосунки між сторонами остаточно нормалізуються та поступово починають переважати співпраця і довіра» [24]. Експерти, що досліджували досвід країн у довійському та післявійському періодах, свідчать, що початок збройних сутичок негативно впливає одразу як на фінансові, так і на реальні інвестиції, що пов'язано з тим, що фондові ринки та ринки цінних паперів у країні конфлікту миттєво реагують на конфлікт, а вкладання коштів у капітальне будівництво призупиняється через високі ризики, особливо у випадку знаходження об'єктів таких інвестицій у зоні бойових дій. Аналіз змін в обсягах інвестування країн, які опинилися в зоні окупації чи конфлікту, доводять прямий зв'язок між збройним конфліктом і зниженням внутрішніх інвестицій. Збройний конфлікт впливає як на внутрішніх, так і на іноземних інвесторів, при цьому, залежно від інтенсивності конфлікту, інвестори виводять капітал за кордон або переносять виробничі потужності в інші регіони країни для збереження капіталу (чим більшою є ймовірність поширення зони бойових дій або зовнішньої агресії, тим більшим є страхування інвестиційного капіталу за кордоном) і утримуються від вкладання коштів у розвиток виробництва через невпевненість у майбутньому. Зазвичай збільшення негативного впливу на обсяги внутрішніх інвестицій відбувається внаслідок окупації чи захоплення певної території, що розриває економічні та інвестиційні зв'язки між територіями в рамках однієї держави, та відображається в національній статистиці. Особливо це помітно у випадках, коли безпосередній інвестор опиняється в зоні окупації чи конфлікту та змушений припинити інвестиційну діяльність або змінити її географію. Водночас у випадку, коли інвестор залишається на підконтрольній уряду території, негативний ефект значно знижується, оскільки відбувається зміна об'єктів чи географії інвестування всередині країни, а кошти продовжують враховуватися в національній статистиці внутрішніх інвестицій.

До прикладу у Малі падіння внутрішніх інвестицій становило на наступний рік після завершення конфлікту 11%, у

Таджикистані – 27,1%, у Грузії – 57,6%. Слід зазначити, що міждержавні конфлікти та війни призводять до зниження обсягів інвестицій, що удвічі перевищують аналогічний ефект від громадянського конфлікту. Втім, аналіз свідчить про те, що в деяких випадках збройне протистояння не приводить до згортання інвестицій. На підставі аналізу економічного стану країн у до – та післявоєнні періоди можна зробити висновок про те, що, як правило, скорочення припливу прямих іноземних інвестицій відбувається на наступний рік після конфлікту. Саме в перший рік протистояння відбувається оцінка майбутніх перспектив ринку, активності сторін, безпеки функціонування бізнесу, можливостей фізичного забезпечення його захисту. Варто зауважити, що внутрішні та зовнішні конфлікти завжди мають ризик перекидання на сусідні країни, і навіть якщо громадянська війна є винятково результатом внутрішніх процесів, національні інвестори можуть боятися її поширення. У результаті інвестори часто вдаються до виведення своїх інвестицій як з країни, де ведеться війна, так і з сусідніх держав [22]. Варто зазначити, що зараз, в умовах військових дій в Україні відбуваються певні зміни макроекономічних показників, що впливають на зміни в позиціях держави у глобальному вимірі й теоретично має негативно вплинути і на припливи інвестицій та стан інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні в цілому. Дуже часто ми чуємо думки експертів з екрану телевізора або читаємо зі сторінок газет або колонок блогерів, які зазвичай просто повторюють думки зарубіжних фахівців про важливість збереження довіри іноземних інвесторів. При цьому мова йде не про інвесторів, що відкривають тут виробництво або створюють реальний бізнес, а про інших інвесторів – портфельних, тобто тих, які вкладають свої гроші виключно в цінні папери – акції, облігації, інші фінансові інструменти. Ці інвестори, а по суті фінансові спекулянти, не відкривають заводи, не створюють робочі місця, вони навіть нічим не керують. Так історично склалося, що основні фінансові потоки в цьому напрямі йдуть тільки в борговий капітал. І тільки 10% таких інвестицій трансформуються в акції. Оскільки в Україні нерозвинений фондовий ринок, а єдиним високоліквідним інструментом є облігації, то фактично всі портфельні інвестиції

йдуть саме в цей вид державних боргових цінних паперів. Так само треба підкреслити, що, окрім своєї ліквідності, наші держоблігації забезпечують дуже високу дохідність. Особливо за мірками західного світу. Фактично, чим більше наша заборгованість, тим більше їх прибутки. І тут виходить, що вся довіра іноземних інвесторів, про яку так багато говорять наші політики й експерти, це не більше ніж довіра цих портфельних інвесторів, у яких Україна бере в борг. Абсурдність такої ситуації в країні, особливо за останні 5 років, полягає в тому, що всі реформи були фактично націлені саме на цих інвесторів. Нашій країні потрібні зовсім інші інвестори, яких цікавлять абсолютно інші реформи й абсолютно інші стимули. Маються на увазі прямі іноземні інвестиції, які створюють виробництва і робочі місця. А оскільки в цьому напрямку робота не ведеться зовсім, то рівень фактичних інвестицій зараз навіть нижче, розвитку. Для подальшого складання прогнозу стану інвестування в країні та моделювання трендів змін інноваційно-інвестиційної діяльності на постконфліктний період необхідно систематизувати та проаналізувати показники, що характеризують фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств. Можна зауважити, що участь державних і ринкових інститутів у цих процесах знаходиться на вкрай низькому рівні, спостерігається дуже повільне зростання підтримки фінансування інноваційної діяльності за рахунок коштів державного та місцевого бюджеті. Результати проведеного аналізу структури та змін фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств свідчать, що саме власний капітал підприємства протягом останніх років залишається основою впровадження інновацій. При цьому варто констатувати негативну тенденцію скорочення обсягів фінансування інноваційної діяльності і за рахунок іноземних інвесторів, оскільки немає достатньої гарантії збереження та примноження інвестицій. Це пов'язано, насамперед, з існуючою недовірою інвесторів до довгострокового інвестування в реальний сектор економіки країни на фоні державної політики надання більш сприятливих умов інвестування в облігації внутрішнього державного займу (ОВДЗ). Вітчизняні підприємства зазвичай воліють вкладати кошти в реальні

активи, значно менше коштів виділяється на науково дослідницькі роботи (26,3% усіх витрат) і придбання нових технологій та інших зовнішніх знань – 0,4%, що частково пояснюється тривалим періодом окупності цих витрат. Аналіз стану фінансування інноваційних процесів в Україні виявив перманентну нестачу власних фінансових коштів для забезпечення інноваційного сталого розвитку підприємств і створення умов для підвищення рівня їх конкурентоспроможності. Отже, для подолання негативних явищ в економічному середовищі в Україні необхідно забезпечити приплив іноземних інвестицій, насамперед завдяки створенню сприятливих умов для інвесторів, передусім у пріоритетних галузях національної економіки. Для вирішення цих питань необхідно мати ретельно розроблені програми дій з урахуванням усіх можливих змін зовнішнього та внутрішнього середовища, а також існуючих і потенційних ризиків різноманітного характеру, що притаманні країні в конфліктному та постконфліктному періодах. Сьогодні існують готові алгоритми використання економіко-математичного моделювання для такого оцінювання. Вважаємо, що для обрання оптимального варіанту дій для покращення інвестування країни та прогнозів для воєнного та післявоєнного періодів варто використовувати результати економіко-математичних моделей, які було запропоновано в роботах Згуровського М. З. [32; 33] та Латишевої О. В. [27–29] для оцінювання рівня забезпечення сталості розвитку країни або окремої території з урахуванням інвестиційно-інноваційної складової економічної компоненти сталого розвитку, що дозволяє оцінити ступінь забезпечення сталого та збалансованого розвитку для країни та визначити дисбаланси, які впливають на її розвиток і рівень конкурентоспроможності по кожному компоненту в динаміці на кожному відрізьку часу. Для прогнозування можливих змін інвестиційно-інноваційних процесів в постконфліктному періоді в майбутній моделі варто, на наш погляд, враховувати і визначати різні індикатори забезпечення сталого розвитку підприємств України [27–37]; особливості ключових характеристик галузей України [29], а також існуючий стан безпеки та рівня сталості країни та регіонів

[29; 28], у т. ч. екологічної безпеки [34]; дослідити вплив рівня безпеки на рівень інвестування в країні, а також врахувати фактори поживлення активності бізнесу, які притаманні для післявоєнного відновлення економіки.

Післявоєнне відновлення економіки, як показує досвід інших країн світу що пережили подібну трагедію, починається з поживлення активності бізнесу в умовах незначного рівня бюрократизації в усіх сферах господарювання; сформованих прозорих механізмів фондового ринку; діючих у країні грамотних податкової та кредитно-банківської систем і ефективної інвестиційної політики; впроваджені широкої державної підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності та ретельно продуманого інструментарію державного регулювання та ін. Подолання кризових явищ конфліктного періоду в економіці України та перехід її на шлях сталого розвитку потребує вирішення цілої низки проблем: формування інвестиційно привабливого середовища в ключових галузях національної економіки; стимулювання промисловості, її пріоритетних секторів, АПК та ІТ-сектора як основних драйверів сталого економічного розвитку; створення потужних структур фінансування інновацій а саме розробки нових інструментів кредитування та фінансування бізнесу, що потребує значних структурних перетворень для сталого розвитку економіки. Готовність еліти, поінформованість суспільства про післявоєнні труднощі дасть можливість бути готовими їх подолати об'єднавши зусилля всіх українців. Завданням науковців є дослідити, проаналізувати досвід інших країн в період відбудови та визначити доцільність використання їхнього досвіду в нашій країні.

1.4. Правові засади, принципи та особливості антикризового управління в Україні

За даними статистики, в останні роки в Україні спостерігається процес масового банкрутства підприємств різних галузей економіки [38]. Це вимагає прискореного оволодіння арсеналом засобів та навиків антикризового управління не тільки з боку керівників кризових організацій, а й

топ-менеджменту відносно стійких промислових підприємств. Важливість та масштабність означеної проблеми у економічному житті України зумовила підвищений інтерес до цього питання.

Проблеми антикризового фінансового управління досліджувались в наукових працях таких авторів, як О. І. Барановський, О. В. Белозерцев, В. М. Байцим, В. О. Василенко, Е. М. Коротков, Л. О. Лігоненко, Н. О. Пархоменко, О. О. Терещенко, Т. Б. Хлевицька, та ін. Серед зарубіжних вчених, механізми антикризового управління вивчали Е. С. Мінаєва, В. П. Панагушина, В. В. Храпкіна, О. П. Чучко та ін. Попри наявність значної кількості публікацій з даної проблематики, зміни, що відбуваються в соціально-економічному житті країни, вимагають подальших наукових пошуків у даному напрямі досліджень.

Регулювання кризових явищ та антикризове управління на рівні держави носить як економічний, так і правовий характер. Сьогодні участь державних інститутів у регулюванні діяльності господарських суб'єктів в Україні обумовлена двома основними завданнями:

- профілактика кризових явищ та пов'язаного з цим зниження рівня життя населення;
- поступальний розвиток національної економіки як основи безперервного підвищення рівня життя населення.

У такій постановці державних пріоритетів антикризове управління може вважатися лише фрагментарним завданням (сектором) державного регулювання, що здійснюється у спектрі національної соціально-економічної політики. Однак важливість цього сектора представляється незаперечною.

На сьогоднішній день основні правові засади антикризового управління в Україні містяться у Законі України «Кодекс України з процедур банкрутства», що був введений у дію з 2019 року, і сьогодні діє з урахуванням деяких змін, внесених пізніше [39]. Цей кодекс встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності – боржника або визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури, повного або часткового задоволення вимог кредиторів. Група державних органів –

учасників у справах про банкрутство – це Департамент з питань банкрутства міністерства юстиції України, Фонд державного майна, Антимонопольний комітет, міжвідомчі комісії, органи місцевого самоврядування

Зростаючий потік інформації, глобалізація економіки та міжнаціональне використання різних методів управління соціальними процесами створюють тенденцію до загального поширення підходів державного регулювання економічної нестабільності, банкрутства та зменшення різниць між країнами у цій сфері.

Незважаючи на це, варто відзначити, що різниці існують і мають важливе значення як для теорії, так і для практики, зокрема для тих підприємств, що займаються зовнішньою торгівлею та здійснюють іншу зовнішньоекономічну діяльність, а також для формування законодавства на різних рівнях управління в Україні.

Характеризуючи загальносвітові тенденції в області криз та банкрутства, можна помітити, що більшість законодавчих моделей світу мають чітко визначену протекціоністську спрямованість по відношенню до промислових підприємств («про дебіторська» концепція), що, однак, не супроводжується заохоченням безвідповідальності останніх (табл. 1.2). Після прийняття Кодексу з процедур банкрутства можна сказати, що сьогодні законодавство України про банкрутство більш відповідає помірковано продебіторській концепції.

13 липня 2023 року Президент України підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань провадження та застосування процедур банкрутства у період дії воєнного стану» № 3249-ІХ. Документ покликаний спростити доступ суб'єктів господарювання, які стали неплатоспроможними через повномасштабну збройну агресію РФ, до судових процедур банкрутств.

Зокрема, на період дії воєнного стану та протягом шести місяців з дня його припинення або скасування:

– проведення зборів та комітету кредиторів може здійснюватися дистанційно;

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика законодавства про банкрутство у різних країнах світу [40]

Назва країни	Загальна спрямованість законодавства про банкрутство	Основні діючі документи	Особливості
Японія	Відновлення функцій збанкрутілих фірм, їх реабілітація	Закони «Про банкрутство», «Про корпоративну реорганізацію»	Явна підтримка предбанкрутних та збанкрутілих фірм на всіх рівнях
США	шляхом врегулювання інтересів кредиторів	Закон «Про неспроможність» 1979 р.	Закон дозволяє кризовій фірмі реабілітуватися, передбачено ряд процесуальних можливостей врегулювання спорів між кредиторами та боржниками
Німеччина	Оптимізація суспільного виробництва, збереження цілісності господарюючих суб'єктів	З 1 січня 1999 нове законодавство про неспроможність Insolvenzordnung (порядок врегулювання неспроможності).	Чітка та жорстка система врегулювання відносин боржників та кредиторів
Британія	Пріоритетним є повернення боргів кредиторам	Закон «Про неспроможність та банкрутство» 1986 р.	Пріоритетним є повернення боргів кредиторам
Франція	Захист фірм з метою збереження робочих місць. Акцент на попередження, а не ліквідацію фірм.	Закон «Про відновлення підприємств та ліквідацію їх майна у судовому порядку» 1985 р., Закон «Про конкурсне управління, ліквідаторів та експертів банкрута» по визначенню стану підприємства»	Довгий (6 місяців) період спостереження за кризовою фірмою. При вирішенні справи щодо фірми-банкрута вагомим є думка представників трудового колективу

– може бути продовжено господарським судом строки проведення попереднього засідання суду у справі про банкрутство (неплатоспроможність), звернення у межах провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) про визнання недійсними правочинів, вчинених боржником, дії мораторію на задоволення вимог кредиторів, оголошення про проведення першого, повторного та/або другого повторного аукціону, виконання плану санації чи реструктуризації боргів боржника, процедури розпорядження майном, ліквідації, реструктуризації боргів боржника та погашення боргів боржника;

– арбітражний керуючий не несе дисциплінарної відповідальності за невчинення дій та невиконання обов'язків, якщо це було унеможливлено у зв'язку з веденням бойових дій;

– зупиняється нарахування відсотків на зобов'язання боржника перед кредиторами, які реструктуризовані згідно плану санації чи плану реструктуризації боргів боржника;

– справу про банкрутство може бути відкрито без авансування винагороди арбітражному керуючому на депозитний рахунок суду, за умови укладення боржником з арбітражним керуючим угоди;

– шкода та/або збитки, завдані боржнику внаслідок збройної агресії проти України, підлягають обов'язковій оцінці в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Згідно із Кодексом (ст.4) основним інструментом антикризового управління підприємством у сучасних умовах є санація, тобто система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника.

Санація підприємства проводиться у трьох основних випадках [41, с. 67]:

1) до порушення кредиторами справи про банкрутство, тобто за власною ініціативою підприємства;

2) якщо саме підприємство, звернувшись у господарський суд з заявою про банкрутство, одночасно пропонує умови власної санації;

3) якщо рішення про проведення санації виносить господарський суд згідно пропозицій кредиторів боржника.

Санація вводиться на строк не більше дванадцяти місяців. За клопотанням комітету кредиторів чи керуючого санацією або інвесторів цей строк може бути продовжено ще до шести місяців або скорочено [39, ст. 4]. Одночасно з винесенням ухвали про санацію господарський суд призначає керуючого санацією за наявності у нього ліцензії. При цьому керівник боржника звільняється з посади і управління підприємством-боржником переходить до керуючого санацією.

З метою забезпечення однозначності підходів при оцінці фінансово-господарського стану підприємств, своєчасного виявлення ознак поточної, критичної чи надкритичної їх неплатоспроможності та ознак дій, передбачених статтями 156-2–156-4 Кримінального кодексу України, а також для своєчасного виявлення формування незадовільної структури балансу і для здійснення випереджувальних заходів щодо запобігання банкрутству підприємств Наказом Мінекономіки України № 81 від 6 березня 2006 року затверджено Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства [42].

Відповідність розрахованих згідно з цими Методичними рекомендаціями економічних показників фінансового стану підприємства щодо різних рівнів неплатоспроможності визначається державним органом з питань банкрутства, арбітражним керуючим підприємством, власником його майна (органом, уповноваженим управляти майном підприємства), інвестором, кредитором за власною ініціативою, а також у визначених Законом України [39] випадках, при проведенні експертизи фінансового стану підприємства.

Джерелами інформації для проведення розрахунків економічних показників і виявлення ознак неплатоспроможності

чи банкрутства є вибіркові показники з документів фінансової звітності підприємства, які відображаються у табличній формі.

Згідно методичних рекомендацій, отримавши відповідні значення коефіцієнтів та порівнявши їх із нормативними, можна зробити висновок про ступінь неплатоспроможності підприємства.

Для успішного застосування на практиці система антикризового управління повинна спиратися на певну систему принципів, які відображають сукупний міжнародний досвід у цій сфері менеджменту. До основних з них І. Бланк відносить такі [43]:

1. Рання діагностика кризових явищ у фінансовій діяльності підприємства. Враховуючи, що виникнення кризи несе загрозу самому існуванню підприємства і пов'язано з відчутними втратами капіталу його власників, можливість виникнення кризи повинна діагностуватися на найбільш ранніх стадіях з метою своєчасного використання можливостей її нейтралізації.

2. Терміновість реагування на кризові явища. Кожне кризове явище, яке виникає, не тільки має тенденцію до розширення з кожним наступним господарським циклом, але й породжує нові супутні явища. Тому чим раніше будуть застосовані антикризові механізми, тим більші можливості для відновлення матиме підприємство.

3. Адекватність реагування підприємства на ступінь реальної загрози його фінансовій рівновазі. У більшості випадків система механізмів нейтралізації загрози банкрутства пов'язана з фінансовими витратами. При цьому рівень цих витрат повинен бути адекватним рівню загрози банкрутства. В протилежному випадку або не буде досягнуто бажаного ефекту (якщо дія механізмів недостатня), або підприємство буде нести невиправдано високі витрати (якщо дія механізму надлишкова).

4. Повна реалізація внутрішніх можливостей виходу підприємства з кризового стану. У боротьбі з загрозою банкрутства підприємство повинно розраховувати виключно на внутрішні фінансові можливості.

Описані принципи є фундаментом для налагодження системи антикризового управління на підприємстві. Практично

всі вчені визнають, що фінансовий менеджмент становить ключовий компонент антикризового управління. Значення фінансового менеджменту у виявленні кризових ситуацій важко переоцінити, оскільки одним із його завдань є аналіз фінансового стану підприємства, включаючи пошук перших ознак кризи на початкових стадіях її розвитку.

Слід зазначити, що сучасне антикризове законодавство в Україні має низку недоліків, які зменшують його загальну ефективність. Діюча згідно законодавства система антикризового управління завжди активізується не раніше виявлення ознак неплатоспроможності підприємства стосовно його кредиторів, найчастіше одночасно з впровадженням механізмів антикризового регулювання. В рамках системи антикризового управління формуються дві не завжди сумісні цілі – фінансове оздоровлення підприємства-боржника і задоволення вимог кредиторів, тому не вдається сформулювати чіткі шляхи виходу із кризи.

Отже, дослідження виявлених проблем антикризового управління в Україні дає підстави запропонувати низку заходів для швидкого і ефективного впровадження механізмів антикризового регулювання у практику вітчизняного господарювання. На нашу думку, серед цих заходів найбільш важливими будуть:

- удосконалення законодавчої бази про банкрутство;
- створення і розвиток адаптивної до ринкових умов системи підготовки і перепідготовки кадрів;
- розширення державного впливу при вирішенні проблем неплатежів з використанням механізмів банкрутства;
- розвиток ринку консалтингових, ріелторських та аудиторських послуг, а також структур, які забезпечували б незалежний контроль за якістю і ціною цих послуг;
- формування гнучкої системи соціального страхування на випадок банкрутства, включаючи обов'язкове і добровільне страхування працівників.

РОЗДІЛ 2

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

2.1. Реформа податкової системи в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови України

Реформування податкової системи України є ключовим питанням в умовах дії воєнного стану та буде не менш актуальним в період післявоєнної відбудови економіки нашої держави. Відновлення та реконструкція України потребуватимуть величезних фінансових ресурсів, і міжнародні партнери готові розділити частину цих потреб, але держава повинна буде продовжити проводити свою податкову політику та посилювати мобілізацію внутрішніх доходів для фінансування соціальних та інфраструктурних потреб.

Для післявоєнної України це повинно стати основною передумовою стійкого та тривалого економічного зростання. З цього логічно постає, що заходи, які зменшують податкові надходження або руйнують наявну податкову базу, обмежують її здатність досягати цілей реконструкції та розвитку, негативно впливають на її довгострокове економічне зростання.

Наявність великої кількості прогалин та недоліків у податковій сфері нашої держави, а саме: нестабільність законодавчої бази, часті її зміни; надмірна кількість пільг, встановлення яких досить часто є необґрунтованим та недоцільним; надмірний фіскальний тиск з боку обов'язкових платежів; неефективна структура податків, результатом яких є втрати бюджету через недостатнє надходження сум платежів, виведення капіталу у тінь та в офшори; низькі позиції України у світових рейтингах – визначають та підтверджують актуальність проведеного нами дослідження та необхідність пошуку шляхів розв'язання поставлених проблем.

Значні напрацювання в дослідженні теоретичних та практичних аспектів реформування податкової системи мають такі економісти як: В. М. Федосова, В. М. Опарін, В. І. Островецький, Н. С. Рязанов, О. В. Мірчев, Б. Я. Панасюк, П. П. Дубенецька, В. А. Савчук та інші.

Основною метою нашого наукового дослідження є визначення впливу реформування податкової системи, податкових ставок та податкового навантаження в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови держави.

Відповідно до поставленої мети, нами були окреслені наступні завдання: визначити основні проблеми системи оподаткування в період дії військового стану, виявити напрями їх вирішення, враховуючи досвід зарубіжних держав, а також запропонувати заходи для її реформування в умовах післявоєнної відбудови держави.

Сучасна податкова система є однією з найбільш важливих форм управління економікою держави, саме податки виступають основним джерелом доходів держави та вагомим економічним інструментом стимулювання і регулювання виробництва, забезпечення соціальних гарантій, стимулюють ділову активність [1].

Розроблена податкова система України ніколи не відзначалась високою ефективністю. Спроби реформування основного механізму фінансового впливу на соціально-економічний розвиток країни залишаються недосконалими і викликають чимало нарікань. Визнані підходи до політики оподаткування не забезпечують адекватного здійснення фіскальної, регуляторної, розподільчої, стимулюючої та контрольної функцій податків. Державний бюджет регулярно відчуває дефіцит коштів. Податкові надходження до скарбниці не відзначаються стабільністю. У суспільстві спостерігається дуже великий рівень диференціації за доходами населення. Податки не стимулюють розвитку економіки, а скоріше заганняють її в тінь [6].

На наш погляд, головними критеріями оцінки ефективності податкової системи в умовах повоєнної відбудови мають бути:

- рівність і справедливість податків стосовно всіх платників податків;
- визначеність і однозначність податкового законодавства, що дозволяють однаково його розуміти і тлумачити і платнику податків і працівнику контролюючого органу;

- зручність для платників податків, що означає наближення термінів сплати податків до моменту одержання доходів, простоту розрахунків податків;

- стабільність, що дозволяє прогнозувати фінансові результати, у сполученні з гнучкістю реакції на зміну економічної ситуації.

Враховуючи вищевикладене, слід визначити, що основним завданням держави в умовах повоєнного відновлення країни має стати максимальне спрощення структури податкової системи для забезпечення стабільності податкових надходжень до бюджету та розширення бази оподаткування. У такий спосіб Україна, готуючи майбутню реформу, повинна знайти баланс між завданнями з мобілізації ресурсів до держбюджету та формуванням стимулів для економічного зростання. Також слід зменшити ставку ПДВ, посилити моніторинг податкових пільг, послідовно впроваджувати антикорупційні заходи, забезпечити прозорість судової системи, гарантувати право власності та стабільність для розвитку приватного сектора [2].

Нами було окреслено основні проблеми оподаткування, які, на нашу думку, є потенційними загрозами післявоєнного економічного розвитку держави:

- система формування державних доходів продовжує мати переважно фіскальний характер. Податки не виступають інструментом підвищення конкурентоспроможності країни, а регулююча функція податків не орієнтована на стале економічне зростання;

- витрати на адміністрування податків та зборів залишаються бути значними та невідповідними. На утримання ДПС витрати продовжують зростати. Так, у 2022 році порівняно з 2019 роком видатки на органи ДФС збільшились майже 2,5 рази. Діяльність Міністерства фінансів України та ДПС України не повною мірою узгоджена, на що вказує наявність окремих функцій, які дублюються [9];

- податкова система залишається досить складною в частині підготовки та подання звітних документів тому не сприяє веденню бізнесу.

- система спрощеного режиму оподаткування також потребує удосконалення, так як спричиняє наступні проблеми:

знижена мотивації підприємницької діяльності; суб'єкти господарювання не зацікавлені в зміні свого статусу як суб'єктів, які мають право використовувати спрощену систему оподаткування, а це уповільнює їх розвиток та відповідно зростання обсягів діяльності [7];

– система митно-тарифного регулювання певною мірою також не сприяє оперативності реагування на зміну кон'юнктури світового ринку та на торговельні режими в інших державах і на структуру економіки в Україні;

– недостатньо ефективним залишається і механізм розподілу податкових надходжень між центральним і місцевими бюджетами, що, в свою чергу, сповільнює розвиток економіки у розрізі окремих регіонів України.

Визначну роль у післявоєнній відбудові та економічному відновленні країни відіграватимуть підприємства приватного сектора. А тому потрібно вже зараз створювати для бізнесу сприятливі умови для розвитку і формувати надійні перспективи капіталовкладень, щоб запобігти витоку підприємців за кордон. Необхідно перезавантажити правоохоронну та судову системи, надати бізнесу доступ до фінансування, подолати корупцію та оптимізацію податків, запровадити такі ставки оподаткування, щоб економіка вийшла з «тіньової сфери» [5].

Мета майбутньої податкової реформи – назавжди прибрати корупцію з податкової сфери та запропонувати умови оподаткування не гірші чим закордоном, а також здійснити успішний перехід від занепаду під час військових конфліктів до швидкого економічного зростання.

Одним з інструментів сприяння такому економічному зростанню є ефективна та справедлива податкова політика, що дає змогу перерозподіляти держресурси для задоволення соціальних та інфраструктурних потреб країни з одночасним підвищенням конкурентоспроможності шляхом забезпечення рівних умов для бізнесу.

Аналізуючи питому вагу податкових платежів у структурі валового внутрішнього продукту України, бачимо, що вона є нижчою, ніж в Японії чи країнах ЄС, але більша, ніж в США. В Україні відносно невеликий податковий тиск 27,3%, менший

лише в США 26,9%, в той час у країнах ЄС податковий тиск у середньому склав 39,3%.

Проведений аналіз кількості податків в різних зарубіжних державах показав, що в нашій державі законодавством затверджено 11 податків та зборів: (7 державних та 4 місцевих), в Японії – 55 (25 державних та 30 місцевих), в Великобританії – 8, Італії – 15, Німеччині – 16, Франції – 7, Нідерландах – 9, Португалії – 8, Іспанії – 8, податків, і порівняно з іншими країнами світу, у нас оптимальна кількість податків.

Аналіз структури податків показує що в Україні більшу частину надходжень до Державного бюджету складають непрямі податки, а саме податок на додану вартість та акцизний податок. Так, у 2022 році ПДВ склав 20,26% усіх бюджетних надходжень, акцизний податок – 6,16%, ПДФО – 6,45%, податок на прибуток підприємств – 4,81% [8]. У країнах ЄС та США більшість надходжень до бюджету складають прямі податки.

Враховуючи досвід проведення податкових реформ США, Великобританії, Кіпру, Ірландії та Болгарії наша країна готова обґрунтовано доводити необхідність внесення до податкового законодавства деяких винятків як стимулу для бізнесу, який братиме участь у відбудові після війни.

На наш погляд, зниження основних податків для бізнесу та громадян допоможе зупинити відтік кадрів за кордон та збільшить інвестиційну привабливість України. Тому необхідно не тільки знизити податкові ставки, але й продовжити формування сприятливого бізнес-клімату в країні загалом.

Основними напрямками для цього є: спрощення процедур отримання дозволів на придбання земельних ділянок та будівництво, перезавантаження правоохоронної та судової систем, створення національної інфраструктури фінансування бізнес-проектів, що приведе в країну значні інвестиції [4].

Система податків, яку пропонують для післявоєнної відбудови України, не повинна програвати конкурентам, таким як Польща, Болгарія, Угорщина, Румунія в яких податок на прибуток 10%, 10%, 9%, 10% відповідно (в Україні 18%).

В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення економіки, слід встановити офіційну ставку податку, яку буде вигідно сплачувати, а уникати оподаткування – було дорого й

фінансово, і репутаційно. У проєкті податкової реформи Урядом держави розроблена її нова концепція, яку обговорюють в Офісі президента та отримала назву «10-10-10».

Вона передбачає зниження ставок ключових податків до 10%: податку на прибуток підприємств (наразі 18%), податку на доходи фізосіб (18%) та ПДВ (20%).

Крім того, запропоновано скасувати єдиний соціальний внесок (ЄСВ, 22% від фонду оплати праці працівника, для ФОПів – щонайменше 22% від мінімальної зарплати) та вдвічі, до 3%, підвищити ставку військового збору [3].

Разом із зниженням ставок пропонують скасувати всі податкові пільги, посилити відповідальність за порушення податкового законодавства і надати Державній податковій службі доступ до інформації про банківські рахунки платників податків, тобто скасувати банківську таємницю.

На нашу думку, в разі реалізації реформи «10-10-10» доходи бюджету можуть не зменшитися, а навпаки зрости, але для цього необхідна низка умов. Зокрема, з податкової системи, в умовах дії воєнного стану, повинні зникнути всі спеціальні режими, оптимізації, «скрутки» та контрабанда, сплата податків має стати обов'язковою для всіх, а зарплати – лише «білими». Крім того, держава не повинна створювати винятки для олігархів чи наближених до них секторів економіки, мають пройти прозорий конкурс на посаду голови Національного антикорупційного агентства, очищення судової системи та правоохоронних органів.

Не менш важливим аспектом привабливого інвестиційного клімату слід вважати оподаткування оплати праці. В Україні цей показник в комплексі з єдиним соціальним внеском та військовими зборами сягає 51,5%, тоді як в багатьох європейських країнах він не перевищує 30%. Більша частина вітчизняних роботодавців вдається до схем з ухилення від оподаткування в повному обсязі. А іноземні компанії не готові займатися ухиленням від податків, а тому не можуть запропонувати працівникам конкурентні умови.

Лібералізація податкової системи – це один з важливих кроків для інтенсифікації темпів відновлення та зростання інвестиційної привабливості після збройних конфліктів.

Також в рамках антикорупційної податкової реформи, пропонується скасувати виплати єдиного соціального внеску (ЄСВ), мінімальна ставка якого наразі складає 22%.

Вважаємо недоречною сплату пропорційних внесків без урахування фактичних виробничих ризиків. Проведення такої податкової реформи повинно знищити схеми з ухилення від оподаткування та мінімізації податкових зобов'язань, а також корупцію в податкових органах, підвищити конкурентоспроможність України та підняти її інвестиційну привабливість до рівня решти європейських країн.

Слід зазначити, що від початку повномасштабного вторгнення Україна за рахунок податків, зборів та інших доходів забезпечує лише близько половини видатків державного бюджету, тоді як друга половина фінансується за рахунок зовнішньої грантової та кредитної допомоги. Через брак коштів минулого року 400 млрд грн видатків було покрито емісійним фінансуванням Нацбанку, якого з 2023 року вдається уникати.

Для проведення стабілізаційних заходів, Урядом пропонується розробка Національної стратегії доходів (НСД), яка у практичному плані допоможе узгодити мобілізацію доходів з урядовими пріоритетами розвитку та середньостроковими потребами у видатках, включно з реконструкцією та соціальними потребами. НСД повинна стати «дорожньою картою», що містить чіткі цілі щодо забезпечення надходжень та інші цілі політики, які охоплюють і політичні, і адміністративні реформи [3].

Відповідно до поданого українською стороною Меморандуму економічної та фінансової політики стратегія передбачатиме п'ять основних кроків. Зокрема, це заходи щодо підвищення рівня надання податкових і митних послуг, перегляд спрощеної системи оподаткування для вирішення проблеми ерозії податків на працю та узгодження законодавства про ПДВ і акцизні збори з законодавством ЄС.

Крім того, НСД передбачає посилення антикорупційних заходів і процедур управління для усунення ризиків не доброчесності та податкові реформи для післявоєнної реконструкції та інвестицій.

Враховуючи сучасні реалії та перспективи післявоєнної відбудови нашої країни, для реформування податкової системи необхідно реалізувати наступні заходи:

1. Дотримання стабільності в нормативно-правовому регулюванні податкового законодавства. Податкові нормативи для суб'єктів господарювання повинні бути простими та зрозумілими і не повинні постійно кардинально змінюватись.

2. Оптимізація рівня податкового навантаження з метою стимулювання розвитку нових робочих місць, які будуть вкрай необхідними в повоєнній відбудові економіки, зростання ринку праці та вивільнення грошових коштів населення і суб'єктів господарювання для розвитку власної справи. Крім того, це дозволить вивести з тіні частину економіки та зменшити відтік вітчизняного капіталу за кордон.

3. Підвищення ефективності управління податковим боргом, що включає: віднесення до податкової застави усіх активів боржника, незалежно від розміру податкового боргу; застосування продажу майна відразу після невиконання графіку погашення податкового боргу; передбачення в законодавстві норми про автоматичне списання частини коштів у погашення податкового боргу у момент їх надходження на рахунок платника [10].

4. Автоматизація процесів оподаткування із застосуванням сучасних технологій. Так органам ДПС потрібно продовжувати роботу щодо вдосконалення системи електронного документообігу та системи електронного адміністрування ПДВ, спрощення форм податкової звітності, звітування платниками за операціями у режимі реального часу тощо.

5. Посилення відповідальності за використання тіньових податкових схем при веденні бізнесу та умисній мінімізації податкових зобов'язань.

Запровадження вищенаведених заходів вже у середньостроковій перспективі дасть можливість отримати позитивні результати реформи: стрімкий розвиток бізнесу, пришвидшення зростання ВВП, накопичення внутрішнього інвестиційного ресурсу.

І якщо зараз значну частину потреб країни у фінансуванні вдається забезпечувати завдяки підтримці від міжнародних партнерів, то після війни ми повинні будемо розраховувати на власні сили. Тому податкова реформа має сприяти детінізації бізнесу, стабілізації економіки в країні під час воєнного стану та створити умови для її зростання та відновлення після перемоги.

2.2. Формування дохідної бази місцевих бюджетів та шляхи її зміцнення

2.2.1. Теоретико-методичні аспекти формування місцевих бюджетів

Сучасні умови розвитку бюджетної системи України пов'язані з розширенням повноважень органів місцевого самоврядування внаслідок впровадження реформи децентралізації. Надзвичайно важливим та актуальним питанням у даному напрямі є підвищення автономності місцевих бюджетів та забезпечення збалансованого розвитку регіонів. Адже функціонування ефективного механізму формування доходів місцевих бюджетів є невід'ємною складовою успішного розвитку демократичної держави.

Також варто відмітити, що прогресивний розвиток адміністративно-територіальних одиниць країни, перш за все, залежить від наявності відповідних фінансових ресурсів, що повинні спрямовуватися не лише на покриття поточних витрат, але і забезпечувати видатки розвитку. Окрім того, що наявність достатньої величини фінансових ресурсів у місцевих бюджетах є основою для задоволення життєво важливих потреб населення, поліпшення їх житлових умов, соціального захисту та благоустрою, також вони виступають важливою рушійною силою для сталого соціально-економічного розвитку регіону.

На сьогодні війна, розв'язана російською федерацією в Україні, створює додаткові ризики для фінансової стабільності місцевих бюджетів і є вагомим чинником, що впливає на конкурентоспроможність територій країни. Від спроможності органів місцевого самоврядування адекватно реагувати на виклики залежить їх здатність до відновлення, посилення

конкурентоспроможності та реалізації соціально-економічних проектів. У воєнний час перед місцевою владою постає завдання забезпечити фінансову незалежність своїх територій, підтримувати надання життєво важливих послуг громадянам та реалізувати інвестиційні проекти, враховуючи при цьому значні обмеження та непередбачуваність в умовах воєнного часу.

За поточних обставин стає актуальним питання розвитку та зміцнення місцевих бюджетів, адже успішне виконання місцевою владою покладених на неї функцій, що в свою чергу сприятиме покращенню рівня життя мешканців окремих територій залежить від наявності достатніх фінансових ресурсів. Цього можна досягти шляхом розширення дохідної бази місцевих бюджетів за рахунок залучення додаткових джерел фінансування, удосконалення системи регулювання міжбюджетних відносин, розвитку внутрішнього економічного потенціалу та ефективного використання бюджетних ресурсів для стійкого економічного розвитку територій.

Дослідженню проблем формуванням дохідної частини місцевих бюджетів, а також зміцненню фінансової бази органів місцевого самоврядування присвячені багато наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких слід виділити: І. М. Ходорович, В. Дем'янишина, В. І. Кравченко, В. М. Опарін, О. Д. Василик, О. П. Кириленко, М. А. Гапонюк, В. П. Яцюта, І. Сазонець, Т. Гринько, Г. Придатко, П. К. Бечко, О. В. Ролінський, О. Матвеева, Н. І. Власюк, Т. В. Мединська, Л. М. Мельник, О.М. Николаєва, А. С. Маглаперідзе.

Засновник української фінансової теорії О. Д. Василик виділяє два підходи до визначення сутності поняття «місцеві бюджети»: категоріальний та організаційний [20, с. 6]. Категоріальний підхід розкриває економічну сутність місцевих бюджетів, визначаючи його як систему фінансових взаємовідносин між:

– бюджетом на місцевому рівні та суб'єктами господарювання, які здійснюють свою діяльність на території адміністративно-територіальної одиниці;

– місцевим бюджетом та населенням відповідного територіального утворення;

– міжбюджетні відносини щодо перерозподілу фінансових ресурсів;

– місцевим та державним бюджетом.

Організаційний підхід ґрунтується на визначенні місцевих бюджетів як форми, що забезпечує організацію накопичення доходів і здійснення видатків місцевого самоврядування, і надає місцевим бюджетам трактування, ідентичне балансу між доходами та видатками відповідного місцевого територіального утворення [23, с. 13].

О. П. Кириленко, визначаючи місцеві бюджети з точки зору їх існування як фінансового плану, акцентує увагу на вагомому ролі і широту бюджетних відносин на місцевому рівні. Отже, в рамках формування місцевих бюджетів стоїть завдання забезпечити:

– регулювання на макроекономічному рівні та забезпечення пропорційного соціально-економічного розвитку відповідної території;

– підтримка життєдіяльності населення адміністративно-територіальної одиниці;

– фінансування видатків у соціальній сфері;

– формування фінансової основи бюджетів на місцевому рівні та забезпечення регіональної економічної політики;

– забезпечення виконання окремих напрямів загальнодержавних програм розвитку економічного сектору [25, с. 65].

Низка дослідників, зокрема І. Ходорович, І. Сазонець, Т. Гринько, І. Придатко та інші, наголошують на локальному значенні функціонування місцевих бюджетів у бюджетній системі окремих адміністративно-територіальних одиниць. Інші економісти вважають, що місцеві бюджети насамперед є невід'ємною частиною бюджетної системи країни, а їх роль у представленні фінансових відносин на місцевому рівні є другорядною [23, с. 13].

Дослідивши визначення місцевих бюджетів, наведені провідними фахівцями, на нашу думку, можна стверджувати, що місцевий бюджет є частиною єдиної фінансової системи, яка є планом (кошторисом) доходів і видатків фінансових ресурсів, що утворюються, розподіляються і перерозподіляються для

забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування та фінансування соціально-економічної діяльності [29, с. 225].

Слід зауважити, що термін «місцевий бюджет» часто порівнюють з терміном «бюджет місцевого самоврядування», що є неправильним, адже вказані категорії мають різне значення. Призначенням місцевого бюджету є фінансування місцевих потреб населення відповідної території за рахунок фінансових ресурсів, які є у розпорядженні місцевої ради та органів виконавчої влади. Термін «бюджет місцевого самоврядування» можна трактувати не лише з точки зору фонду фінансових ресурсів, що є у розпорядженні органів місцевого самоврядування, а й як ознаку фінансової самостійності відповідно до принципу децентралізації. Оскільки створення місцевого самоврядування є вираженням права територіальної громади самостійно вирішувати проблеми свого розвитку. Після формування певної частини території держави в адміністративно-територіальну одиницю вона автоматично отримує можливість мати органи місцевого самоврядування та діяти як суб'єкт права.

Відповідно до ст. 2 Бюджетного кодексу України (БКУ), бюджети місцевого самоврядування – це бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад. Цим же нормативно-правовим актом, у свою чергу, встановлено, що місцевими бюджетами є бюджет Автономної республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Іншими словами, сфера дії «місцевого бюджету» є ширшою і включає бюджети місцевого самоврядування [12].

Інший нормативно-правовий акт Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року №280/97-ВР, який розкриває значення бюджету місцевого самоврядування тотожно з поняттям «місцевий бюджет» і визначає його як план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування [24]. Тому чіткого розподілу даних в українському законодавстві немає [23, с. 14].

Отже, можна зробити висновок, що значення місцевих бюджетів розглядається дослідниками за трьома основними напрямками: за економічною категорією, за формою та за матеріальним змістом. Проте місцеві бюджети не вивчаються за організаційною структурою та характером бюджетних відносин. З точки зору організаційної структури місцеві бюджети можна розглядати як важливу ланку фінансової системи, що визначає поділ і перерозподіл регіонального продукту між сферами, напрямками, структурами в процесі виробництва і обігу та верствами населення. За характером місцевий бюджет є обов'язковим документом у формі рішень про місцевий бюджет, який законодавчо забезпечує організацію місцевого бюджетного процесу [18, с. 18].

На рис. 2.1 нами подано комплексне бачення сутнісного змісту категорії «місцевий бюджет».

Тому місцеві бюджети слід розглядати як багатогранне та складне поняття, яке можна трактувати та досліджувати з різних точок зору [23, с. 16].

Місцевий бюджет як економічна категорія має свої особливості. До них належать [20, с. 10]:

- територіальна приналежність місцевого бюджету (параметром віднесення певного бюджету до місцевих є не лише адміністративно-територіальна приналежність, а й належність до територіальної громади як самостійної форми організації населення. Ця ознака відображає сферу діяльності місцевого бюджету);

- соціальна спрямованість (приблизно третини коштів місцевих бюджетів спрямовується на забезпечення соціальних потреб населення);

- залежність формування та використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів від економічного потенціалу території;

- залежність формування та функціонування місцевих бюджетів від особливостей встановлення міжбюджетних відносин;

- законодавча та нормативно-правова визначеність особливостей складання та функціонування місцевих бюджетів;

– визначення учасниками бюджетних відносин органи місцевого самоврядування, населення та суб'єктів підприємницької діяльності, які розташовані або проживають на території адміністративно-територіальних утворень.

Рис. 2.1. Комплексний підхід визначення категорії «місцеві бюджети»
Джерело: складено автором на основі [20, с. 9; 25, с. 69]

Головною складовою багатогранної ролі місцевих бюджетів є те, що вони залишаються важливим чинником регіонального економічного розвитку та соціального забезпечення населення. Концептуалізація всіх складових цієї ланки бюджетної системи складає собою цілий комплекс, який відображається у визначенні об'єктів і суб'єктів, предмета дослідження, а також мети, функцій і принципів виконання місцевих бюджетів і завдань, що представлено на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Концептуальні засади місцевих бюджетів

Джерело: складено автором на основі [26, с. 149]

У запропонованій схемі ми акцентували увагу на концептуальній основі місцевих бюджетів та доповнили визначення об'єкта, оскільки вважаємо за необхідне підкреслити, що зазначені кошти акумулюються та розподіляються на місцевому рівні. Як бачимо, ключову роль у розвитку територій відіграють місцеві бюджети.

Завдяки аналізу та визначенню поняття «місцевий бюджет» можна побачити, що місцевий бюджет займає не лише особливе місце в бюджетній системі державі, а й одне з головних місць в економічній та фінансовій системі держави та відіграють вагомому соціальну роль (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Суспільна роль місцевих бюджетів

Джерело: сформовано авторами на основі [11, с. 247; 20, с. 10; 25, с. 71]

Ключовими складовими багатогранної ролі місцевих бюджетів є те, що вони виступають як: важливий фактор економічного розвитку та фінансової стабільності; інструмент макроекономічного регулювання; фінансова база місцевого самоврядування; інструмент реалізації державної регіональної політики; планами формування та використання фінансових ресурсів територіальних одиниць; головний важіль фінансового вирівнювання; основним джерелом фінансових ресурсів для підтримки та розвитку місцевого господарства та вирішення місцевих проблем; місцеві бюджети відіграють важливу роль у

забезпеченні конституційного захисту, вирішенні соціальних проблем, підвищення рівня добробуту населення [11, с. 246].

Відповідно до БКУ до місцевих бюджетів відносяться: бюджет Автономної Республіки Крим, обласні бюджети, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування [12]. В свою чергу бюджетами місцевого самоврядування вважаються бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ і міст (у тому числі районів у містах).

Бюджетним кодексом України передбачено, що внутрішню структуру як державного, так і місцевих бюджетів складають загальний і спеціальний фонди (рис. 2.4). Загальний фонд акумулює ресурси, які мають загальнодержавний характер і можуть бути перерозподілені. Спеціальний фонд об'єднує кошти бюджетних установ, у тому числі державних цільових фондів та інші доходи, які не підлягають перерозподілу і використовуються за цільовим призначенням [12].

Рис. 2.4. Складові частини місцевих бюджетів
Джерело: систематизовано і складено автором на основі [21, с. 19]

Складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів є бюджет розвитку. Крім того, невід'ємною частиною місцевого бюджету є резервний фонд, розмір якого відповідно до БКУ не повинен перевищувати 1% загального фонду бюджету, його створення визначається рішенням місцевого самоврядування, а його кошти використовуються на непередбачені витрати (ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій, надання гуманітарної допомоги) [31, с. 121].

Відповідно до чинного порядку місцевий бюджет поділяється на поточний бюджет і бюджет розвитку. Поточний бюджет розрахований на виконання власних і делегованих повноважень. Кошти поточного бюджету направлені на фінансування установ і об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів соціального захисту населення [17, с. 123].

Кошти бюджету розвитку використовуються для виконання програм соціально-економічного розвитку відповідної території, що передбачають здійснення інвестиційної та інноваційної діяльності, а також фінансування дотацій та інших витрат, пов'язаних із розширенням відтворенням [14, с. 33].

Доходи бюджету є найважливішою фінансово-економічною категорією бюджетного процесу і характеризують вилучену та розподілену частину внутрішнього валового продукту країни. Доходи бюджету – це податкові надходження, неподаткові надходження та інші безповоротні надходження, порядок справляння яких регулюється законодавством України (у тому числі трансфертні платежі, плата за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ (ст. 2 БКУ) [20].

Доходи місцевих бюджетів виникають завдяки надходженням від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів фізичними та юридичними особами, а також з інших джерел, передбачених законодавством України. Відповідно до ст. 9 БКУ доходи бюджету за джерелами надходження поділяються на такі розділи [12]:

1) податкові надходження – загальнодержавні та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі), передбачені законодавством України про оподаткування;

2) неподаткові доходи – доходи від власності та комерційної діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності, власні доходи бюджетних установ та інші неподаткові доходи;

3) доходи від операцій з капіталом – доходи від продажу основного капіталу, продажу державних товарно-матеріальних цінностей, землі та матеріальних цінностей;

4) трансферти – кошти, отримані на безоплатній і безповоротній основі від органів державної влади чи місцевого самоврядування, міжнародних організацій.

Доходи місцевих бюджетів поділяються на:

– власні (утворюється за рішенням органу місцевого самоврядування і належать місцевій владі та накопичується нею за рахунок ресурсів у межах підпорядкованої території);

– закріплені (у довгостроковій перспективі перераховуються повністю до місцевих бюджетів або відповідно до визначеної рівномірної частки всіх бюджетів);

– регулюючі (вставляються в певному відсотковому співвідношенні та зараховуються до належного рівня бюджетної системи).

Доходна частина місцевого бюджету включає такі доходи:

1) доходи, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів – це доходи, що закріплені за місцевими бюджетами для забезпечення рівня видатків, які розраховують за фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості (I кошик доходів). Якщо сума цих надходжень менша від суми видатків, передбачених державою, то для компенсації різниці місцевому бюджету надається трансферт (дотація вирівнювання).

2) доходи, що не враховуються під час визначення обсягу міжбюджетних трансфертів – власні доходи бюджетів місцевого самоврядування (II кошик доходів).

Підсумовуючи, слід зазначити, що, з одного боку, місцевий бюджет виступає інструментом виконання владних повноважень в межах певної територіальної одиниці, а з іншого

– необхідною ланкою суспільного перерозподілу для максимального задоволення інтересів громадян у процесі економічних відносин та політичної взаємодії. Такий підхід найкраще відображає природу місцевих бюджетів в умовах демократичної держави [11, с. 248].

Особлива роль місцевих бюджетів полягає в тому, що вони складають фінансову основу місцевого самоврядування, являються головним важелем регіональної політики держави та здійснення бюджетного вирівнювання. За рахунок коштів місцевих бюджетів фінансуються основні заходи держави у сфері освіти, охорони здоров'я та соціального захисту, тобто всі видатки, які безпосередньо стосуються інтересів громадян. Тому від того, наскільки обґрунтовано побудована система місцевих бюджетів, як формуються їх доходи, на які потреби використовуються кошти, залежить ефективність діяльності всієї бюджетної системи та успішна реалізація фінансової політики держави.

2.2.2. Аналіз формування дохідної частини зведеного бюджету Рівненської області

Проведений аналіз теоретичних засад формування місцевих бюджетів створив передумови для проведення фінансової діагностики на основі структурно-динамічного та параметричного підходів. Аналіз дохідної складової місцевих бюджетів необхідний для вивчення процесу формування бюджету, виявлення певних закономірностей та усунення проблем, які виникають у процесі виконання бюджетів нашої країни [15, с. 226].

Як відомо, зведений бюджет області складається із сукупності показників обласного бюджету, районних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування на території цієї області. Зведений бюджет області є частиною бюджетної системи України. Отже, можна стверджувати, що місцеві бюджети відіграють ключову роль у формуванні зведеного бюджету України, оскільки разом із державним бюджетом України вони утворюють бюджетну систему країни. Загальну характеристику зведеного бюджету у Рівненській області наведено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Загальна характеристика зведеного
бюджету Рівненської області

Код бюджету:	1700000000
Назва бюджету:	Зведений бюджет Рівненської області
Ознака бюджету:	зведений бюджет Автономної Республіки Крим, області, м. Києва та м. Севастополя
Кількість бюджетів, що входять до складу, в тому числі:	69
бюджет сільської об'єднаної територіальної громади	40
бюджет селищної об'єднаної територіальної громади	13
бюджет міської об'єднаної територіальної громади з адміністративним центром в місті районного значення	7
районний бюджет	4
бюджет міської об'єднаної територіальної громади з адміністративним центром у місті обласного значення	4
бюджет Автономної Республіки Крим, обласний бюджет	1

Джерело: складено автором на основі [16]

Для виявлення основних тенденцій формування та виконання зведеного бюджету Рівненської області проведемо аналіз основних показників місцевого бюджету (табл. 2.2). При аналізі місцевих бюджетів необхідно враховувати динаміку змін показників протягом кількох років, тому за основу дослідження будемо використовувати показники зведеного бюджету Рівненської області за період 2020–2022 роки.

На основі аналізу даних табл. 2.2 можна зазначити, що доходи зведеного бюджету Рівненської області за останні три роки досягли максимального значення у 2021 році та становили 16075,04 млн грн, у порівнянні з відповідним значенням показника у 2020 році, який становив 13574,07 млн грн. Як видно, дане значення зросло на 2500,97 млн грн (18,42%).

Таблиця 2.2

Основні показники зведеного бюджету Рівненської області
за період 2020–2022 рр. (млн грн)

Найменування	2020	2021	2022	Відхилення			
				Абсолютне відхилення		Відносне відхилення, %	
				2021/ 2020	2022/ 2021	2021/ 2020	2022/ 2021
Доходи бюджету	13574,07	16075,04	15626,54	2500,97	-448,5	18,42	-2,79
Видатки бюджету	13470,38	15647,04	14852,86	2176,66	-794,17	16,16	-5,08
Кредитування	1,88	1,78	0,71	-0,1	-1,07	-5,60	-60,24
Бюджетний дефіцит/профіцит	101,8	426,22	772,97	324,42	346,75	318,67	81,35

Джерело: складено автором на основі [16]

Також варто звернути увагу на зниження темпу зростання доходів бюджету в 2022 році (2,79%). Зменшення надходжень зумовлене введенням воєнного стану в Україні, зниженням ділової активності або припиненням господарської діяльності деяких суб'єктів господарювання.

Що ж стосується видатків місцевого бюджету, то тут спостерігаються аналогічні тенденції. Так, в 2021 році загальна сума видатків зросла на 16,16%, а у 2022 році спостерігається їх зменшення на 5,08%. Це свідчить не лише про зміну пріоритетів видатків місцевих бюджетів відповідно до викликів війни, але і загалом їх скорочення.

Ще одним елементом зведеного бюджету Рівненської області є показник кредитування. Протягом аналізованого періоду спостерігається його негативна динаміка. Це призвело до зменшення абсолютного значення даного показника з рівня 1,88 млн грн у 2020 році до рівня 0,71 млн грн у 2022 році.

Не менш важливим є аналіз дефіциту (профіциту) місцевих бюджетів. Варто зазначити, що у період 2020–2022 років загалом спостерігався профіцит бюджетних коштів, а темпи економічного зростання залишалися стабільно високими. Зокрема, у 2021 році профіцит бюджету становив 426,22 млн

грн, тобто у порівнянні з 2020 роком зріс на 324,42 млн грн, а в 2022 році – 772,97 млн грн, відносно 2021 року показник зріс на 346,75 млн грн.

Значний профіцит місцевих бюджетів, як і дефіцит не є позитивним показником. За ефективного бюджетного планування дохідна та видаткова складові місцевого бюджету мають приблизно рівними. Тому органи місцевої влади та місцевого самоврядування повинні більш якісного планувати та прогнозувати бюджетні показники.

Дохідна складова місцевих бюджетів має велике значення, оскільки в цих бюджетах відображаються соціальні, економічні, політичні, організаційні та інші процеси, що потребують фінансування. Дохідна складова місцевого бюджету України формується за рахунок податкових і неподаткових надходжень, а також безоплатних надходжень [15, с. 227]. У табл. 2.3 наведено динаміку формування доходів зведеного бюджету Рівненської області за 2020–2022 роки.

Таблиця 2.3

Динаміка та структура доходів зведеного бюджету Рівненської області за період 2020–2022 рр. (млн грн)

Найменування	2020		2021		2022		Відносне відхилення, %	
	млн грн	ПВ, %	млн грн	ПВ, %	млн грн	ПВ, %	2021/2020	2022/2021
Податкові надходження	5760,79	42,44	7008,5	43,6	8976,65	57,44	21,66	28,08
Неподаткові надходження	439,9	3,24	574,42	3,57	643,97	4,12	30,58	12,11
Доходи від операцій з капіталом	72,59	0,53	71,09	0,44	81,73	0,52	-2,07	14,96
Офіційні трансферти	7300,32	53,78	8421,02	52,39	5923,64	37,91	15,35	-29,66
Цільові фонди	0,46	0,003	0	0	0,55	0,003	-100	100
Всього доходів	13574,07	100	16075,03	100	15626,54	100	18,42	-2,79

Джерело: складено автором на основі [16]

Аналіз динаміки доходів зведеного бюджету показав, що протягом досліджуваного періоду податкові надходження

демонструють стійку тенденцію до зростання. Обсяги податкових надходжень у зведеному бюджеті Рівненської області становили: у 2020 році 5760,79 млн грн, у 2021 році – 7008,5 млн грн, у 2022 році – 8976,65 млн грн. Відносне відхилення було позитивним протягом усього періоду дослідження та у 2021 році дорівнювало 21,66%, а у 2022 році – 28,08%. Збільшення податкових надходжень відбулось за рахунок таких видів податків: податків на доходи, податків на прибуток, податків на збільшення ринкової вартості; рентної плата за використання інших природних ресурсів; місцевих податків та зборів, що сплачуються (перераховуються) згідно з Податковим кодексом України.

Розрахунок динаміки неподаткових джерел формування місцевого бюджету показав, що їх величина також зросла з 439,9 млн грн у 2020 році до 643,97 млн грн у 2022 році. Неподаткові надходження зросли завдяки таким категоріям доходів як: доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності, власні надходження бюджетних установ.

Доходи від операцій з капіталом показують дещо нестабільну динаміку. Починаючи з 2020 року, доходи зменшились до рівня 71 092,95 млн грн у 2021 році, але потім зросли до 81 729,91 млн грн у 2022 році. Загальне збільшення у 2022 році відносно 2021 року становить 10 636,96 млн грн, що дорівнює 14,96%. Дані коливання можуть бути зумовлені змінами в інвестиційній активності та економічною ситуацією в регіоні.

За досліджуваний період спостерігається брак власних фінансових ресурсів місцевих бюджетів Рівненської області, тому надавалися офіційні трансферти з державного бюджету, а саме дотації та субвенції. Хоча обсяг офіційних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів і скоротився з 7300,32 млн грн у 2021 році до 5923,64 млн грн у 2022 році, проте все ж залишається значним. Тому актуальною залишається необхідність оптимізації міжбюджетних відносин та зменшення залежності місцевих бюджетів від державних трансфертних платежів.

Найменшим джерелом надходжень стабільно є цільові фонди, їх сума у 2022 році становила 0,55 млн грн і загалом залишалась на тому ж рівні, за винятком 2021 р., коли надходження в цій категорій не було, що зумовило зростання у 2022 році в порівнянні з минулим роком на 100%.

Загалом із таблиці можна підсумувати, що зведений бюджет Рівненської області за розглянутий період характеризувався незначним зниженням надходжень до бюджету за 2022 рік. Ці зміни можуть бути пов'язані з різними факторами, такими як економічний стан, політичні рішення, зміни пріоритетів та інші фактори, що впливають на фінансові потоки в регіоні.

Отже, головними доходними статтями зведеного бюджету Рівненської області протягом досліджуваного періоду були податкові надходження та офіційні трансферти. Зауважимо, що динаміка частки податкових надходжень у доходах обласного бюджету має позитивну тенденцію до зростання. Так, у 2020 році показник податкових надходжень у загальній структурі становив 42,44%, а у 2022 році досяг максимального значення – 57,44%, що загалом більше на 15% відповідно до базисного року. Виявлена динаміка свідчить про успішне проведення податкових реформ та позитивний вплив цих змін на фінансову стабільність та самостійність місцевих бюджетів.

Однак варто зазначити, що хоча частка офіційних трансфертів у сукупних доходах зведеного бюджету Рівненської області знизилась з 53,78% у 2020 році до 37,91% у 2022 році, вона все ще є досить високою, що не сприяє досягнення ефективності діяльності механізму фінансової підтримки регіонів, показником якого є досягнення раціонального балансу між власними надходженнями місцевих бюджетів та трансфертів з державного бюджету.

Щодо частки неподаткових надходжень, то за аналізований період вона майже не змінилася і була на низькому рівні, коливаючись у межах 3–4%, що вказує на невелику роль цих надходжень у фінансуванні місцевого бюджету та необхідності врахування механізмів їх збільшення. Протягом розглянутого проміжку часу питома вага надходжень цільових фондів та доходів від операцій з капіталом залишалася стабільно

низькою (менше 1%), на цьому етапі їх коливання не мали істотного впливу на загальну структуру доходів.

За результатами аналізу підходів до оцінки стану формування дохідної бази місцевих бюджетів, вважаємо за доцільне виділити показники, які дозволяють найбільш повно охарактеризувати його ресурсну складову. В економічній літературі використовуються численна кількість показників, які дублюють один одного, що ускладнює аналіз забезпеченості регіонів бюджетними ресурсами. З огляду на те, що зміст фінансової забезпеченості місцевих бюджетів є багатоаспектним, вважаємо, що можна виділити та узагальнити основні показники для проведення комплексного аналізу бюджетної забезпеченості на регіональному рівні – Рівненській області (табл. 2.4).

Шляхом розрахунку вищезазначених коефіцієнтів зведеного бюджету Рівненської області встановлено, що питома вага доходів місцевого бюджету у доходах зведеного бюджету України за аналізований період суттєво не змінилася. Її значення знаходилось в межах 0,46%–0,44%. Зокрема, збільшення частки доходів зведеного бюджету у 2020–2021 роках свідчить про посилення фінансової спроможності місцевого бюджету, але у 2022 році показник демонструє тенденцію до погіршення, що зумовлено зменшенням обсягів доходів. Тобто, якщо врахувати прийнятне для України значення цього показника (>3), то можна спостерігати низьку фінансову самостійність місцевого бюджету, що вказує на недостатню кількість доходів для забезпечення інтенсивного процесу децентралізації.

Аналіз рівня виконання доходів місцевих бюджетів показує, що в період 2020–2022 років спостерігалася нестабільна тенденція. Загалом виконання плану доходів зведеного бюджету області у 2020 році становило 99,78%, у 2021 році – 101,97%, у 2022 році – 99,57%. У 2020 та 2022 роках недовиконання плану надходжень до місцевих бюджетів становить лише 0,22% та 0,43% відповідно, що пов'язано з недоотриманням субвенції з державного бюджету.

Таблиця 2.4

Аналіз забезпеченості Рівненської області бюджетними ресурсами за період 2020–2022 рр.

№	Найменування	Роки			Відносне відхилення, %	
		2020	2021	2022	2021/2020	2022/2021
1	Коефіцієнт участі МБ у формуванні ЗБ України, %	0,46	0,46	0,44	1,04	-4,06
2	Рівень виконання місцевих бюджетів, %	99,78	101,97	99,57	2,19	-2,35
3	Рівень податкових надходжень, %	42,44	43,60	57,44	2,73	31,76
4	Коефіцієнт бюджетного покриття, %	46,57	48,92	65,33	5,03	33,55
5	Коефіцієнт фінансової залежності, %	54,20	53,82	39,88	-0,70	-25,90
6	Коефіцієнт автономії, %	46,22	47,61	62,09	3,02	30,41
7	Коефіцієнт дотаційності, %	53,78	52,39	37,91	-2,60	-27,64
8	Коефіцієнт податкової самостійності, %	91,82	91,57	92,52	-0,28	1,04
9	Коефіцієнт бюджетної результативності грн/чол	5441,42	6664,61	8498,01	22,48	27,51
10	Коефіцієнт відносної бюджетної результативності %	16,56	16,67	15,93	0,68	-4,47
11	Коефіцієнт бюджетної забезпеченості населення, грн/чол.	11683,29	13624,41	13008,47	16,61	-4,52
12	Коефіцієнт відносної бюджетної забезпеченості населення, %	30,69	30,72	17,60	0,11	-42,72

Джерело: складено автором на основі [16; 31]

Найвищий показник виконання бюджету зафіксовано у 2021 році, який склав 101,97%, тобто відбулось перевиконання бюджету на 1,97%. Перевиконання плану характеризується високим рівнем місцевого бюджетного прогнозування.

Зокрема, в рамках оцінки бюджетної ефективності зведеного бюджету Рівненської області щодо формування доходів нами розраховано рівень податкових надходжень місцевого бюджету, тобто частку податкових надходжень від загальної суми доходів бюджету. Виходячи з цього, можна визначити, що в цілому за даними зведеного бюджету області рівень податкових надходжень за аналізований період зріс на 2,73% у 2021 році та на 2,73% у 2022 році. У 2022 році спостерігалась найвища частка податкових надходжень у структурі доходів місцевого бюджету – 57,44%, що являє собою позитивну динаміку, оскільки податки є стабільним та прогнозованим джерелом доходів до місцевих бюджетів. Оптимальна частка податкових надходжень у структурі місцевих бюджетів становить понад 70%, тому органи місцевого самоврядування повинні працювати над збільшенням податкових надходжень та пошуком альтернативних джерел наповнення місцевих бюджетів.

Відповідно до проведених розрахунків, бачимо, що коефіцієнт бюджетного покриття зведеного бюджету Рівненській області у 2020–2022 роках характеризується позитивною динамікою, адже показник протягом досліджуваного період збільшився з рівня 46,57% до рівня 65,33%. Це означає, що 65,33% витрат покривається власними доходами. Таким чином, цей показник свідчить про високий рівень розвитку Рівненської області, оскільки місцевий бюджет може забезпечити більше половини своїх видаткових повноважень за рахунок акумульованих на його території фінансових ресурсів. Проте поріг цього показника становить понад 100%, тому власних фінансових ресурсів ще недостатньо щоб гарантувати фінансову автономію місцевих органів влади, тому їх діяльність має бути спрямована на збільшення доходів, визначення потенційних джерел наповнення бюджету та створення сприятливого інвестиційного та бізнес-клімату в регіоні.

Протилежна тенденція спостерігається за коефіцієнтом фінансової залежності, який виявляє зв'язок між офіційними трансфертами і видатками місцевих бюджетів. Як видно, даний показник знизився з 54,20% у 2020 році до 39,88% у 2022 році, що свідчить про зменшення ступеня залежності місцевих бюджетів від трансфертних платежів. Значення показника зведеного бюджету Рівненської області перевищує рекомендоване значення (20%), що свідчить про відносно високу залежність місцевої влади від коштів з державного бюджету та неспроможність підтримувати розвиток території залежно від фінансового потенціалу та економічного розвитку країни.

Показник фінансової автономії зведеного бюджету Рівненської області, який відображає частку власних доходів місцевих бюджетів у загальних доходах місцевого бюджету, має тенденцію до постійного зростання. У період 2020–2022 років коефіцієнт поступово зростав на 3,02% у 2021 році та на 30,41% у 2022 році, що пояснюється збільшенням частки власних доходів у зведеному бюджеті області. Дана ситуація говорить про зростання самостійності органів місцевого самоврядування і, як наслідок, підвищення стабільності фінансового становища місцевого бюджету. Проте величина коефіцієнта залишається нижче норми ($\geq 80\%$).

Коефіцієнт дотаційної спроможності показує питому вагу трансфертних платежів у доходах бюджету. За аналізований період ступінь залежності зведеного бюджету Рівненської області від офіційних трансфертів з державного бюджету знизилась з 53,78% у 2020 році до 37,91% у 2022 році. Значення цього показника перевищує оптимальне значення ($\leq 20\%$), що свідчить про певну необхідність фінансового вирівнювання з метою усунення дисбалансу в рівні розвитку адміністративно-територіальних одиниць, які закономірно виникають у країнах з унітарним державним устроєм.

Що стосується коефіцієнта податкової самостійності, який відображає частку податкових надходжень у загальних доходах бюджету без урахування міжбюджетних трансфертів, то він демонструє нестабільну динаміку протягом періоду 2020–2022 років. Його значення в 2021 році знизилося на 0,28%, але в

2022 році зросло на 1,04%. Найвищий рівень податкової самостійності спостерігався у 2022 році – 92,52%. Отже, протягом аналізованого періоду більша частина власних та закріплених надходжень до зведеного бюджету Рівненської області надійшла за рахунок податкових надходжень.

Загальний ступінь забезпеченості фінансовими ресурсами на душу населення виявляє коефіцієнт бюджетної результативності по загальних доходах. Динаміка коефіцієнта бюджетної результативності за 2020–2022 роки підтверджує зростання суми доходів, що приходиться на одного мешканця Рівненської області. Зокрема, значення аналізованого показника зросло у 2021 році на 22,48% порівняно з 2020 роком, а у 2022 році – на 27,51% порівняно з 2021 роком. Якщо середній рівень забезпеченості власними доходами місцевого бюджету в розрахунку на одного жителя області у 2020 році становив 5441,42 грн, то у 2022 році він становив 8 498,01 грн, що є позитивним явищем та свідчить про підвищення рівня забезпеченості жителів області за рахунок доходів місцевого бюджету.

Коефіцієнт бюджетної забезпеченості населення визначає забезпеченість видатками місцевого бюджету на одного жителя. У 2020–2022 рр. він продемонстрував нестійку тенденцію. Зміна коефіцієнта бюджетної забезпеченості населення у 2020–2021 роках з 11683,29 грн/особу до 13624,41 грн/особу свідчить про збільшення частки видатків у розрахунку на одного мешканця, однак у 2022 році відбулося незначне зниження частки видатків до 13 008,47 грн/особа, що є негативною тенденцією.

Коефіцієнт відносної бюджетної ефективності знизився з 16,56% у 2020 році до 15,93% у 2022 році, що вказує на нерівномірність залучення доходів до зведеного бюджету Рівненської області у розрахунку на одного мешканця у порівнянні із середнім значенням по Україні.

Коефіцієнт відносної бюджетної забезпеченості населення передбачений для порівняння видатків міського бюджету із середнім рівнем аналогічного показника по Україні для оцінки рівномірності бюджетних послуг, що надаються населенню. Значення коефіцієнта відносної бюджетної забезпеченості за досліджуваний період у 2022 році знизилось на 42,72% і досягло

17,60%, що свідчить про незбалансованість бюджетних послуг, що надаються населенню.

В умовах євроінтеграції забезпечення формування бюджетної системи має значний вплив на стабільність і розвиток економіки України. Забезпечення регіональної бюджетної безпеки та її зв'язок з основними індикаторами розвитку національної економіки є одним із основних напрямів розвитку бюджетної системи. У сучасному світі немає жодного регіону, який би колись у своїй історії не стикався з загрозами своїй бюджетній безпеці. Тому рівень бюджетної безпеки регіону є одним із найважливіших індикаторів національної фінансово-економічної безпеки [27, с. 200].

Зважаючи на важливість цього питання в сучасних умовах, аналіз рівня бюджетної безпеки окремих регіонів з використанням інтегральних показників є ще недостатньо дослідженими. Наразі децентралізація створила сильне місцеве самоврядування, здатне протистояти навіть військовій агресії, але питання фінансово-економічної та бюджетної безпеки залишаються актуальними та потребують більш детальної оцінки [28, с. 119]. Для коректної оцінки рівня бюджетної безпеки регіону пропонуємо наступну систему показників, наведену в табл. 2.5. Її практичне використання дасть змогу визначити рівень бюджетної безпеки Рівненської області.

Оцінюючи стан бюджетної безпеки Рівненської області у 2020-2022 роках, слід зазначити, що загалом рівень бюджетної безпеки регіону має тенденція до зниження, що негативно позначається на економічному стані всієї області. Критичний стан бюджетної безпеки Рівненської області зумовлений тим, що більшість показників не знаходяться в межах, що відповідають рівню безпеки. Результати розрахунків показують, що станом на 2022 рік лише 1 із 6 розрахованих показників відповідає граничному значенню.

Для підвищення рівня бюджетної безпеки Рівненської області, необхідно більш детально оцінити та охарактеризувати кожен індикатор з табл. 2.5 та визначити які показники мають найбільший вплив на її стан. На регіональному рівні загальним показником, що характеризує рівень регіонального економічного розвитку, є валовий регіональний продукт (ВРП).

Таблиця 2.5

Індикатори бюджетної безпеки Рівненської області
у 2020–2022 роках

Індикатор	Граничне значення, %	2020	2021	2022
Темп зміни ВРП	> 100%	106,74	123,59	98,55*
Частка ВРП у ВВП держави	> 5 %	1,70	1,63	1,69
Частка доходів місцевих бюджетів у загальнодержавних доходах	> 3%	0,99	0,97	0,71
Частка доходів місцевого бюджету до ВРП	> 25%	18,88	18,09	17,84
Рівень забезпечення видатків доходами	> 100%	100,77	102,74	105,21
Дефіцит (профіцит) бюджету до ВРП	< 5 (> 3; < 5)	0,14	0,48	0,88

* розраховано на основі прогнозних даних
Джерело: складено автором на основі [16]

Аналіз темпів зміни ВРП Рівненської області за досліджуваний період виявив зростаючий характер показника, за винятком 2022 року. Водночас найбільший темп зростання спостерігався у 2021 році – 123,59%. Найнижчим значення показника було у 2022 році – 98,55%, що в свою чергу нижче допустимого значення. Основною причиною падіння рівня ВВП у 2022 році є повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України.

Щодо частки ВРП Рівненської області у ВВП держави, зазначимо, що 2020 рік характеризувався пожвавленням фінансово-економічних процесів в області, про що свідчать найвищі значення цього показника. Станом на 2021 рік частка ВРП впала до 1,63%, що є негативним явищем. У 2022 році його частка у ВВП зросла до 1,69%, що зумовлено падінням ВВП України у 2022 році, проте значення все ж не досягло норми, що значною мірою пов'язано з недостатнім економічним розвитком регіону, необхідністю модернізації та активнішому впровадженні реформи фінансової децентралізації на засадах збільшенні дохідної частини бюджету.

Протягом аналізованого періоду питома вага доходів зведеного бюджету області у загальнодержавних доходах мала

тенденцію до зниження – з 0,99% у 2020 році до 0,71% у 2022 році та знаходиться нижче межі допустимого значення. Це свідчить про низький рівень залученості місцевого самоврядування до вирішення проблем регіонального розвитку та значну централізацію державних фінансових ресурсів.

Таку ж динаміку бачимо і за часткою доходів місцевих бюджетів до ВРП. Питома вага доходів місцевих бюджетів до ВРП у 2020 році становила 18,88%, у 2021 році – 18,09%, у 2022 році – 17,84% (рис. 2.5). Дані показники виходять за межі допустимого значення, що свідчить про негативний вплив на стан бюджетної безпеки області та свідчить про пасивну поведінку органів місцевого самоврядування щодо наповнення бюджету області.

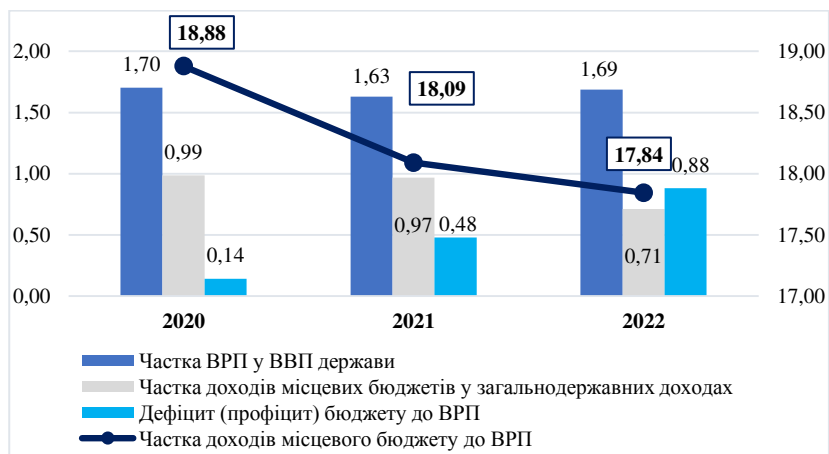

Рис. 2.5. Динаміка індикаторів бюджетної безпеки Рівненської області у 2020–2022 роках

Джерело: складено автором на основі [16]

Позитивна динаміка спостерігається під час аналізу індикатора рівня забезпечення видатків доходами. Даний показник протягом аналізованого періоду збільшився до 105,21% у 2022 році та відповідає граничному значенню, що свідчить повне задоволення потреб населення області.

Аналіз показника «Дефіцит (профіцит) бюджету до ВРП» у 2020–2022 роки показав, що тенденція змінюється в позитивну

сторону. У 2021 році даний індикатор зріс до 0,48%, а у 2022 році – до 0,88%, що пов’язано зі збільшенням розміру профіциту зведеного бюджету Рівненської області. Якщо порівняти отримані результати з нормативними значеннями, то можна побачити низький рівень бюджетної забезпеченості протягом періоду 2020–2022 років, що свідчить про наявність нераціональної політики в цьому напрямку.

З метою забезпечення належного оцінювання рівня бюджетної безпеки регіону пропонуємо розрахувати інтегральний показник бюджетної безпеки, який дозволить визначити ефективність бюджетної політики та організації бюджетного процесу на регіональному рівні. Його практичне використання дозволило визначити рівень бюджетної безпеки Рівненської області у 2020–2022 роках (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Розрахунок рівня бюджетної безпеки Рівненської області у 2020–2022 роках

Показники	Граничне значення	Вага	2020	2021	2022
<i>Показники бюджетної безпеки</i>					
Темп зміни ВРП	100	0,25	0,27	0,31	0,25
Частка ВРП у ВВП держави	5	0,15	0,05	0,05	0,05
Частка доходів місцевих бюджетів у загальнодержавних доходах	3	0,1	0,03	0,03	0,02
Частка доходів місцевого бюджету до ВРП	25	0,15	0,11	0,11	0,11
Рівень забезпечення видатків доходами	100	0,2	0,20	0,21	0,21
Дефіцит (профіцит) бюджету до ВРП	3	0,15	0,007	0,02	0,04
<i>Рівень бюджетної безпеки</i>					
Фактичне значення			0,67	0,73	0,68
Граничне значення			1	1	1
Результуючий показник			0,67	0,73	0,68

Джерело: складено автором на основі [16]

За даними табл. 2.6 встановлено, що за період 2020 – 2022 рр. динаміка інтегрального показника бюджетної безпеки Рівненської області є нестійкою. Так, найвищий рівень бюджетної безпеки спостерігався у 2021 році та становив 0,73, проте він знаходиться на недостатньому рівні. Що ж стосується 2020 та 2022 років, то вони характеризуються низьким рівнем бюджетної безпеки, що негативно впливає на економічний стан регіону в цілому. Проаналізувавши рівень бюджетної безпеки Рівненської області, приходимо до висновку, що він знаходиться на низькому рівні, оскільки більшість розрахованих індикаторів не досягають свого гранично допустимого значення в досліджуваному періоді.

2.2.3. Напрями підвищення ефективності формування дохідної частини зведеного бюджету Рівненської області

Серед дослідників, працівників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також фінансових установ, важливе місце займає проблема формування дохідної бази місцевих бюджетів, адже місцеві бюджети є фінансовою основою органів місцевого самоврядування та займають виняткове місце в бюджетній системі України. Формування місцеві бюджети є як передумовою, так і наслідком соціально-економічного розвитку територій. Тому створення дієвого механізму його формування є одним із питань, яке потребує невідкладного вирішення, і від його вирішення залежить стабільний розвиток національної та регіональних економік.

Практика забезпечення місцевих бюджетів власними доходами в обсязі, недостатньому для фінансування видатків, є спадщиною епохи соціалізму, коли вважалося, що обмежений обсяг власних доходів місцевих бюджетів змусить органи місцевого самоврядування шукати шляхи та додаткові джерела для їх збільшення [19, с. 120]. Проте реалізація гарантій автономії органів місцевого самоврядування залежить саме від чіткого законодавчого визначення достатніх та стабільних джерел їх власних доходів. Тільки в такому випадку місцеві органи зможуть ефективно впроваджувати та збирати податки,

що дозволить зменшити потребу у дотаціях для місцевих бюджетів завдяки збільшенню інтересу органів місцевого самоврядування у розвитку власного податкового потенціалу.

Здійснивши аналіз формування дохідної частини зведеного бюджету Рівненської області у попередньому розділі було виявлено, що фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування характеризується низьким рівнем самостійності, а також значними проблемами в механізмі формування бюджетного потенціалу та забезпечення бюджетної безпеки регіону. Така ситуація склалася внаслідок низки проблем, пов'язаних із значною централізацією бюджетних ресурсів, обмеженням фінансових повноважень органів місцевого самоврядування, дефіцитом фінансових ресурсів та нестабільністю джерел доходів на місцевому рівні. З метою виділення напрямів підвищення ефективності формування дохідної частини зведеного бюджету Рівненської області та шляхів підвищення фінансової стійкості розглянемо та узагальнимо основні проблеми та недоліки діючої моделі місцевого бюджету, що представлені на рис. 2.6.

З огляду на вищевикладене, можна зазначити, що фінансовий потенціал місцевого бюджету має низку недоліків, які негативно позначаються на його діяльність. Ці проблеми впливають на виконання принципів єдності, повноти, збалансованості, самостійності, справедливості та неупередженості бюджетної системи країни в цілому та призводять до недостатнього фінансового наповнення місцевих бюджетів. Як наслідок, ця тенденція впливає на рівень самозабезпеченості територій та їх соціально-економічний розвиток. Таким чином, бюджетні умови не стимулюють місцеву владу збільшувати фінансовий потенціал відповідного місцевого бюджету [30, с. 298].

Отже, реформування зведеного бюджету Рівненської області потребує розв'язання вищезазначених проблем враховуючи зарубіжний досвід. Для трансформації місцевого бюджету у ефективний інструмент економічного і соціального розвитку та збільшити його фінансовий потенціал, необхідно вирішити основні завдання для ефективного нарощення дохідної складової місцевого бюджету, які відображені на рис. 2.7.

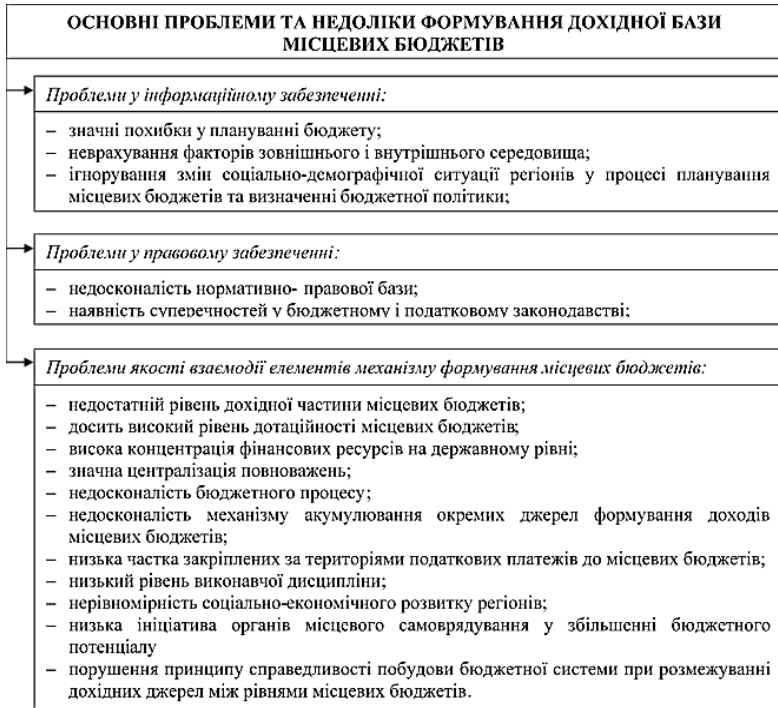

Рис. 2.6. Основні проблеми та недоліки формування дохідної бази місцевих бюджетів

Джерело: складено автором на основі [19, с. 123; 22, с. 12; 30, с. 294; 33].

Таким чином, аналіз основних завдань, які сприятимуть ефективному нарощенню доходів місцевого бюджету, дає змогу визначити ряд заходів щодо покращення стану формування дохідної бази зведеного бюджету Рівненської області. Дані заходи спрямовані на стабілізацію розвитку регіону через залучення достатнього фінансового резерву та встановлення оптимального співвідношень між різними джерелами доходів.

Для реалізації вищезазначених завдань системи ефективного формування та виконання дохідної частини зведеного бюджету можна запровадити систему заходів, яка включає дві основні групи заходів: фінансові та організаційні.

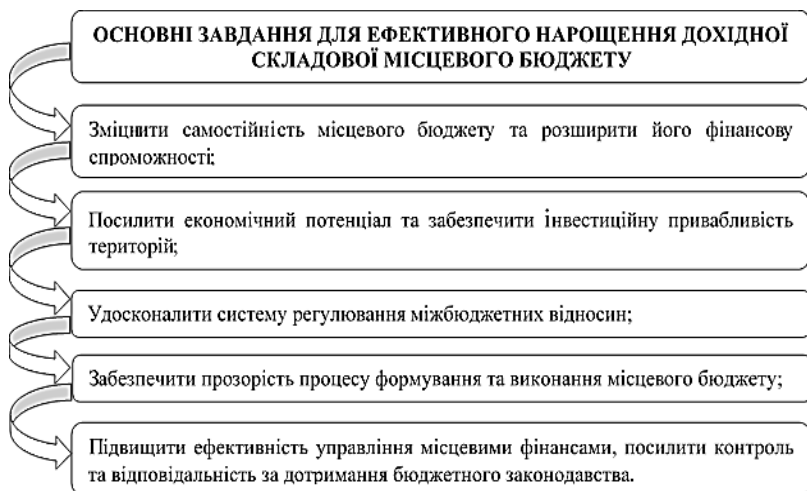

Рис. 2.7. Основні завдання для ефективного нарощення дохідної складової зведеного бюджету Рівненської області

Джерело: складено автором на основі [13, с. 188; 33; 35; 36].

Багато наукових праць присвячено вдосконаленню інституційних питань формування та виконання дохідної складової місцевих бюджетів. Ми узагальнили всі відомі пропозиції щодо зміцнення фінансових ресурсів місцевих бюджетів та сформуvalи власну систему заходів, яка наведена на рис. 2.8.

До фінансових заходів належать пропозиції щодо зміни складу наявних джерел дохідної частини місцевих бюджетів або механізму їх розрахунку та обліку. Тоді як організаційні заходи спрямовані на максимізацію надходження всіх запланованих статей доходів до бюджету.

Основну увагу ми зосереджуємо на фінансових заходах, які спрямовані на збільшення дохідної частини зведеного бюджету Рівненської області, зокрема, в сфері податкових надходжень, адже податкові надходження є основним джерелом формування місцевого бюджету. З метою зменшення залежності місцевого бюджету від трансфертних платежів вважаємо доцільним переглянути та відкоригувати структуру доходів місцевих бюджетів.

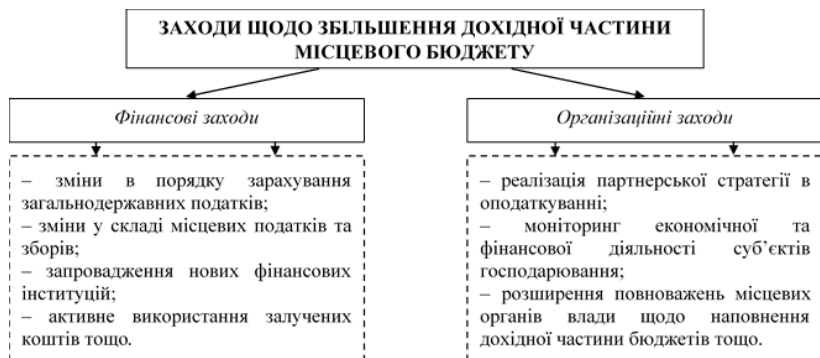

Рис. 2.8. Перспективні заходи наповнення дохідної частини зведеного бюджету Рівненської області

Джерело: складено автором на основі [19, с. 124; 22, с. 130; 30, с. 298]

Для зміцнення доходів місцевих бюджетів доцільно переглянути перелік загальнодержавних податків, визначити норми їх розподілу між державним і місцевими бюджетами, а можливо, навіть включити деякі з них до складу місцевих бюджетів [19, с. 124].

Актуальність розгляду основного податку, що формує дохідну частину зведеного бюджету області – податку на доходи фізичних осіб, не втрачає своєї значимості. Позитивним моментом реформи децентралізації є, безперечно, збільшення нормативу ПДФО до рівня 64% для бюджетів сільських, селищних і міських територіальних громад за рахунок зменшення нормативу зарахування ПДФО до державного бюджету (21%). Проте розподіл цього податку на рівні області у розмірі 15% вважається недостатнім з нашого боку.

Тому для вирішення даної проблеми наповнення дохідної частини зведеного бюджету Рівненської області пропонуємо посилити фінансову автономність бюджетів міст, сіл, селищ та їх об'єднань шляхом збільшення податкових надходжень отриманих від податку на доходи фізичних осіб. Рекомендується, щоб 100% даного податку залишалось в бюджетах територіальних громад за місцем проживання платників. Важливо розуміти, що фінансова можливість задоволення потреб та інтересів населення на місцевому та

регіональному рівнях шляхом надання суспільних послуг є ключовим економічним аргументом на користь вирішення проблеми децентралізації публічних фінансів.

З усіх податків, які спрямовуються до державного бюджету і водночас придатні для адміністрування на місцевому рівні є податок на прибуток підприємств та податок на додану вартість вироблених в Україні товарів, робіт і послуг, оскільки вони рівномірно розподілені по територіях і мають значний фінансовий вплив. Враховуючи рівномірність сплати та велике фіскальне значення ПДВ, надходження від нього доцільно розподілити між державним і місцевими бюджетами. Враховуючи брак фінансових ресурсів на рівні місцевого бюджету, пропонується розширити базу оподаткування, закріпивши частину надходжень від ПДВ на рівні відповідного місцевого бюджету, і таким чином значною мірою передати частину надходжень до відповідних адміністративних одиниць для задоволення власних потреб територіальних громад, що фактично гарантує їх економічну стабільність. Розподіл цього податку не тільки сприяє зростанню фінансової стабільності в регіоні, але й зменшує зустрічний потік фінансових ресурсів у вигляді трансфертів від державних органів та підвищить контроль за їх використанням.

Стосовно перенесення податку на прибуток з юридичних осіб до складу місцевих податків, хоча і спростить адміністрування податку через безпосередню зацікавленість органів місцевого самоврядування в найбільш повному обліку сум цього податку та дасть можливість зменшити витрати на управління доходами від цього податку на державному рівні. Проте закріплення цього податку за місцевим бюджетом, на нашу думку, може мати негативні наслідки через нерівномірне розміщення платників податку на території України. Це може призвести до не рівноваги між фінансово потужними та депресивними регіонами, що загрожує занепадом окремих регіонів.

Наступним фінансовим заходом є реформування системи місцевих податків і зборів, як шляхом запровадження нових податків, так і шляхом зміни статусу податку з загальнодержавного на місцевий. Вважаємо, що саме місцеві

податки і збори є основою власних доходів місцевих бюджетів та відрізняються постійністю, відносною стабільністю і загалом невичерпними доходами. Місцеві податки та збори ідеально підходять для реалізації незалежної доходної політики в муніципалітетах. Слід зазначити, що хоча потенціал місцевих податків і зборів для формування зведеного бюджету Рівненської області існує, проте його реалізація залишається низькому рівні. Зміна складу місцевих податкових надходжень і зборів згідно з Податковим кодексом, безумовно, поліпшили цю ситуацію, проте механізм їхнього нарахування залишається недосконалим і суперечливим.

У багатьох країнах оподаткування нерухомості є важливим джерелом надходжень до місцевих бюджетів. В Україні ведення даного виду податків стало значним кроком у підвищенні доходів місцевих бюджетів. Однак для забезпечення його максимальної ефективності необхідно вдосконалити механізм справляння податків та запровадити диференційовані податкові ставки, що залежатимуть від реальних факторів, що впливають на вартість нерухомості, а отже впливають на рівень податкового навантаження на різні верстви населення. Також важливо встановити відповідальність для платників цих податків та запровадити заходи проти незаконних дій, спрямованих на ухилення від сплати податків, а також розвинути ефективний механізм контролю за сплатою податків.

Розглядаючи оподаткування нерухомості в Україні, то можна помітити значну різницю в підходах до визначення бази оподаткування порівняно із світовим досвідом. Підходи до визначення бази нарахування податку нерухоме майно умовно можна поділити на такі групи: за вартістю майна та за її площею. Високорозвинені країни використовують оподаткування на основі ринкової вартості нерухомості. Цей метод відзначається справедливим розподіл податкового тягаря, проте вимагає розвиненого податкового реєстру власності. США та Канада є прикладом ефективного застосування цього податку, де існує податкова система, за якою ринкова вартість нерухомості щороку переоцінюється та відповідно змінюється ставка податку. Це дає змогу зробити податок на майно максимально справедливим щодо об'єктивного розподілу

податкового тягаря з урахуванням постійних змін на ринку нерухомості та в економіці країни в цілому [22, с. 150].

Останнім часом стала популярною система оподаткування, що базується на орендній вартості. Проте, у такої системи є один істотний недолік: складність розрахунку орендної вартості деяких груп об'єктів нерухомості. Найважливішим фактором при виборі цього методу оподаткування є наявність інформації про розмір орендної плати або ціни продажу нерухомості. Наприклад, у Франції податок на житло стягується лише з офіційно орендованої нерухомості та сплачується особою, яка є її власником, починаючи з 1 січня. Однак, для України така модель може бути непрактичною через складнощі доступу до такої інформації, а також поширений факт ухиляння від оподаткування при оренді житлових приміщень.

Особливістю оподаткування нерухомості за кадастровою вартістю є наявність органу державного кадастру, що відповідає за збір інформації, аналіз та оцінку нерухомого майна. Використання площі нерухомості для визначення рівня податку на нерухоме майно зумовлене відсутністю (недостатнім розвитком) кадастру нерухомості або реєстру прав на нерухомість в країнах. Проте цей метод, який був запроваджений в Україні з прийняттям Податкового кодексу, має істотні недоліки, головним з яких є те, що вона не враховує платоспроможність населення. Крім того, для забезпечення справедливості у системі оподаткування нерухомості необхідно враховувати диференціацію об'єктів нерухомості за місцем розташування [22, с. 151].

Встановлення ставки податку на основі вартісної оцінки майна потребує поступової перебудови системи оподаткування нерухомості, що включає в себе створення кадастру нерухомості, дієву систему масової оцінки нерухомості, створення державного кадастрового органу та досягнення відповідного рівня платоспроможності та податкової дисципліни громадян.

Проведений у попередній частині роботи аналіз показав, що у структурі доходів зведеного бюджету Рівненської області неподаткові надходження складають лише 4,12%. Ми вважаємо, що потенціал цього джерела формування для формування

бюджету області використовується недостатньо. Тому актуальним завданням є активізація ролі неподаткових надходжень у доходах місцевого бюджетів, що, на нашу думку, має здійснюватися шляхом реалізації напрямків, які відображені на рис. 2.9.

Розглядаючи інші фінансові заходи варто акцентувати увагу на залучені додаткових фінансових джерел для сприяння соціально-економічного розвитку територій. Такими джерелами можуть бути місцеві запозичення, що надаються з метою створення чи модернізації довгострокових стратегічних об'єктів або вирішення нагальних проблем чи задоволення потреб населення територій.

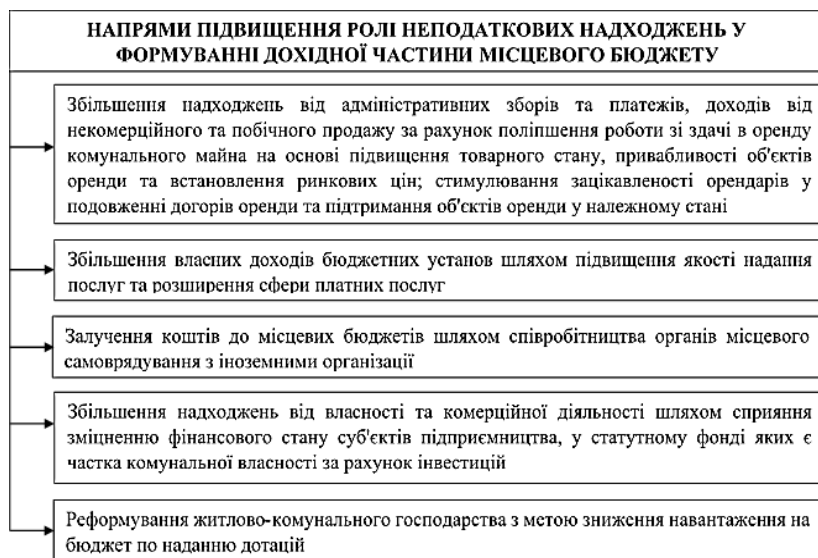

Рис. 2.9. Напрями підвищення ролі неподаткових надходжень у формуванні дохідної частини зведеного бюджету Рівненської області
Джерело: складено автором на основі [22, с. 141].

Наразі ринок місцевих запозичень в Україні знаходиться лише на стадії зародження, у той час, коли в країнах з розвинутою ринковою економікою використання боргових інструментів (включаючи місцеві позики) та пряме залучення джерел кредитних ресурсів стали поширеними для реалізації

стратегій регіонального розвитку. Водночас, при ефективному та раціональному управлінні місцеві позики дозволяють залучити додаткові ресурси для фінансуванні капітальних видатків та приймати збалансовані децентралізовані рішення щодо фінансування місцевих інвестицій тощо.

Інша група заходів – організаційного характеру, спрямовані на розширення повноважень органів місцевого самоврядування щодо визначення надходжень до місцевих бюджетів або активізацію діяльності органів влади у фінансово-економічній сфері, або подальше збереження високого рівня контролю, обліку та моніторингу за наявними і можливими об'єктами, що формують фінансові потоки до місцевих бюджетів.

Таким чином, основні напрямки посилення дохідної бази місцевого бюджету організаційного характеру включають:

- розширення можливостей та правове забезпечення повноважень місцевих органів влади відносно наповнення дохідної частини бюджету;

- покращення системи обліку платників податків шляхом прийняття комплекс заходів спрямованих на уникнення приховування доходів від оподаткування, у тому числі необлікованої виплати заробітної плати, та посилити боротьбу з нелегальними конвертаційними центрами;

- реалізація стратегії партнерства у сфері оподаткування: зменшення податкового навантаження, впровадження податкових канікул для малих та середніх підприємств, підвищення культури та якості обслуговування платників податків, оптимізація витрат на податкову звітність;

- поліпшення інвестиційного клімату, що може призвести до підвищення інтересу як вітчизняних, так і іноземних інвесторів до проектів, які реалізує місцевої влади;

- створення сприятливих умов для інноваційної діяльності та наукових досліджень. Розвиток науково-технічного потенціалу регіону, підтримка стартапів та інноваційних проектів, що в свою чергу сприятиме піднесенню високотехнологічних галузей та формуванню конкурентних переваг;

– ефективний контроль зі сторони органів місцевого самоврядування за процесом формування та використання коштів місцевих бюджетів.

Отже, запропоновані заходи щодо оптимізації бюджетної політики в напрямку підвищення ефективності формування дохідної частини зведеного бюджету Рівненської області дадуть можливість усунути низки деструктивних факторів, що гальмують перебіг фінансової децентралізації та сприятиме підвищенню фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, що дозволить бюджетній політиці стати ефективним інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку територій.

2.3. Шляхи підвищення ефективності управління державним боргом України

2.3.1. Теоретичні засади управління державним боргом

Державний борг є невід'ємною частиною фінансових систем більшості країн світу. Лише незначна кількість держав не мають державного боргу. У науковій літературі боргове фінансування розглядається як ефективний інструмент макроекономічного регулювання та реалізації довгострокових цілей розвитку. Продумане використання позикових ресурсів може стати додатковим стимулом для економічного та соціального розвитку країни. Проте, непослідовне управління державним боргом може призвести до ризиків дестабілізації фінансової системи та банкрутства держави. Відповідно до цього, теорію державного боргу та механізм управління ним необхідно вивчати з позицій економічних наслідків досліджуваного явища.

У даному дослідженні представимо дві точки зору щодо можливих наслідків державного боргу. Згідно однієї точки зору, борг виступає негативним наслідком для економіки. Такої позиції дотримується більшість дослідників та економістів, що і робить її загальноприйнятою. Відповідно до іншої точки зору, яка називається «рікардіанською еквівалентністю» [56], економіці держави «байдуже», чи уряд підвищує податки, чи

позичає гроші. Ці дві ідеї утворюють основну лінію розмежування між цими точками зору.

Перша ідея стосується тягара боргу. Борговий тягар означає зниження рівня життя тих, хто повинен сплачувати податки, необхідні уряду для обслуговування боргу. Одні люди жертвують своїм добробутом, бо інші кредитують державу. Друга ідея полягає в тому, що держава витіснить приватних позичальників з кредитного ринку. Для стислості науковці називають це явище «фіскальним переміщенням». Отже, коли економісти говорять, що борг – це погано, вони мають на увазі насамперед фіскальне витіснення. Коли говориться про те, що економіці «байдуже», вони мають на увазі, що борг не є тягарем для майбутніх поколінь і що немає фіскального витіснення.

Варто, відмітити, що ефект фіскального витіснення – це негативний ефект стимулюючої фіскальної політики уряду. Його стадії охоплюють збільшення обсягів державних витрат через вихід держави на грошовий ринок з метою фінансування бюджетного дефіциту; зростання попиту на гроші призводить до зростання ціни грошей (тобто до зростання процентної ставки), що спричиняє зниження попиту на інвестиції в реальний сектор економіки.

«Ранні» класики Юм, Сміт і Ріккардо вважали, що борг є негативним явищем, тому що він послаблює державу і руйнує капітал. Так, Адам Сміт притримувався думки, що у момент формування державного боргу виникає руйнуванням капіталу, а це у свою чергу супроводжується втратою ресурсів, вилучених державою з національного багатства. На думку Адама Сміта, державний борг не тільки стримує накопичення нового капіталу, а й руйнує існуючий [52].

«Пізні» класики Адамс, Бастебл, Леруа-Больє і Б'юкенен вважали, що борг може принести користь суспільству, якщо вкладати позичені гроші в інвестиції. Неокласик Барро, формально показавши, що економіці «все одно», як держава фінансує свої витрати, розійшовся з «пізньою» класикою, але до «ранньої» класики не повернувся. Після рікардіанської рівноваги Барро в академічній літературі не з'явилося нічого принципово нового про борг.

Мальтус, Пігу, Кейнс, Лернер, Домар, Масгрейв (і це лише деякі дуже гучні імена) втілюють альтернативну, стабілізуючу теорію дефіциту. Дефіцит корисний в умовах економічної стабілізації, а борг не загрожує державним фінансам у довгостроковій перспективі. Тому на початку повоєнних десятиліть стало хорошим тоном теоретизувати фіскальну політику без урахування дефіциту та боргу. Спільним для класицистів і кейнсіанців було занепокоєння з приводу скупченості бюджетів.

У 1970-х роках теорія стабілізації розділила частину класичної теорії і опинилася на «маргінесі» академічних досліджень. Вирішальний фактор у цьому припав на «фактичну реальність» у вигляді стагфляції. Кейнсіанці не знали, якою має бути фіскальна політика у разі поєднання стагнації бізнесу, високого рівня безробіття та високої інфляції. Ще однією причиною зниження академічного інтересу до теорії стабілізації є прогрес нової класичної економічної теорії. Рікардіанська еквівалентність була не єдиним викликом кейнсіанству. Тоді ж зародилася теорія раціональних очікувань, тісно пов'язана з монетаризмом, що була названа ще філософією нової класичної економіки. Ця теорія зображувала очікуване втручання держави в економіку як неефективне і навіть шкідливе, оскільки в умовах досконалого ринку раціональні робітники і роботодавці систематично не помиляються у своїх прогнозах.

Таким чином, не тільки теорія стабілізації, але і вся ідеологічна основа кейнсіанства була піддана критиці. Атака була настільки успішною, що до 1990-х років вже не було жодного відчуття того, що фіскальна політика може мати теоретичне підґрунтя. Важливо відзначити, що це не було поверненням (або навіть поворотом) до класичної моделі з її бюджетним балансом. Це була чергова революція в економіці під гаслом «все вирішує ринок».

У 2000-х роках погляди економістів на фіскальну політику були в кращому випадку хаотичними. Серед провідних науковців фіскальна стабілізаційна політика має погану репутацію з теоретичних і практичних причин: якщо вона працює, то не на часі. Колись популярні кейнсіанські погляди поступилися місцем формальним моделям, які погано підходять для формування фіскальної політики.

Втративши інтерес до фіскальної політики, «академіки» (і макроекономісти) стали підтримувати монетарну політику з політикою центрального банку і процентними ставками протягом багатьох років. Вони почали покладати надії на ефективну стабілізацію, на монетарну політику. В епоху монетаризму сформувалася фіскальна теорія цін, що пов'язує інфляцію з дефіцитом. Центральний банк під тиском держави, яка накопичила великий борг, може знизити вартість запозичень (частково анулювати борг) за рахунок емісії грошей. Якщо центральний банк використовує друкарський верстат для цієї мети, то, як зазначають Томас Сарджент і Ніл Уоллес у пам'ятній статті 1981 року, інфляція стає фіскальним явищем (а не монетарним, як наполягав Фрідман) [64]. Якщо уряд відмовляється позичати великі кошти, а центральний банк відмовляється створювати занадто багато грошей, інфляція швидко падатиме [65].

Слідом за Сарджентом і Уоллесом прийнято вважати, що в країнах з фіскальним домінуванням держави над приватним сектором і стійким дефіцитним фінансуванням друкарський верстат рано чи пізно почне виробляти інфляцію. Хоча подальші дослідження виявили інші механізми загострення інфляції, дефіцит залишається в центрі більшості теоретичних конструкцій. Фіскальна теорія цін особливо популярна в літературі, присвяченій країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою. У цих країнах низькі податкові збори, політична нестабільність і обмежений доступ до зовнішнього кредиту призводять до порівняно низьких витрат на сеньйораж, що посилює їх залежність від інфляційного податку і стримує економічну стабілізацію.

Використовуючи дані 23 країн з ринками, що формуються, з 1970 по 2000 рік Луїс Катайо і Марко Терронес виявили, що:

- дефіцит має сильний позитивний вплив на інфляцію в довгостроковому періоді (скорочення частки дефіциту у ВВП на 1 пункт призводить до зниження інфляції на 1,5–6 пунктів);
- довгострокова залежність інфляції від дефіциту добре простежується в багатьох країнах через національні особливості короткострокового плану;

– глобальна інфляція та зростання цін на нафту посилюють інфляцію, незважаючи на дефіцит [60].

Отже, з наведеного дослідження випливає, що в умовах нестачі доходів держави на реалізацію всіх видаткових програм можливі декілька варіантів рішень:

1. Скоротити витрати, щоб уникнути дефіциту та залучення позикових ресурсів.

2. Акумуляувати більше податків, щоб не скорочувати витрати та не залучати боргові інструменти.

3. Не зачіпати податкову політику та покривати дефіцит коштами з позикових джерел.

А за умови, що витрати не можуть бути скорочені, щоб уникнути дефіциту, залучення позик можна розглядати як альтернативу податкам і друку грошей. Вибір між позиками, податками і створенням грошей розглядається в контексті «здорових фінансів», «функціональних фінансів» та інших нормативних положень економічної теорії.

Важливий аргумент на користь запозичень в контексті «здорових фінансів» ґрунтується на двох великих класичних ідеях: тягар боргу перекладається на майбутні покоління, а податки сплачують ті, хто отримує вигоду від державних витрат. Об'єднавши ці ідеї в одну фразу, можна сказати, що майбутні покоління повинні фінансувати поточні бюджетні видатки в тій мірі, в якій ці видатки їм вигідні. Поточні витрати не приносять їм користі. Це витрати держави на себе, наприклад, на зарплати держслужбовців. А майбутні покоління виграють від капітальних витрат. Це витрати на надання послуг компанії, і, строго кажучи, придбання знову вироблених активів, що є частиною валових інвестицій в поточному періоді.

Таким чином, запозичення є основним джерелом фінансування бюджетних дефіцитів країн. Вони впливають на стан грошового обігу, рівень зайнятості і процентні ставки, обсяг інвестицій і сукупний обсяг виробництва. Тому державі необхідно вибудовувати ефективну політику управління державним боргом з метою мінімізації витрат і ризиків [58].

Водночас, якщо державний борг зростатиме, це може призвести до досить негативних економічних наслідків:

1) зниження ефективності економіки;

- 2) збільшення витрат на обслуговування боргу;
- 3) збільшення видатків бюджету, які не можуть бути скорочені;
- 4) послаблення економічних стимулів розвитку виробництва;
- 5) зниження інвестиційної привабливості країни;
- 6) збільшення норми відсотка на капітал;
- 7) передача продукції вітчизняного виробництва за кордон (у разі погашення зовнішнього боргу);
- 8) зменшення довіри до внутрішніх фінансових інституцій;
- 9) втрата довіри до національної валюти;
- 10) залежність від зовнішніх кредиторів.

Перш за все, таке зростання в Україні може призвести до зниження кредитного рейтингу країни, що зробить залучення нових кредитів менш доступним та дорожчим. До того ж, зростання державного боргу може призвести до зростання інфляції, зниження покупної спроможності грошей та загрози фінансової стабільності країни. Також, у разі невідповідного керування борговим навантаженням, може виникнути загроза дефолту країни. Наступними наслідками такого дефолту можуть бути зниження довіри до країни зі сторони інвесторів, зменшення інвестицій та погіршення економічного становища.

Управління державним боргом вимагає від держави системності та функціонального підходу. Управління може включати методи прямого та непрямого впливу. Прямий метод включає додаткові методи, такі як інституційний, технічний і т.д. Непряме врегулювання дозволяє впливати на макроекономічні та мікроекономічні важелі. У процесі управління державним боргом мають вирішуватися такі завдання: ефективність використання наявних ресурсів, їх раціональний перерозподіл; підтримка стабільної фінансової політики держави, а також її престижу на міжнародній арені; мінімізація вартості зовнішніх позик, що залучаються.

Наведемо найбільш поширені інструменти управління державним боргом:

- 1) Емісія облігацій: це найбільш розширений інструмент управління державним боргом, коли держава надає облігації на

ринку капіталу, щоб заробити кошти. Зобов'язання різні можуть мати строкові характеристики та процентні ставки, залежно від умов ринку та ризику.

2) Кредити: держава може брати кредити від міжнародних організацій, інших державних або комерційних банків, які також забезпечують надання фінансових ресурсів для реалізації різних проєктів.

3) Реструктуризація боргу: цей інструмент використовується для зменшення боргового навантаження.

Також в сучасних умовах вагомим чинником ефективного управління державним боргом є діджиталізація даного процесу. Діджиталізація управління державним боргом може бути корисним інструментом для підвищення прозорості управління борговими зобов'язаннями країни. До основних напрямів діджиталізації управління державним боргом можна віднести:

1. Впровадження електронної системи моніторингу та аналізу боргових зобов'язань. Така система могла б дозволити державним органам у режимі реального часу відстежувати стан боргового навантаження, а також підтримувати прогнози розвитку ситуації на майбутнє.

2. Створення електронної платформи для взаємодії з інвестором.

Отже, управління державним боргом – це складний процес, який вимагає від уряду державного планування, контролю та виконання заходів, що зменшують витрати на виплату заборгованостей та заборгованостей. Узагальнюючи, можна стверджувати, що управління державним боргом в сучасних умовах – це надзвичайно складне завдання. Адже зростаючий державний борг може обмежувати можливості країни у залученні фінансових ресурсів для розвитку, а також збільшувати витрати на обслуговування боргу.

В сучасних умовах контроль зростання державного боргу України в умовах війни має велике значення для забезпечення економічної стабільності та майбутнього розвитку країни. Крім того, зростання державного боргу може призвести до зменшення довіри інвесторів до економічної стабільності країни, що може призвести до відмови інвестицій і подальшого зменшення економічного зростання. В результаті, відновлення

економіки та соціальних програм можуть бути суттєво обмежені через високі процентні ставки, недостатність фінансування та відсутність необхідних ресурсів. Таким чином, зростання державного боргу в умовах війни становить серйозну загрозу економічному розвитку України та потребує ретельного аналізу та ефективного управління для забезпечення фінансової стабільності та збалансованого економічного зростання країни [54, с. 281].

Варто зазначити, що державний борг як такий не є великою проблемою (навіть для країн, які стають/перебувають на шляху розвитку). Якщо у держави є боргові зобов'язання, то цей факт свідчить про те, що у держави є мотивація до розвитку.

Також не виключено, що борг не буде головною проблемою держави, але тільки в тому випадку, якщо цей борг був взятий на адекватних умовах. З іншого боку, може бути так, що розвинена країна зі стабільною економікою вважає, що державний борг – це не проблема, а можливість перевірити довіру позичальників. Однак не варто бути впевненим, що державному боргу нічого не загрожує. Загрози є, і вони можуть призвести до досить плачевних наслідків. Наприклад, банкрутство нації або перекладання боргових зобов'язань на нове покоління.

Однак країни зазвичай намагаються не доводити ситуацію до негативних наслідків і вчасно погашають внутрішній та/або зовнішній державний борг країни. Для того, щоб державний борг був погашений вчасно, держава зобов'язана ним ефективно управляти.

2.3.2. Проблемні аспекти управління державним боргом України

Впродовж десятиліть після здобуття незалежності в Україні формування державного боргу відбувалося переважно під впливом потреб оперативного фінансування поточних бюджетних видатків, що зумовлювало відповідні його обсяги та структуру. До основних причин швидкого зростання державного боргу України у цьому періоді належать: необхідність збільшення валютних резервів для забезпечення

стабільності національної грошової одиниці; значні бюджетні дефіцити; залежність від імпорту енергоносіїв; потреби технічного переозброєння більшості галузей національної економіки; нестабільність податкового законодавства, його відірваність від тенденцій зміни державних витрат; вплив політичних бізнес-циклів та ін. [42].

На сьогодні в Україні вдається тримати під контролем борг на рівні менше 80% ВВП, а завдяки допомозі партнерів та підтримці кредиторів під час війни питання погашення боргу поки що гостро не стоїть. Однак після війни управління боргом стане одним із ключових завдань. Прогнозується, що у період з 2024 по 2027 рік прогнозні платежі за зовнішнім боргом України досягнуть 6% ВВП 2022 року, а питання пікових виплат є набагато важливішим, ніж питання загального рівня боргу порівняно з розміром економіки. Це ще не остаточні цифри, оскільки війна триває, оскільки Україна щомісяця бере на себе нові борги, щоб покрити свій безпрецедентний дефіцит бюджету, а економіка щодня спустошується російським вторгненням. Крім того, навіть у воєнний час пріоритети запозиченого фінансування можуть ґрунтуватися на очікуваному впливі на майбутні виплати після завершення конфлікту.

Тому можна говорити про те, що Україна перевищила безпечний рівень боргу у 2022 році, що також може сигналізувати про нестабільність фінансової системи держави. Слід зазначити, що безпечний рівень заборгованості – це рівень, який дозволяє країні своєчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов'язання, без підтримки міжнародних фінансових організацій (або інших суб'єктів) і без реструктуризації боргу; реалізовувати державні позики за прийнятною відсотковою ставкою на ринку капіталу.

Якщо повернутися до історичних подій, то державний борг України почав формуватися і накопичуватися в 1991 році. Він почав стрімко зростати в 1998 році. У 2000 році державний борг становив 48,8% ВВП. Однак у 2002 р. він знизився до 28,55%, а у 2007 р. – до 9,89% (табл. 2.7). У 2008–2009 роках Україна пережила світову кризу ліквідності, зниження експортної виручки та продовжила співпрацю з МВФ.

Таблиця 2.7

Державний та гарантований державою борг України
за 2002–2022 рр.

Роки	ВВП, млн грн	Державний борг, млн грн	% до ВВП	Гарантований державою борг, млн грн	% до ВВП	Разом, млн грн	% до ВВП
2002	225810	64466,72	28,55	11260,31	4,99	75727	33,54
2003	267344	66133,32	24,74	11400,16	4,26	77533,5	29,00
2004	345113	67682,32	19,61	17714,71	5,13	85397	24,74
2005	441452	63144,62	14,30	15001,14	3,40	78145,8	17,70
2006	544153	66113,79	12,15	14433,22	2,65	80547	14,80
2007	720731	71294,28	9,89	17450,46	2,42	88744,7	12,31
2008	948056	130689,65	13,79	58720,74	6,19	189410	19,98
2009	913345	226996,31	24,85	89888,31	9,84	316885	34,69
2010	1082569	323475,2	29,88	108760,21	10,05	432235	39,93
2011	1316600	357273,44	27,14	115848,19	8,80	473122	35,94
2012	1408889	399220	28,34	116290	8,25	515510	36,59
2013	1454931	480218,63	33,01	104151,03	7,16	584370	40,16
2014	1566728	947030,47	60,45	153802,25	9,82	1100833	70,26
2015	1979458	1333860,7	67,39	237904,93	12,02	1571766	79,40
2016	2383182	1650830,8	69,27	278927,87	11,70	1929759	80,97
2017	2982920	1833709,9	61,47	307964,57	10,32	2141674	71,80
2018	3558706	1860496,6	52,28	308130,47	8,66	2168627	60,94
2019	3974564	1761369,1	44,32	236906,26	5,96	1998275	50,28
2020	4194102	2259231,8	53,87	292650,22	6,98	2551882	60,84
2021	5459574	2362682,7	43,28	309334,7	5,67	2672017	48,94
2022	5191000	3715130,0	71,57	357710	6,89	4072850	78,46

Джерело: розраховано за даними офіційного сайту Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua> [45]

Так, на початок 2010 року державний борг становив 39,9% ВВП. У період з 2010 по 2013 рік і пізніше економіка пережила одні з найважчих років через: масову корупцію, бандитизм, систематичне необґрунтоване накопичення державного боргу України; зростання цін на газ, внаслідок чого державний борг досяг 40,16% ВВП у 2013 році.

Потім, у період з 2014 по 2019 рік, відбулася Революція Гідності та окупація східних регіонів України з компаніями, які

там працювали. Як наслідок, боржники на окупованих територіях відмовляються виплачувати свої борги, що сприяло серйозному погіршенню фінансової системи, що призвело до величезних збитків для банків. Незважаючи на негативні наслідки, коефіцієнти відносного державного боргу країни згодом покращилися в період з 2017 по 2019 рік, але знову знизилися з 2020 року, що призвело до збільшення боргового ризику. Оскільки показник державного та гарантованого боргу у структурі ВВП знизився з пікових 81% наприкінці 2016 року до 50,28% ВВП наприкінці 2019 року, то можна говорити, що саме у цей період 2016–2019 рр. спостерігалися позитивні тенденції до зменшення боргового зобов'язання країни. Однак, у 2020 році уже частка боргу зростає до 60,84% ВВП у 2020 році. А у 2022 році загальна вартість державного боргу уже становить 78,5% ВВП.

Так, у 2022 році державний та гарантований державою борг України становив 4072,85 млрд грн або 111,38 млрд дол. США, в тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 2610,96 млрд грн (64,11% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 71,40 млрд дол. США; державний та гарантований державою внутрішній борг – 1 461,89 млрд грн (35,89%) або 39,98 млрд дол. США.

Державний борг України становив 3715,13 млрд грн (91,22% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 101,59 млрд дол. США. Державний зовнішній борг становив 2 325,44 млрд грн (57,10% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 63,59 млрд дол. США. Державний внутрішній борг становив 1 389,69 млрд грн (34,12% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу) або 38,00 млрд дол. США.

Гарантований державою борг України становив 357,71 млрд грн (8,78%) або 9,78 млрд дол. США, в тому числі: гарантований державою зовнішній борг – 285,52 млрд грн (7,01%) або 7,81 млрд дол. США; гарантований державою внутрішній борг – 72,20 млрд грн (1,77%) або 1,97 млрд дол. США.

Протягом грудня 2022 року сума державного та гарантованого державою боргу України збільшилась у

гривневому еквіваленті на 141,21 млрд грн та у доларовому еквіваленті державний та гарантований державою борг збільшився на 3,87 млрд дол. США.

Як відомо, обсяг державного та гарантованого державою боргу України розраховується у грошовій формі, як непогашена номінальна вартість боргових зобов'язань у валюті кредиту (позики). Стан державного та гарантованого державою боргу визначається у гривнях та доларах США за курсом Національного банку України на останній день звітного періоду та включає операції за цей день.

Тому у 2015–2019 роках Україна проводила збалансовану фіскальну та боргову політику, метою якої було збереження дефіциту бюджету на рівні 3% ВВП, збереження первинного профіциту бюджету (до вирахування відсотків) та зниження боргового навантаження з 79% ВВП до 49% ВВП. А у 2022 році почалася повномасштабна війна. За рік війни з дуже високими військовими витратами України та пов'язаним з ними дефіцитом бюджету (16,3% ВВП у 2022 році) загальна сума державного та гарантованого боргу зросла до 4072850 млн грн. Доступ України до зовнішніх ринків та ресурсів на внутрішньому ринку був обмежений, внаслідок чого зросли зобов'язання уряду перед Національним банком, випущені через ОВДП, а також збільшився зовнішній борг з 48 млрд доларів США у 2021 році до 71 млрд доларів США станом на 31 березня 2023 року у зв'язку з тим, що фінансова допомога від західних партнерів не завжди була у вигляді грантів.

Також слід зазначити, що у 2019 році ринок ОВДП заповнив іноземний спекулятивний капітал: іноземні інвестиції за рік зросли у 18 разів – до понад 115,8 млрд грн. При цьому на частку іноземних інвесторів припало 23,8% від загального обсягу торгівлі облігаціями внутрішньої державної позики (без урахування ОВДП у портфелі НБУ).

З цією метою в Україні розроблено комплекс індикаторів для оцінки ефективності боргової політики. Відповідно до Закону України про бюджет, фінансово забезпечений рівень державного та гарантованого державою боргу в Україні наразі становить близько 60% ВВП [38]. Такий підхід до встановлення стелі державного боргу є єдиним, що був прийнятий

Маастрихтським договором, але зауважимо, що він не враховує специфіку економічного становища кожної країни. У методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня загальнодержавних боргових цінних паперів також уточнені показники, що характеризують рівень боргових цінних паперів [47].

Однак економіка кожної країни являє собою складну систему з особливими знаками, наприклад: населенням, політичним устроєм, структурою економічних відносин, створеним реальним національним капіталом і т.д. При вивченні відношення державного боргу до ВВП розвинених країн можна побачити, що цей показник не тільки перевищує 60%, але в багатьох випадках досягає рівня 100–300% ВВП. Незважаючи на таке значення, економіки цих країн процвітають і їх боргову політику не можна назвати неефективною. Такими країнами є: Нідерланди (325%), Бельгія (260%), Велика Британія (252%), Швеція (170%), Данія (160%), Греція (178,6%), Італія (131,8%), Португалія (125,7%), Бельгія (103,1%) та Іспанія (98,3%) [26].

Тому для ефективного управління державним боргом недостатньо узагальнити показники граничної боргової політики. Необхідно проаналізувати фактори, які безпосередньо впливають на стан державних боргових цінних паперів та їх платоспроможність. У цьому контексті О. Сергієнко розглядає побудову концепції визначення конкретних показників, які свідчать про критичний стан державного боргу в економіці України. Одним із показників, що характеризує ефективність боргової політики та її здатність виконувати свої боргові зобов'язання, є коефіцієнт рівня боргового навантаження, який відображає відношення платежів, пов'язаних з погашенням та обслуговуванням державного боргу, до доходів загального фонду державного бюджету. Граничним вважається рівень цього показника в межах 45% [50, с. 65].

Відносна вартість державного боргу («державний борг/ВВП») залежить, таких факторів впливу: рівня реальної процентної ставки, яка визначає рівень виплат за боргом; зростання реального ВВП; рівень первинного дефіциту бюджету та обмінний курс гривні (оскільки переважає обсяг зовнішнього державного боргу України). Зменшення відносної

заборгованості економіки можливе за умови зростання темпів зростання реальної процентної ставки нижчими за темпи зростання реального ВВП і при збільшенні відношення первинного надлишку до ВВП. Отже, для аналізу ефективності політики управління державним боргом необхідно оцінити такі показники: обсяг процентів та процентних платежів; структура валюти та строк погашення заборгованості; коефіцієнт заборгованості, створений відповідно до умов фіксованих і змінних процентних ставок.

Отже, державний борг є важливою частиною фінансової системи будь-якої країни. Це може опосередковано позитивно впливати на розвиток інфраструктури країни, соціально-економічних програм та інших пріоритетних напрямків, що впливає на економічну стабільність загалом. Однак підвищення рівня державного боргу, особливо під час воєнних дій, може стати негативним фактором дестабілізації фінансової системи країни та зниження її кредитного рейтингу, особливо при зниженні спроможності уряду сплачувати відсотки. Тому це є досить важливим чинником збалансування рівня зростання державного боргу з потребами економіки країни та ефективної політики управління державними коштами. Крім того, дуже важливо розуміти загрози, потенційні ризики та негативні наслідки, які можуть виникнути у зв'язку зі зростанням рівня державного боргу [45; 58].

Також важливо розуміти, що державний борг є довгостроковим зобов'язанням країни, і його рівень може впливати на оцінку кредитного ризику та залежність ринку від зовнішніх інвесторів. З метою мінімізації ризиків важливо розробити довгострокові стратегії забезпечення фінансової стабільності країни та управління державним боргом. Ці стратегії можуть включати реформування податкової системи, підвищення ефективності бюджетного управління та прозорості державних видатків [37; 39].

Управління державним боргом є важливою частиною фіскальної політики будь-якої країни, особливо в умовах війни та економічної нестабільності, і Україна не є винятком. Затяжний військовий конфлікт з Росією може призвести до ще більшого зростання державного боргу України та підвищення

ризикую економічних потрясінь. Тому з метою забезпечення стабільності фінансової системи України та зменшення державного боргу необхідно розробити та впровадити ефективні механізми управління державним боргом з урахуванням специфіки збройного конфлікту та внутрішніх економічних потреб країни.

Наприкінці слід зазначити, що в умовах війни, державний борг стає серйозним викликом для економічної стабільності країни, який потребує відповідальної і ефективної управлінської стратегії. Україна повинна розвивати інвестиційну привабливість, збільшувати експортний потенціал, підвищувати ефективність державної політики залучення інвестицій та сприяти розвитку внутрішнього ринку. Крім того, потрібно здійснювати ефективні дії з реструктуризації державного боргу, а також зменшувати рівень корупції та оптимізувати державний апарат. Всі ці заходи можуть допомогти покращити фінансову стабільність країни і зменшити ризики пов'язані з зростанням державного боргу в умовах війни.

Стійке становище країни на міжнародному ринку капіталу, своєчасна виплата боргових зобов'язань сприяють зміцненню її міжнародного авторитету і забезпечують додатковий приплив інвестицій на більш вигідних умовах. Крім того, зростає довіра до її валюти, зміцнюються зовнішньоторговельні зв'язки. З іншого боку, криза зовнішнього боргу може стати серйозним негативним фактором не тільки економічного, а й політичного значення [46]. Державі важливо гідно підтримувати свій авторитет на світовому рівні, оскільки цей факт впливає не тільки на відносини з іншими країнами, а й підвищує рівень життя та добробут населення.

За результатами розгляду питань, пов'язаних з державним боргом країни, можна сказати, що ефективно управління державним боргом тягне за собою досить складну роботу, що складається з різних аспектів. Підводячи підсумки аналізу зовнішнього і внутрішнього державного боргу України, можна виділити наступні проблеми:

1. Великий обсяг запозичень у національній валюті та збільшення витрат на погашення та обслуговування боргу.

2. Проблема рефінансування державного боргу та недостатнє використання інструментів фінансового ринку.

3. Обмежені можливості запозичень із зовнішніх джерел в умовах невиконання погашення поточних боргів.

4. Нерівномірний розподіл боргового навантаження на економіку країни.

5. Недостатність нормативно-правових актів для забезпечення ефективного процесу управління та обслуговування державного боргу України.

6. Висока вартість обслуговування боргів.

Крім перерахованих вище, можна вказати наступні негативні наслідки боргового навантаження для України:

1. Погашення та повернення залучених таким чином фінансових ресурсів – результатом є те, що кошти доводиться повертати в більших кількостях, ніж сам кредит.

2. Виникнення ризику нестабільності бюджетної системи в майбутньому.

3. Якщо бюджет занадто довго фінансується за допомогою кредитів, виникає «боргова спіраль» (поточні платежі здійснюються за рахунок нових запозичень).

4. Великі обсяги запозичень можуть призвести до швидкого виснаження фінансових резервів і затримки реагування на потрясіння, що виникають. У разі зовнішніх запозичень позитивна курсова різниця може збільшити суму, що підлягає погашенню, а також ускладнити обслуговування боргу.

5. При неконтрольованому (значному) зростанні державного боргу погіршуються очікування економічних агентів щодо податкового навантаження, що збільшує потенціал тіньового сектору, а це, в свою чергу, зменшує обсяг податкових надходжень до бюджету.

6. Послаблення позицій України на світових ринках товарів і послуг та зниження довіри з боку кредиторів.

Також на сьогоднішній день проблема зовнішнього боргу в Україні привертає всебічну увагу і залишається досить серйозною проблемою, оскільки цей факт впливає на розвиток національної економіки, а також на зміцнення і поліпшення позицій держави на світовій арені. Важливо, щоб керівництво

держави приділялося більше уваги кредитному рейтингу на світовому рівні. Для цього необхідно стабілізувати платежі з обслуговування державного боргу, тобто рівномірно розподілити платежі, за допомогою чого вдасться знизити витрати на обслуговування боргу.

Після початку збройної агресії РФ проти нашої держави стосовно залучення державних позик та управління державним боргом з очевидністю проявилися такі тенденції [53]:

- активне залучення державних запозичень та накопичення державного боргу з метою протидії різкому скороченню податкових надходжень та збільшенню військових видатків;

- збільшення допомоги та кредитної підтримки з боку офіційних зовнішніх кредиторів (країн-партнерів, Міжнародного валютного фонду, Світового банку, ЄС, Європейського інвестиційного банку, Європейського банку реконструкції та розвитку) на знак солідарності з Україною з боку провідних країн світу та міжнародних фінансових організацій;

- значне підвищення дохідності іноземних облігацій на вторинному ринку (до 30% річних для довгострокових облігацій) та де-факто закриття на невизначений термін зовнішніх приватних джерел фінансування;

- випуск облігацій внутрішньої державної позики воєнного часу та залучення грошових ресурсів НБУ з метою підтримання бажаного обсягу інвестицій в облігації;

- відтік коштів українських комерційних банків з внутрішнього ринку облігацій за наявності у банків надлишкової ліквідності.

Таким чином, зростання державного боргу в умовах війни становить серйозну загрозу економічному розвитку України та потребує ретельного аналізу та ефективного управління для забезпечення фінансової стабільності та збалансованого економічного зростання країни.

Борг України перед Міжнародним валютним фондом (МВФ), за даними Міністерства фінансів, станом на 31 березня 2023 року складав майже 14 млрд дол. [59]. Цього року МВФ вперше у своїй історії відмовився від правила, згідно з яким

кредити не надаються країнам з високою невизначеністю боргової стійкості. Для цього йому довелося змінити свої правила у березні 2023 року. МВФ відіграє ключову роль у підтримці економічного розвитку та стабільності України протягом багатьох років.

Після вступу до МВФ у 1994 році Україна стала одним із найбільших боржників фонду, отримавши загалом кредит на суму понад 36,6 млрд SDR. Роль МВФ стала ще більш вирішальною в умовах війни, адже наявність програми МВФ та її оцінка потреб України є важливим елементом довіри інших донорів, які надають фінансову допомогу нашій державі. Україна отримувала кошти переважно від Міжнародного валютного фонду в рамках кредитних зобов'язань. У березні 2022 року українська влада подала резолюцію, щоб прокласти шлях для екстреного кредитування через Інструмент швидкого фінансування (RFI). Наприкінці березня 2023 року було затверджено розширену програму угоди про фонд на 15,6 млрд дол. Однак ситуація в Україні є винятковою.

Якщо подивитися на прикладі інших країн, з якими перешкодами вони можуть зіткнутися при отриманні кредитів від МВФ, то можна виокремити 3 базові проблеми, які вирішує політика фонду:

1. Кредитна політика при наявності простроченої заборгованості – якщо держава належним чином не проведе переговори з кредиторами, фонд може не надати кредит.

2. Політика боргової стійкості: МВФ проводить аналіз боргової стійкості, щоб визначити, чи є економічно та політично доцільним управління та погашення боргу.

3. Зобов'язання – фонд змушує країну-позичальника погодитися на певні умови та зобов'язання, які можуть бути досить жорсткими.

У цьому контексті варто зазначити, що на основі публікації щодо стійкості боргу України з у жовтні 2022 року було визначено значне зростання співвідношення боргу до ВВП та зростання самого фінансування. Невизначеність щодо тривалості та втрат повномасштабної війни створює дуже високу невизначеність щодо середньострокових прогнозів України. Загалом вважалося, що борг України є нестійким, і,

судячи з усього, МВФ не повинен був надавати Україні кредит. Але МВФ схвалив зміни до кредитної політики Фонду, які будуть застосовуватися «в ситуаціях дуже високої невизначеності, включаючи зовнішні шоки, які виходять з-під контролю влади країни та її економічної політики». Тому нова програма для України є першою і поки що єдиною програмою в рамках цієї оновленої політики, механізми якої в майбутньому будуть доступні іншим країнам, у разі потреби.

Тому для нормалізації економіки країни та зменшення її негативного впливу на економічну безпеку країни необхідна низка макроекономічних заходів. Більшість дослідників зосереджуються на управлінні дефіцитом бюджету (зокрема, на збалансуванні бюджетів та визначенні конкретних рівнів капітальних видатків), управлінні державними видатками (максимальні рівні видатків, дозволені в окремих галузях), контролі доходів (визначення податкового навантаження), лімітах державного боргу та лімітах обслуговування боргу.

Рівень боргових гарантій визначається інформаційним рівнем і нормативно-правовим рівнем забезпечення державної боргової політики, структурою державного боргу, рівнем соціально-економічного розвитку, національною політико-економічною спрямованістю та національним «досвідом управління боргом». Як зазначалося вище, гарантії державного боргу є досить складним і суперечливим явищем. Чинним законодавством України не визначено єдину систему нормативів для боргового забезпечення. Крім того, немає єдиного підходу до оцінки застави. Порогові значення та рекомендовані критерії для цих показників також різняться у світі та в Україні.

Слід також зазначити, що на сьогодні в Україні існують такі інституційні проблеми в управлінні рівнем боргової безпеки:

- 1) неповна координація діяльності Ради Міністрів, Міністерства фінансів та Центрального банку України;
- 2) нерозвиненість вітчизняного фондового ринку як інфраструктури, що залучає додатковий капітал, особливо вторинний;

3) існування «організаційного конфлікту», який особливо проявляється в багатоканальному компоненті задоволення потреб у позиковому капіталі. Наприклад, кредити, отримані переважно від МВФ, перебувають під юрисдикцією НБУ, кредити, отримані від Світового банку, – під юрисдикцією Міністерства фінансів, а міжнародні кредитні програми – під юрисдикцією державних банків (Укресімбанку).

2.3.3. Обґрунтування ефективних інструментів управління державним боргом України

Наявність державного боргу може мати як негативний, так і позитивний вплив на економічний розвиток країни. Так, у часи економічного спаду найбільш ефективним способом пом'якшення ситуації можуть стати державні запозичення, які допомагають запобігти різкому падінню сукупного попиту, тим самим надаючи стабілізуючий вплив на економіку країни. Крім того, державні запозичення – це додатковий приплив фінансових ресурсів, який може стати основою для майбутнього економічного зростання. Зовнішній борг дозволяє країні нести великі сукупні витрати і фінансувати інвестиції, які не підтримуються внутрішніми доходами. У цьому випадку державні запозичення позитивно впливають на макроекономічний розвиток.

Негативний вплив державних запозичень може спостерігатися за наявності дефіциту бюджету, особливо в тих обсягах, які є непомірними для розвитку конкретної економіки. На практиці високий дефіцит бюджету означає недофінансування як виробничої, так і соціальної сфери, а також пов'язаний з такими негативними макроекономічними явищами, як девальвація національної валюти, подорожчання кредитів та обмеження їх доступності, дестабілізація економіки та дисбаланс економічних пропорцій.

З метою уникнення негативного впливу державного боргу на економіку країни застосовують ряд методів та інструментів боргової політики. Як відомо, до основних методів управління державним боргом, які уряд України використовує або використовував в минулому [57]:

1) Консолідація – це перегляд умов погашення заборгованості, який може бути реалізований або шляхом зміни умов погашення існуючих боргових зобов'язань (реструктуризація), або шляхом рефінансування існуючої заборгованості;

2) Реструктуризація – це припинення на підставі договору боргових зобов'язань, що становлять державний або муніципальний борг, із заміною цих боргових зобов'язань іншими борговими зобов'язаннями, що передбачають інші умови обслуговування та погашення зобов'язань.

Тобто, іншими словами, реструктуризація боргу – це складання більш зручного для боржника плану платежів. При цьому, як правило, передбачений пільговий період, коли виплачуються тільки відсотки, а також збільшується термін погашення основного боргу. Виплати за короткостроковими боргами переносяться на більш пізній термін. Реструктуризація зовнішнього боргу може здійснюватися з частковим списанням (зменшенням) основної суми. Підставами для повного або часткового списання у кредитора боргових зобов'язань можуть бути дуже низька ймовірність, а точніше, практично неможливе погашення боргових зобов'язань через зниження вартості реальних активів;

3) Рефінансування – це процес погашення старих кредитів шляхом залучення нових;

4) Конверсія – це використання різних механізмів забезпечення заміщення державного боргу іншими видами зобов'язань, менш обтяжливими для економіки боржника. Найбільш поширеними видами конвертації є обмін боргу на акції (майно), обмін боргу на товари, обмін боргу на природоохоронні заходи, викуп позичальником боргу на спеціальних умовах (з дисконтом), конвертація боргу в боргові зобов'язання третіх країн та інші;

5) Сек'юритизація – це переоформлення неринкових позик в цінні папери, які вільно обертаються на фінансових ринках, тобто це обмін старих боргових зобов'язань на нові облігації різного розміру порівнянної еквівалентності, які спеціально випускаються позичальником. Цей метод останнім часом досить часто використовується серед країн.

б) Анулювання – це відмова від усіх зобов'язань за раніше виданими кредитами. Але використання цього методу призводить до непоправної шкоди репутації держави як позичальника серед потенційних інвесторів і кредиторів.

Важливим напрямком підвищення ефективності управління державним боргом в Україні має стати завершення робіт по створенню єдиної системи управління державним боргом, що дозволить здійснювати активну боргову політику, диверсифікувати методи управління державними активами на основі їх інвентаризації та оцінки ефективності, а також дасть можливість реалізувати політику в сфері управління державним боргом на основі принципу співвідношення загального обсягу як зовнішнього, так і внутрішнього боргу України з ресурсами держави.

Слід зазначити, що виділення окремого незалежного органу з управління державним боргом вважається нормальною практикою у світовому співтоваристві. Питання організаційної структури та взаємовідносин з державними органами, зовнішніми управліннями державного боргу вирішується в кожній країні самостійно, судячи з її потреб та боргової ситуації. Багато розвинених країн мають уповноважений орган для цього [40].

Тому, беручи до уваги світовий досвід та ситуацію в Україні, можна виділити декілька ефективних інструментів управління державним боргом [55]: використання російського майна та воєнних репарацій для погашення боргів; використання іноземної фінансової допомоги; економічне зростання, інфляція та політика «фінансових репресій»; первинний профіцит державного бюджету; реструктуризація та безповоротність заборгованості; приватизація.

1. Використання російського майна та воєнних репарацій для погашення боргів

Після Другої світової війни воєнні репарації від країн-загарбників виплачувалися у вигляді «натуральних внесків» – машин, обладнання та робочої сили. Однак ці країни не були задоволені отриманими коштами. Наприклад, Югославія змогла відшкодувати лише 1% своїх втрат від Німеччини та Італії, а самі домовленості про репарації вимагали часу. До того ж вони

виплачувалися не відразу, а протягом багатьох років. У цьому контексті дуже показовим є приклад Кувейту, який вже 31 рік платить за них із затримками через бюджетні проблеми. А відмова Польщі прийняти репарації від Німеччини через радянський тиск у 1953 році є прикладом того, як вони можуть зупинитися будь-якої миті з геополітичних причин. Водночас, приклад постколоніальних держав показує, що виплаті репарацій передували складні та тривалі переговори, часто в судах, і що більшість претензій взагалі не вирішувалися.

Погашення зовнішнього боргу за рахунок воєнних репарацій від Росії є найбільш бажаним і справедливим кроком для України для зменшення боргу у післявоєнний період. Нападник повинен покрити всі збитки. Однак зрозуміло, що надходження коштів може затягнутися з часом, саме тому необхідно вже зараз активно працювати над вилученням коштів Росії та її громадян в Україні, а також у дружніх країнах, та перерахуванням коштів в Україну. Наразі частково покрити фінансові втрати держави за рахунок цих коштів можна буде, якщо сек'юритизувати кошти або подбати про те, щоб кошти від них були перенаправлені на компенсацію завданих Україні збитків. Тепер необхідно активно розробляти можливі варіанти, вибрати потрібний, і рухатися якомога швидше.

Коли йдеться про напрям коштів, які Україна потенційно може отримати від Росії, експерти, сходяться на думці, що повна сума компенсації за майно не повинна використовуватися виключно для погашення боргових зобов'язань. Є сенс погашати дорогі кредити, а решту спрямовувати на компенсацію втрат, яких зазнали фізичні та юридичні особи, та на відбудову інфраструктури

2. Використання іноземної фінансової допомоги. Під час війни Україна відчула на собі важливість отримання коштів допомоги: держава отримала безоплатно та безповоротно близько 18 млрд дол. або 11% ВВП у 2022 році. В умовах війни важливо залучити якомога більше фінансової допомоги у вигляді грантів, щоб не збільшувати боргове навантаження. Кредити, які зараз бере Україна, мають бути довгостроковими та приносити відсотки за вигідними відсотковими ставками.

Хорошим прикладом таких кредитів є кредити Європейського Союзу. Вони надаються на пільговий період тривалістю 35 років до 2033 року, а країни-члени ЄС виплачуватимуть відсотки до 2027 року. Кредит МВФ, який оцінюється в 5–6% річних, був способом рефінансування старих боргів України перед фондом (адже МВФ не може піти на реструктуризацію боргу), але його відсоткова ставка вища, ніж хотілося б Україні, а термін погашення значно менший (10 років).

Опитані експерти сходяться на думці, що залучення недорогих довгострокових грантів та кредитів від міжнародних фінансових інституцій, ЄС та країн-партнерів є одним із найбажаніших способів покриття дефіциту бюджету. За таких обставин країна зможе обслуговувати свої борги та звільняти простір для економічного зростання без необхідності швидко виплачувати великі військові борги.

3. Економічне зростання, інфляція та політика «фінансових репресій»

Вважається, що європейські країни змогли подолати свій післявоєнний борг завдяки «економічному диву» – високому номінальному економічному зростанню, в деяких випадках поєднаному з політикою економічного зростання, коли рівень боргу був нижчим за рівень інфляції. Американський «план Маршалла» стимулював економічне зростання у післявоєнній Європі. Високе номінальне зростання підтримується двома факторами: інфляцією та зростанням реального сектору економіки.

Для України ситуація з рівнем боргу нижче рівня інфляції не нова: на початку війни уряд намагався позиціонувати ОВДП значно нижче очікуваної інфляції. Звичайно, ринковий попит на ці цінні папери не був високим. Ця операція стала перехрестям між перенесенням ризику з державного бюджету на баланси державних банків та опосередкованою монетарною емісією через канали рефінансування Нацбанком державних банків, які захищені державними облігаціями. Врешті-решт Мінфін уклав своєрідну «прив'язку» з НБУ, який у червні 2022 року підвищив облікову ставку з 10% до 25% з метою стабілізації економічної

ситуації в країні та почав просити Держказначейство збільшити дохідність інвестицій у внутрішні казначейські облигації.

Дослідники визнають, що фінансові репресії в поєднанні з післявоєнною інфляцією допомогло значно скоротити борг у країнах, які пережили Другу світову війну. Вони розглядають його як більш поступовий засіб полегшення боргу, ніж у випадку реструктуризації або анулювання боргу (якщо, звичайно, це не поєднується зі зростанням інфляції). Однак у післявоєнний період Європа пережила економічні репресії за Бреттон-Вудською системою, тобто до тих пір, поки рух капіталу не був обмежений.

При цьому фінансові ринки відрізняються від 1940-1970-х років вільним рухом капіталу, тобто можливістю вибирати, куди і з якою швидкістю вкладати кошти. Крім того, дослідники вважають, що в країнах, що розвиваються, фінансові репресії приносить більше шкоди, ніж користі. Вони послаблюють фінансові ринки, спотворюючи розподіл капіталу і заохочуючи заощадження. Як наслідок, економіка зростає повільніше.

Більшість експертів не бачать потреби в економічних репресіях, оскільки це лише посилить тиск на суб'єктів господарювання та збільшить виведення коштів. Лише в крайньому випадку, без сторонньої допомоги, можна було б випускати державні облигації з низькими відсотковими ставками, які б не хеджували від інфляції.

На думку багатьох експертів, бажано, щоб Україна сприяла економічному зростанню (зростанню реального ВВП), що дозволило б органічно скоротити відношення державного боргу до ВВП. Однак постає питання, як досягти цієї мети під час та одразу після війни, що виходить за рамки цього дослідження, але видається реалістичним, якщо з'явиться новий «план Маршалла» для України: зовнішня допомога на відбудову.

4. Первинний профіцит державного бюджету

Під фіскальною політикою, при якій створюється первинний дефіцит, розуміється надлишок доходів бюджету над витратами до вирахування відсотків за кредитами. Враховуючи, що відсоткові витрати в Україні історично високі навіть у мирний час (десята частина загальних видатків держбюджету), а

середні відсоткові платежі протягом наступних 5 років очікуються на рівні 5% від номінального ВВП у 2022 році, це вимагатиме радикального скорочення державних видатків та розширення бази оподаткування або підвищення податкових ставок.

Такі заходи не можуть бути застосовані у воєнний час і є дуже складними в перші повоєнні роки, коли гуманітарна ситуація та економічна криза вимагають фіскального стимулювання, а не жорсткості.

Дослідники зазначають, що коли економіка скорочується або навряд чи зростатиме, посилення фіскальної політики лише посилює тиск на економіку та може призвести до спаду. Підвищення податкової ставки для забезпечення профіциту бюджету не вважається бажаним і може принести більше шкоди, ніж користі. У той же час, скорочення видатків у періоди економічного зростання розглядається як найменш шкідливе, а «фіскальний контроль» – повний збір податків і рівні умови для всіх – може бути хорошою золотою серединою.

Багато експертів сходяться на думці, що скорочення видатків не є порядком денним у воєнний час. Водночас деякі з них помічають необхідність оптимізації видатків та перевірки ефективності бюджетних видатків.

5. Реструктуризація та безповоротність заборгованості

Це найбільш дискусійна тема з усіх можливих варіантів управління державним боргом України. Дослідники зазначають, що реструктуризація зменшує суму боргу, витрати на обслуговування боргу, мінімізує потребу в рефінансуванні за рахунок продовження термінів погашення. Післявоєнна Німеччина, яка отримала значне скорочення боргу в результаті Лондонського договору і плану Маршалла, почала зростати швидше, а економічне «диво на Рейні» стало однією з причин скорочення боргу з 379% в 1945 році до 20% ВВП в 1954 році. Згідно з планом Брейді, країни, які списали їх борги, продемонстрували стійке економічне відновлення та здатність забезпечити фінансову стабільність.

У той же час реструктуризація має значні негативні наслідки. Наприклад, країна, яка оголосила дефолт за своїми боргами, ізольована від ринку приватних боргових зобов'язань

або має необґрунтовані відсоткові ставки за своїм боргом. Це стосується не лише суверенного боргу: приватним компаніям у таких країнах також доводиться виходити на несприятливі ринки та сплачувати високі відсотки за своїми боргами. Для України це не є чимось новим, оскільки за свою історію вона вже пережила кілька неплатоспроможностей та реструктуризації, а відсоткові ставки за єврооблігаціями, випущеними Україною та українськими емітентами, тривалий час залишалися одними з найвищих на ринку. Водночас, після війни доступ до ринків приватного капіталу є дуже важливим для українських компаній та держави.

Крім того, неплатоспроможність та реструктуризація боргу можуть мати довгострокові наслідки для економічного зростання та фінансової стабільності країни. Це може призвести до втрати довіри інвесторів, підвищення відсоткових ставок та зниження інвестиційного клімату в майбутньому.

Немає сенсу в реструктуризації держборгу, в якій основними кредиторами є НБУ, державні банки і, меншою мірою, приватні структури, тому що так чи інакше наслідки лягають на державний бюджет через збитки держбанків, падіння прибутку НБУ, що перераховується на баланс бюджету, або крах приватних банків, за депозити яких держава повинна сплачувати гарантовані суми.

Реструктуризація зовнішнього боргу – це питання, щодо якого Україні найближчим часом доведеться прийняти дуже складне рішення. 2024 рік знаменує собою кінець глухого кута, і програма МВФ включає зобов'язання продовжити його на час дії Фонду Східна Європа і, за необхідності, після 2027 року. Якщо до того часу війна не закінчиться, борги доведеться реструктуризувати. Якщо війна закінчиться перемогою України, уряд і кредитори мають кілька варіантів, доцільність яких залежить від конкретних ринкових умов, що склалися в Україні на той момент, включаючи можливість продовжувати обслуговування боргу на умовах, визначених у поточних перспектах емісії.

Загалом реструктуризація зовнішнього боргу необхідна, але, можливо, краще погодитися на пільговий період на певний

період часу та відновити обслуговування та виплати боргу лише після того, як продовжиться економічне зростання України.

Водночас, є дії, які обов'язково потрібно взяти у сфері управління зовнішнім боргом. Це насамперед переговори про відсоткові ставки та комісії для МВФ. Вони становлять 3,25 млрд дол. на найближчі 5 років. Доцільно обговорити аналогічний крок з кредиторами інших МФО.

Також варто розглянути відносно нові механізми обміну «боргу-на-клімат». Україна, як майбутній член ЄС та країна, яка потребує масштабної відбудови, має скористатися можливостями інвестувати в «зелене» відновлення, одночасно зменшуючи свій борг. Такі переговори мають відбуватися насамперед з кредиторами міжнародних фінансових організацій, чий борги мають обслуговуватися та погашатися найближчими роками. Борг перед Європейським Союзом є довгостроковим і надається на дуже вигідних умовах, тому його скорочення не є пріоритетом.

Більшість експертів вважають, що одним із найперспективніших способів зменшити борг України, сприяючи реалізації екологічних проєктів, є Climate Debt Swap (DfC). Це різновид угоди про конвертацію боргу, в якій кредитор анулює борг в обмін на зобов'язання країни-боржника інвестувати в місцеві проєкти для боротьби зі зміною клімату. DfC дозволяють країнам-боржникам зменшити боргове навантаження та вивільнити податкові надходження для «зелених» інвестицій [58].

У практиці існує дві моделі реалізації обміну «борг на клімат». У першій, базовій моделі, кредитор і боржник ведуть переговори безпосередньо: в обмін на списання боргу боржник зобов'язується інвестувати в конкретну боротьбу зі зміною клімату (рис. 2.10).

Друга, тристороння модель передбачає посередника: зазвичай неурядову організацію, яка викупує борг у кредитора за ринковою ціною і списує його в обмін на зобов'язання боржника інвестувати в боротьбу зі зміною клімату (рис. 2.11). Тристороння модель менш гнучка, оскільки вимагає залучення посередника і здатна залучати менші суми коштів на екологічні проєкти. Тристороння модель була характерна для характеру

обміну борговими зобов'язаннями; базова модель більш характерна для DfC-свопів, такі біржі можуть бути ширшими [43].

Рис. 2.10. Базова модель обміну «борг на клімат» [61]

Рис. 2.11. Тристороння модель обміну «борг на клімат» [61]

6. *Приватизація.* У воєнний час доходи від приватизації державних активів дешеві і приносять більше шкоди, ніж користі. Однак після війни та в період активної відбудови та початку економічного зростання українські кошти можуть зацікавити інвесторів у контексті перспективи членства в ЄС, а держава отримає додаткове фінансування. Більшість опитаних експертів говорять про те, що приватизація є для України бажаним заходом для зменшення необхідності залучення кредитних коштів у післявоєнний період. Вони пояснюють це тим, що після закінчення війни інвестори більше зацікавлені в придбанні державних активів, тому їх вартість значно зростає.

Тому найефективнішим способом управління державним боргом у періоди активних бойових дій є отримання дешевих, довгострокових грантів та кредитів від країн-партнерів та

міжнародних фінансових організацій. Також варто співпрацювати з МВФ для того, щоб знизити відсоткову ставку за кредитною програмою. Україна також має домагатися конфіскації активів Російської Федерації та її громадян, як в Україні, так і за її межами, для покриття економічних збитків. Юристам, фінансистам та дипломатам потрібно активніше долучатися до цієї роботи, як в Україні, так і за її межами.

Відстрочення платежів за облігаціями внутрішньої державної позики та репрофайлінг не є вигідним, оскільки підриває довіру до облігацій, які використовуються як джерело фінансування військових витрат. Приватизація державних активів не має сенсу з фіскальної точки зору, адже ціни на активи низькі, а доходи не покривають значну частину дефіциту бюджету. Однак вже зараз можна розпочати переговори про «борговий своп для зеленого відновлення» з кредиторами міжнародних фінансових інституцій, мандат яких може включати кліматичні цілі сталого розвитку. У найближчі роки Україна погасить великі суми боргів перед міжнародними фінансовими інституціями, і використання частини цих коштів для «зеленої» відбудови пошкодженої інфраструктури може бути варіантом.

На думку більшості експертів, найбільш реалістичним фіскальним заходом є поєднання масштабного скорочення дефіциту бюджету та податкової реформи для повного збору податків, але його реалізації можуть перешкоджати соціальні видатки та потреби постконфліктної відбудови. Серед інших варіантів управління післявоєнним державним боргом України:

- погашення боргових зобов'язань за рахунок російських розрахунків – репарацій;

- сприяння економічному зростанню через розумне регулювання без збільшення боргового тягаря;

- отримання безповоротної фінансової підтримки та використання її для фінансування проєктів постконфліктної відбудови;

- приватизація державного майна за умови зростання попиту на нерухомість, і надходження до бюджету мають бути вищими, ніж під час активних бойових дій.

Крім того, важливо проводити загальну обґрунтовану боргову політику, зосередитися на прийнятті стійких та економічно обґрунтованих рішень щодо збільшення боргових зобов'язань, а також продовжувати прагнути до забезпечення своєчасного та повного погашення та обслуговування всіх боргових зобов'язань, що виникли. Важливо постійно аналізувати рівень та структуру державного боргу, щоб підтримувати його фінансову безпеку в межах бюджету.

У нинішній складній економічній ситуації, пов'язаній з війною, важливо приділити увагу підтримці регіонів наприклад, щоб з'ясувати, як забезпечити регіони бюджетним бюджетом для погашення облігацій за цінними паперами та кредитами, отриманими від кредитних організацій, за низькою комісією за користування цими бюджетними кредитами. Як наслідок, ці бюджетні позики можуть бути надані під нижчий відсоток, щоб компенсувати комерційний борг регіонів, тим самим зменшуючи витрати на обслуговування їх державного боргу.

Соціально-економічні процеси мають величезний вплив на проблему боргової заборгованості. Вони можуть стати негативним фактором, що стримує економічне зростання країни. При обслуговуванні державного зовнішнього боргу виявляється необхідність скорочення витрат на розвиток національного виробництва і соціальної сфери, що в кінцевому підсумку негативно позначається на життєвому рівні населення.

Сьогодні українська економіка потребує недорогих запозиченнях, але уповільнення темпів економічного зростання і збільшення витрат на обслуговування боргу в найближчі роки можуть стати непосильним тягарем для країни. Високі темпи зростання державного боргу, висока вартість залучення нових позик і значний обсяг умовних зобов'язань держави роблять проблему боргової стійкості в цілому актуальною, і, відповідно, вимагають більш зваженого управління державним боргом України.

Слід розуміти, що процеси, пов'язані з державним боргом, можуть мати як позитивний, так і негативний вплив на економічну безпеку країни. Головний висновок полягає в тому, що успішне управління державним боргом потребує організованої співпраці між усіма органами влади, які володіють

ключовою інформацією для прийняття рішень щодо доступу до зовнішнього фінансування та його належного використання. Таким рішенням має передувати реалістичний прогноз основних макроекономічних показників та платіжного балансу, постійний аналіз стану зовнішніх фінансових ринків, оновлення інформаційної бази щодо державного боргу.

2.3.4. Прогнозування та моделювання показників державного боргу України

Згідно із Законом України про Державний бюджет, в 2023 році граничний обсяг державного боргу складе 6,2 трлн грн або 152,3 млрд дол. за прогнозованим курсом МВФ (1 дол. = 40,7 грн) [40]. За оцінками МВФ, на кінець 2022 року відношення державного боргу до ВВП мало скласти 81,7% (згідно даних Мінфіну держборг України зріс до 78,5% ВВП), а в 2023 році зросте до 98,3% [67]. Тож поки що завдяки ЗСУ, стійкості українців, допомозі донорів, та політикам уряду і Нацбанку, Україна рухається за більш оптимістичною траєкторією.

Держава витрачає більше половини коштів на оборону та безпеку, і власних надходжень (податкових та неподаткових) вистачає лише на їх покриття. Щоб профінансувати усі інші сфери (держуправління, освіта, медицина та інші), уряд вдається до залучення коштів у вигляді грантів та запозичень.

Україна вступила у 2023 рік з рекордним за історію незалежності дефіцитом, закладеним у державному бюджеті, – близько 31,9 млрд дол. за прогнозним курсом 95,96 або понад 20% ВВП. У березні його розмір зріс до майже 42 млрд/дол. через потребу у додаткових оборонних видатках. Для покриття дефіциту та виплати боргів планується залучати значну суму допомоги від зарубіжних партнерів, (39,5 млрд дол.) [66], яка закладена консервативно у вигляді кредитів, а не грантів, тож ймовірно залучення грантової допомоги може зменшити очікуваний борг. Крім того, є потреба в 17 млрд дол. на проекти швидкого відновлення.

За оцінками МВФ, щомісячні потреби у фінансуванні Державного бюджету донорами складатимуть приблизно від 3

до 4 млрд дол. [63]. Фінансування за рахунок друку гривні не планується - за словами голови НБУ й емісійні джерела будуть замінені на ті, що вже напрацьовані з точки зору доступності – активізація внутрішнього ринку запозичень й залучення міжнародного фінансування й допомоги [44].

Більшість поточних потреб на 2023 рік вже покрито: наприкінці 2022 року було погоджено макрофінансову допомогу від ЄС у розмірі 18 млрд євро на 2023 рік, а також щомісячну допомогу в розмірі 1,1 млрд дол. від США через механізми Світового банку у вигляді грантів протягом 9-ти місяців [67]. Кредит МВФ у розмірі 15,6 млрд дол., 105 що надходить траншами, дозволить рефінансувати борг України перед фондом.

У 2023 році Міністерство фінансів прогнозує, що Україна витратить 19,7 млрд дол. на платежі з обслуговування та погашення боргів, або 12% ВВП 2022 року (рис. 2.12). З цієї суми 7,4 млрд дол. будуть спрямовані на обслуговування, а 12,3 млрд дол. – на погашення державного боргу.

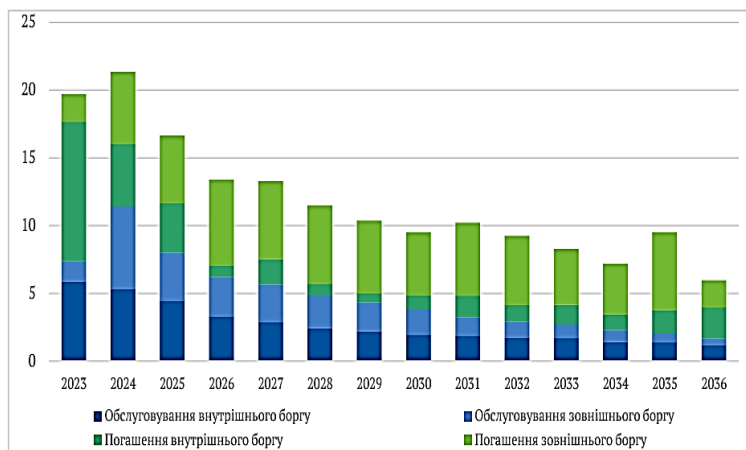

Рис. 2.12. Прогнозні річні платежі на обслуговування внутрішнього та зовнішнього державного, у млрд дол. [55]

Близько 82% або еквівалент 16,2 млрд дол. США у 2023 році піде на виплати внутрішнім кредиторам – НБУ, державним та приватним банкам та іншим власникам облігацій.

Наступні роки платежі з обслуговування внутрішнього боргу також будуть істотними – адже держава позичала в гривні в ОВДП під високий відсоток (середньозважена ставка – 12,7% річних у 2022 році). Короткий внутрішній борг ймовірно буде частково або повністю рефінансовано, і в наступні роки видатки на його обслуговування не знизяться суттєво, адже процентні ставки, за якими уряд розміщує ОВДП зараз, становлять 19,5% річних у гривні. Валютні ОВДП розміщуються, втім, за ставками близько 3% річних у євро та 5% річних у доларах (у 2022 році ставка за валютними ОВДП у євро – 2,7%, а в доларах – 4% річних).

Майже половина (45%) валютних та гривневих ОВДП погашається у найближчі три роки, і їх, ймовірно, частково або повністю рефінансують. В 2026–2036 роках платежі будуть тільки за гривневими облігаціями, але з тенденцією до поступового зростання в 2036 році. Оскільки більше 50% ОВДП знаходиться у власності НБУ, то виплати регулятору складають найбільшу частку. Відомо, що у 2023–2025 роках НБУ очікує отримати 6,4 млрд дол. 107 процентних платежів за облігаціями, які були викуплені у Мінфіну під час «друку гривні» в 2022 році. Це відповідає 41,3% прогнозних платежів на обслуговування боргу в ці роки. У співвідношенні до ВВП-2022 сукупні виплати за внутрішнім боргом складуть 10% ВВП у 2023 році, 6% ВВП у 2024 році та 5% ВВП у 2025 році.

На виплати за державним зовнішнім боргом в 2023 році закладено 3,55 млрд дол. – в основному це виплати відсотків та погашення боргів за позиками від міжнародних фінансових організацій:

- за позикою МВФ платежі будуть здійснюватися у СПЗ (загальна сума – 1,72 млрд дол.);
- кредитами виданих у доларах США від інших МФО (загальна сума – 1,52 млрд дол.);
- інші позики (0,31 млрд дол.).

Ситуація із зовнішнім боргом на найближчі роки непроста. У 2023 році сукупна сума витрат на обслуговування та погашення державного зовнішнього боргу становить 2% ВВП-2022 року, але вже у 2024 році припиняє дію угода «стендстіл»,

за якою на початку війни було заморожено виплати приватним кредиторам. Якщо нових домовленостей не буде досягнуто, то вже 2024 року Україна повинна буде сплатити 7% ВВП-2022 або 11 млрд дол. за своїми зовнішніми боргами у вигляді відсотків та тіла позики. Близько половини з цього – виплати за єврооблігаціями. Крім цього, вагому частку у виплатах на обслуговування зовнішнього боргу займають платежі за кредитами, наданими у СПЗ від МВФ, а також позики, отримані від інших МФО у євро та доларах. В середньому у 2024–2027 роках сума прогнозних платежів за зовнішніми боргами України відповідає 6% ВВП 2022 року.

Зважаючи на очікуваний дефіцит бюджету під час та одразу після війни, можна прогнозувати подальше зростання боргового навантаження та, відповідно, нагальну потребу у заходах боргової політики.

Прийняття управлінських рішень спрямоване на підтримку чи зміну існуючої ситуації, тому модель управління державним боргом має бути динамічною, тобто націленою на зміни, що дозволяє ці зміни прогнозувати та оцінювати. На нашу думку, вирішення завдання прогнозування рівня ефективності управління державним боргом можна за допомогою кореляційно-регресійного аналізу.

Відповідно вважаємо доцільним здійснити кореляційно-регресійний аналіз між показниками ефективності управління державним боргом. З цією метою варто здійснити вибірку динамічного ряду обраних показників мінімум за 5 років за 2018–2022 рр. Вихідні дані для розрахунку представлені у табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Показники ефективності управління державним боргом України

Роки	2018	2019	2020	2021	2022
Приріст питомої ваги державного боргу у ВВП (X)	0,85	0,83	1,21	0,80	1,60
Покриття вартості обслуговування боргу приростом ВВП (Y)	1,07	1,10	0,86	1,22	0,75

Джерело: розраховано за даними офіційного сайту Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua> [45]

Проведемо дослідження взаємозв'язку між показником покриття вартості обслуговування боргу приростом ВВП (Y) та показником рівня приросту питомої ваги державного боргу у ВВП (X). На основі відповідних розрахунків було встановлено, чи є залежність між вказаними показниками і якщо є, то перевіримо на адекватність дану модель.

Отже, в процесі проведення дослідження (рис. 2.13) було встановлено, що між даними досліджуваними показниками є прямий та тісний зв'язок, адже коефіцієнт детермінації становить 90,12%.

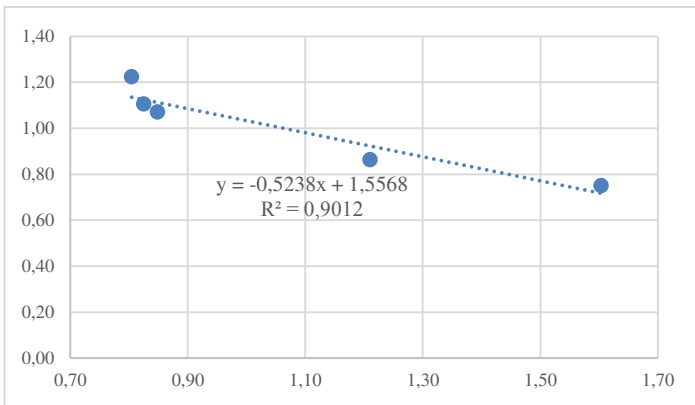

Рис. 2.13. Регресійний аналіз залежності покриття вартості обслуговування боргу приростом ВВП від питомої ваги державного боргу у ВВП

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Маючи значення R^2 можна здійснити строгу перевірку адекватності моделей. Для цього використовується F – критерій Фішера. Спочатку розраховується відношення Фішера (F – статистика):

$$F = \frac{R^2}{1 - R^2} (n - 2). \quad (2.1)$$

Потім для рівня значущості α (як правило він дорівнює 0,05 або 0,01) та ступенів свободи $k_1 = 1; k_2 = n - 2$ визначається критичне значення критерію Фішера $F_{kp} = F_{\alpha, 1, n-2}$. Якщо

виконується співвідношення $F > F_{кр}$, то побудована регресійна модель адекватно апроксимує дані спостережень.

Також для перевірки статистичної значущості коефіцієнта кореляції використовують t -критерій Стьюдента:

$$t_r = \frac{r_{xy} \sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r_{xy}^2}}, \quad (2.2)$$

розраховане значення порівнюють його з критичним значенням параметра $t_{кр} = t_{\alpha/2, n-2}$, де α – рівень значущості, зв'язаний з рівнем надійності P співвідношенням $\alpha = 1 - P$. Якщо виконується співвідношення

$$|t_r| > t_{кр}, \quad (2.3)$$

то коефіцієнт r_{xy} – є значущим (статистично значуще відрізняється від нуля).

На другому етапі верифікації моделі регресії слід здійснити перевірку статистичної значущості параметрів моделі a_0, a_1 . Для кожного з коефіцієнтів необхідно розрахувати t – статистику:

$$t_{a_0}^* = \frac{|a_0|}{S_{a_0}}, \quad t_{a_1}^* = \frac{|a_1|}{S_{a_1}}. \quad (2.4)$$

Тут $S_{a_0}^2, S_{a_1}^2$ – дисперсії параметрів a_0, a_1 ; S_{a_0}, S_{a_1} – середньоквадратичні похибки визначення параметрів регресії

$$S_{a_1}^2 = \frac{S^2}{n \cdot \sigma_x}, \quad S_{a_0}^2 = \frac{S_{a_1}^2 \cdot \sum x_i^2}{n}, \quad S^2 = \frac{\sum (y_i - y_i^*)^2}{n-2}. \quad (2.5)$$

Якщо виконується умова $|t_{a_j}^*| > t_{кр}$, то відповідний параметр a_j вважається статистично значущим. Якщо статистично незначущим є параметр a_1 , то неадекватною є вся модель парної лінійної регресії у цілому і вона повинна бути перебудована. Якщо статистично незначущим є параметр a_0 , це не впливає на адекватність моделі. Це означає, що модель має право на практичне використання.

Отже здійснимо аналіз параметрів моделі, відповідно до емпіричної формули:

$$y^* = a_1x + a_0. \quad (2.6)$$

Отримані значення за результатами перевірки досліджуваних показників становлять: $F=27,35$, $t_{a_1}^* = 5,23$. Поряд з цим відмітимо, що $t_{a_0}^* = 14,09$.

Відповідно до здійснених розрахунків у програмі Excel, було встановлено, що модель відповідає вищенаведеним умовам: $F > F_{кр}$ та $|t_r| > t_{кр}$.

Відповідно до таблиці «Критичних точок розподілу показника t – Стьюдента», для рівня значущості 0,05 та 3 ступенів вільності $t_{кр}$ становить 3,18, а $F_{кр}$ становить 10,13.

Можна зробити висновок, що коефіцієнти регресії a_1 та a_0 є статистично значущими, адже виконується вимога $|t_{a_j}^*| > t_{кр}$. Також дано модель є адекватною. Такі результати свідчать про те, що отримані нами результати мають право на практичне застосування (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Модель множинної лінійної регресії

	$ta1$	$ta0$
	5,23	14,09
	$a1$	$a0$
$a=$	-0,52	1,56
$m =$	0,10	0,11
$R2=$	0,90	0,07
$F=$	27,35	3,00
$S=$	0,13	0,01
$t_{кр}=$	3,18	
$F_{кр}=$	10,13	

Отже, рівняння регресії даної залежності має вигляд:

$$Y = -0,524 * X + 1,557. \quad (2.7)$$

З урахуванням даної функції, а саме підставивши значення показника приросту питомої ваги державного боргу у ВВП ми можемо здійснити прогностні розрахунки показника покриття вартості обслуговування боргу приростом ВВП (Y) на 2023 р.:

$$Y = -0,524 * 1,06 + 1,557 = 1,01. \quad (2.8)$$

Таким чином, з урахуванням залежної змінної було встановлено, що прогнозне значення рівня покриття вартості обслуговування боргу приростом ВВП на 2023 р. становитиме 1,01, за умови зменшення приросту питомої ваги державного боргу у ВВП до рівня 1,06.

Отже, за останні десять років однією з основних проблем України, є те що економічно безпечний рівень державного та гарантованого державою боргу України уже шість разів наближався або перевищував гранично встановлену норму 60% ВВП. Якщо розглядати структуру боргу у розрізі зовнішніх та внутрішніх запозичень, то видно що більша частка припадає на зовнішні запозичення країни.

На сьогодні також важливою проблемою України є висока частка валютних боргів. Це підвищує валютні ризики та ризики рефінансування. Висока вартість обслуговування боргів – це одна з центральних проблем публічних фінансів. Також оцінка основних індикаторів боргової безпеки показали, що здебільшого вони вповідали негативному або незадовільному рівні.

Чинне законодавство України не визначає єдиної системи показників гарантування боргу. Також не існує єдиного підходу до оцінки гарантій. Рекомендовані пороги та критерії для цих показників також відрізняються у світі та в Україні. На нашу думку, вивчення кращої світової практики дозволить запозичити кращий досвід та впровадити його в Україні. Тому його вивчення є вкрай важливим сьогодні для України.

Щодо боргових гарантій, то можна відокремити польський досвід, враховуючи географічну близькість кордонів, постсоціалістичне минуле України та Польщі та ефективне управління боргом останньої. Масштабом боргової політики Польщі є законодавчий рівень «коригувального механізму», основним завданням якого є збалансування бюджету.

Для того, щоб підвищити фіскальну стабільність та зменшити боргові ризики потрібно: зменшити участь держави у банківському секторі, провести аудит корпоративного управління компаній-боржників за державними гарантіями, щоб забезпечити розробку та затвердження фінансових планів на

наступний рік. Це дозволить здійснювати погашення та рефінансування боргів без залучення бюджетних коштів або нових державних гарантій. Також окремої уваги заслуговує питання кредитних рейтингів, присвоєних основними рейтинговими агентствами та питання відновлення дієвості заходів фіскального захисту, передбачених Законом про бюджет, зокрема положень Закону про бюджет, щодо граничного розміру дефіциту бюджету.

Отже, із факторів зниження боргового навантаження ми розглянули залучення міжнародної допомоги у вигляді грантів і дешевих та довгих кредитів; політику «фінансових репресій», коли ставки за боргами нижчі за інфляцію, економічне зростання; первинного первинний профіцит бюджету; реструктуризацію боргу; а також приватизацію державних активів і репарації з боку країни агресора. Одним із фокусів дослідження стала співпраця із МВФ. Вперше за свою історію Фонд кредитує країну, що знаходиться в стані війни та непевності щодо можливості погашати свої борги. Задля цього він змінив власні політики. МВФ зміг ухвалити програму розширеного фінансування на 15,6 млрд дол. США. Програма дозволить рефінансувати борг перед Фондом, який в іншому випадку довелося би повертати за рахунок коштів допомоги інших країн-донорів.

Основний висновок по впровадженню ефективних інструментів управління державним боргом під час війни, це те, що уряду України доцільно залучати якомога більше грантового фінансування та ультра-довгострокових кредитів під пільгові відсотки. А після війни Україні варто робити все можливе для економічного зростання та поступово, коли економіка відновиться, переходити до первинного бюджетного профіциту.

Отже, приймати рішення про реструктуризацію боргів варто обережно, зважаючи на тип боргу та конкретні ринкові умови. Єдиний варіант реструктуризації, який не принесе очевидних негативних наслідків – «борг на клімат» в рамках угод із міжнародними фінансовими організаціями

Економічне зростання – найкращий спосіб позбавитися високого боргового навантаження та найменш травматичний для країни. За рахунок проектів відновлення та міжнародної

допомоги, в рамках інтеграції в ЄС, його вдасться досягти, якщо Україна виконає «домашнє завдання» з реформ. При цьому висока інфляція, через яку знижувала борги пост-воєнна Європа, - дуже ризикований шлях і не стосується більшої частки державного боргу, який номіновано в валюті.

Первинний бюджетний профіцит варто поступово забезпечувати через розширення податкової бази та збільшення ефективності окремих категорій видатків, але надмірна фіскальна жорсткість для економіки та громадян, скалічених війною, загрожує обернутися глибокою кризою.

Приватизацію державних активів якщо і варто розпочинати, то лише після війни, коли економічне зростання стане очевидним та ціни на активи зростуть і дозволять принести відчутні кошти в державний бюджет. Отримання коштів від агресора в рамках репарацій та арештованих активів – найочевидніше джерело погашення боргів та реконструкції зруйнованого, але це потребуватиме тривалого часу та великої юридичної роботи.

Отже, державний борг України є однією з найбільших проблем в економіці країни, особливо в умовах сьогодення. Військовий конфлікт на сході України, який триває з 2014 року, разом із пандемією COVID-19, та повномасштабним вторгненням Російської Федерації суттєво погіршив економічне становище країни на даний момент, що призвело до зростання державного боргу до критичних рівнів.

Ця проблема не тільки загрожує фінансовій стабільності України, але й має потенційно серйозні наслідки для майбутнього економічного розвитку країни. Також постійне збільшення державних запозичень характерно не тільки для України, але і для більшості західних країн. Державний борг має велике значення як інструмент, що забезпечує функціонування фінансово-економічної системи.

З огляду на зазначене, управління державним боргом має стати одним з пріоритетних завдань фінансової політики держави, умовою стабільності її фінансової системи. Основні зусилля уряду мають бути сконцентровані на тому, щоб за рахунок безповоротної фінансової допомоги стримати темпи нарощування боргових зобов'язань, а користуючись увагою та

співчуттям до України як країни, що зазнала неспровокованої агресії - провадити політику реструктуризації існуючих боргів та поліпшення умов їхнього обслуговування в умовах впровадження програм обміну «боргу на клімат». У довгостроковому плані основні перспективи поліпшення боргової ситуації та зниження боргового навантаження на вітчизняну економіку пов'язані, перш за все, із активізацією економічної діяльності, створенням сприятливого бізнес-середовища, що дасть можливість нарощувати економічну базу формування доходів держави, а отже, належним чином обслуговувати боргові зобов'язання держави, підвищувати рівень стійкості фінансової системи України.

2.4. Удосконалення казначейської системи виконання бюджету в сучасних умовах

Рациональне витрачання бюджетних коштів – одне з найважливіших завдань сучасної держави. Функціонування казначейської системи дозволяє на підставі чітко визначених обсягів реальних потреб найбільш рационально проводити оптимізацію бюджетних потоків, забезпечити безперервне фінансування всіх учасників бюджетних відносин, зробити процес виконання бюджету ефективнішим.

Лише за умови чіткої та скоординованої діяльності, спрямованої на забезпечення своєчасного надходження та цільового використання державних ресурсів, органи Державної казначейської служби зможуть розв'язувати важливі завдання бюджетної політики держави, що особливо актуально в умовах воєнного стану в Україні.

Відомо, що питання витрачання бюджетних коштів завжди було об'єктом пильної уваги як науковців, практиків, так і широкої громадськості країни. Дослідженнями теоретичних та практичних питань побудови та функціонування системи казначейства, єдиного казначейського рахунку займалися такі вчені, як С. О. Булгакова, Е.І. Курганська, М. І. Огданський, Ю. В. Пасічник, П. Г. Петрашко, Н. І. Сушко, В. І. Стоян, С. І. Юрій та ін.

Проте, незважаючи на те, що система казначейства функціонує в Україні понад 28 років, дискусії щодо сутності понять «казначейство», «казначейська система» не вщухають й донині. Так, С. О. Булгакова визначає «казначейство» як урядову установу, яка керує державними коштами, державним майном, а О. Марченко дотримується точки зору, що казначейство є найбільшим учасником системи електронних платежів Національного банку України, стабільність функціонування якого значною мірою визначає стабільність роботи системи електронних платежів в цілому [69, с. 98].

Згідно «Положення про Державну казначейську службу України» казначейство є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів [70].

Державна казначейська служба України утримується за рахунок коштів Державного бюджету України, а її територіальні органи мають самостійні кошториси, реєстраційні та інші бюджетні рахунки і в самому Казначействі, і в установах банків.

В Бюджетному кодексі (ст. 43) зазначено, що Казначейство України забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунку, відкритого у Національному банку України. Казначейське обслуговування бюджетних коштів передбачає:

- розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства;

- контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень бюджету, реєстрації взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів та здійсненні платежів за цими зобов'язаннями;

- ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання бюджетів з дотриманням національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та

інших нормативно-правових актів Міністерства фінансів України;

– здійснення інших операцій з бюджетними коштами [71].

Запровадження нової бюджетної класифікації та переведення бюджетних установ на обслуговування до ДКСУ забезпечило, з одного боку, необхідну прозорість процесу виконання Державного та місцевих бюджетів, а з іншого висвітлило питання, які потрібно терміново вирішити.

З часу створення казначейство суттєво збільшився обсяг його функціональних повноважень та значно розширилась сфера його діяльності. Однак в даний час потенціал існуючої казначейської системи використовується не повною мірою. Так, до кінця не реалізовані можливості казначейства щодо управління бюджетними потоками та оптимізації методів фінансування витрат бюджетів. Порядок здійснення видатків, який застосовується в даний час в Україні, не сприяє підвищенню ефективності управління ресурсами бюджетів. Тому актуальними сьогодні є дослідження, спрямовані на пошук нових, нетрадиційних методів фінансування витрат, використання яких дозволить удосконалити процедури виконання бюджетів.

Традиційно у вітчизняній фінансовій науці, залежно від організації фінансових розрахунків та взаємодії учасників бюджетного процесу, розглядають два методи фінансування видатків бюджету – відкриття кредитів та перерахування коштів з рахунку бюджету на рахунки розпорядників коштів.

Фінансування видатків бюджету способом перерахування коштів на бюджетні рахунки розпорядників передбачає наступну схему руху коштів: орган оперативного управління бюджету здійснює платежі з рахунку бюджету на рахунок головного розпорядника коштів, який надалі здійснює платіж нижчестоящому розпоряднику.

Набуття державним казначейством статусу учасника системи електронних платежів Національного банку України та створення внутрішньої платіжної системи казначейства дозволили акумулювати ресурси бюджетів на єдиному казначейському рахунку (ЄКР) та сприяли удосконаленню управління ними. Завдяки цьому вдалося розмежувати в часі

перерахування коштів з рахунків головних розпорядників на рахунки нижчестоящих розпорядників та з центрального апарату державного казначейства до територіальних управлінь.

Зміна процедур фінансування видатків методом перерахування коштів на рахунки розпорядників, що пов'язана із запровадженням казначейської системи, була, практично, невідчутною для бюджетних установ та організацій. Тобто головний розпорядник отримує кошти з бюджету на особовий рахунок, після чого розподіляє їх між нижчестоящими розпорядниками. Розпорядники другого ступеня здійснюють розподіл отриманих сум між розпорядниками третього ступеня та одержувачами бюджетних коштів. Діючий порядок бюджетного фінансування складається з двох етапів, перший з яких є доведення до розпорядників та одержувачів обсягів затверджених асигнувань, а другим – перерахування бюджетних коштів.

До роботи з доведення асигнувань залучені Міністерство фінансів України, органи Державного казначейства України та бюджетні установи. Їхні дії чітко регламентовані нормативними документами: передбачені терміни розподілу асигнувань та подання відповідних документів до казначейських органів, порядок відображення даних операцій в бухгалтерському обліку. Після доведення обсягів асигнувань відбувається перерахування коштів від нижчестоящих до підпорядкованих їм розпорядників, що передують здійсненню касових видатків бюджетними установами.

Таким чином, створено умови, які призводять до невинного зменшення фінансової самостійності розпорядників. Це відбувається всупереч тому, що чинне бюджетне законодавство надає розпорядникам право самим, без стороннього втручання визначати, коли брати зобов'язання, а отже й здійснювати видатки, в межах обсягів, визначених кошторисом та планом асигнувань. Тобто, щомісяця в межах затверджених планом асигнувань показників за укрупненими кодами економічної класифікації видатків бюджетні установи мають право брати необхідні зобов'язання. При цьому вони мають право маневрувати витратами, виходячи з їх пріоритетності. Необхідно також відмітити, що, як засвідчує

практика, найчастіше розпорядники реєструють зобов'язання вже після зарахування коштів на рахунок, адже наявність зобов'язання за конкретним економічної класифікації не гарантує надходження коштів саме за цією статтею витрат.

Враховуючи сучасний рівень розвитку Державної казначейської служби України, можна стверджувати про неповноцінне використання можливостей вітчизняної казначейської системи. Одним із шляхів вирішення вище описаних проблем касового виконання бюджетів, на нашу думку є вдосконалення методу фінансування видатків бюджету.

Реалізація даного завдання дає змогу забезпечити сучасний рівень розвитку казначейства, яке має добре сформовану внутрішню платіжну систему та розвинене інформаційне середовище. Тому пропонуємо запровадити метод фінансування бюджетних видатків, при якому розпорядники бюджетних коштів базового рівня матимуть можливість здійснювати видатки безпосередньо з рахунку бюджету в межах показників розпису. Однак при цьому необхідно проводити додаткову роботу щодо управління залишком рахунку бюджету.

Сутність управління бюджетним рахунком полягає у підтримці його величини в оптимальному обсязі. Тому у випадку наявності залишку на рахунку, який перевищує оптимальні обсяги, треба розміщувати надлишкові фінансові ресурси, а в разі недостатності коштів – залучати необхідні кредитні ресурси.

Необхідними умовами запровадження цього методу є концентрація всіх надходжень і витрат бюджету на єдиному рахунку та надійна система контролю за доведенням показників розпису бюджету до розпорядників коштів всіх рівнів.

Головними позитивними рисами запропонованого методу є такі:

- зростає фінансова самостійність розпорядників коштів усіх рівнів, що сприяє раціональнішому використанню бюджетних ресурсів і зменшенню обсягів дебіторської заборгованості бюджетних установ;
- бюджет отримує додатковий ресурс завдяки відсутності залишків на рахунках розпорядників бюджетних коштів;

- існує можливість гармонізувати боргову політику держави та управління рахунком бюджету.

Запропонований метод фінансування видатків враховує необхідність здійснення контролю за зобов'язаннями розпорядників бюджетних коштів з боку органів казначейства. Казначейства реєструють зобов'язання в межах показників кошторису та плану асигнувань (ідентичні показникам розпису). Інформацією про потребу здійснювати видатки можуть бути обсяги зареєстрованих бюджетних фінансових зобов'язань розпорядників, які в свою чергу обмежуються зареєстрованими зобов'язаннями. Таким чином, зберігається система контролю зобов'язань та видатків розпорядників бюджетних коштів.

З метою уникнення можливих проблем пропонуємо запроваджувати запропонований метод фінансування видатків бюджету поступово. Розпочати його використання можна передусім із захищених статей державного бюджету. На цьому етапі можна виявити недоліки методу та оцінити його переваги детальніше, удосконалити нормативно-правову базу і тільки після цього розширити сферу застосування методу на всі видатки державного бюджету.

Отже, можна сформулювати такі основні напрямки вдосконалення діяльності Державної казначейської служби України:

- щоб уникнути проблеми, яка виникає у віддалених сільських та селищних пунктах, потрібно зробити виїзне робоче місце. Це дасть змогу ефективніше використовувати бюджетні кошти та задовольняти інтереси та потреби всіх учасників бюджетного процесу;

- вдосконалення системи обміну інформацією між органами казначейства України та органами Міністерства фінансів;

- підвищення оперативності в роботі органів казначейства України шляхом виділення додаткових асигнувань на покращення матеріально-технічної бази, запровадження автоматизації проведення перевірок за допомогою персональних ЕОМ, підвищення кваліфікації працівників;

- залучення до системи казначейського обслуговування місцевих бюджетів поштових відділень, враховуючи значну віддаленість деяких сільських і селищних рад від філій ДКСУ, що забезпечить уникнення непродуктивних витрат для відповідних рад (ця система ефективно функціонує на сьогодні у Франції);

- вирішення питання відсутності єдиної системи та методів відображення операцій в бухгалтерському обліку, і, як наслідок, складання недостовірної звітної інформації, яка формувалася в процесі обслуговування. Значною мірою це питання було вирішено в 2016 р. із впровадженням системи дистанційного обслуговування (СДО) програмно-технологічного комплексу (ПТК) «Клієнт Казначейства – Казначейство».

Також потребують вдосконалення та модернізації застарілі операційні системи та технологічна інфраструктура інформаційно-аналітичного забезпечення органів ДКСУ, оскільки існують ризики втрати інформаційних та матеріально-технічних ресурсів, що перешкоджає вчасному виконанню місцевих бюджетів і створює загрозу функціонуванню системи ДКСУ загалом.

Крім цього, враховуючи досвід зарубіжних країн, зокрема Франції, доцільним є створення окремого казначейського банку, який поряд із збиранням, розподілом і зберіганням бюджетних коштів братиме активну участь у фінансуванні економіки держави.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Методи прогнозування ефективності інноваційної діяльності

Основою стратегічного напрямку соціально-економічної політики у сучасному світі в цілому та у системі охорони здоров'я (ОЗ) зокрема, є використання інноваційних технологій. Особливе значення це має для медицини, оскільки неможливо реалізувати стратегічне управління нею без розробки чіткої концепції інноваційних перетворень. Ці перетворення здатні забезпечити нову якість розвитку країни, покращити здоров'я нації, виступити підґрунтям для формування позитивних якостей особистості та мобілізації ресурсів майбутніх фахівців галузі на розв'язання проблем у професійній діяльності.

Сучасна держава потребує не тільки інтенсивного розвитку інноваційних процесів, трансферу та комерціалізації технологій, а й розвитку та впровадження медико-соціальних інновацій, які можуть сприяти швидшому одужанню людей, що постраждали внаслідок війни та покращити якість життя населення [11].

Впровадження інноваційних технологій лікування, діагностики, профілактики захворювань та реабілітації, вдосконалення менеджменту та професійної підготовки медичних кадрів закладів ОЗ є надійним підґрунтям підвищення медичної, соціальної та економічної ефективності функціонування системи ОЗ [1].

Враховуючи умови сьогодення, стан економічної системи України, від якого залежать всі інші галузі, неможливо уявити, як побудувати стійку, розвинену економіку без використання інновацій. Необхідність введення інновацій потребують всі, без виключення, галузі на всіх рівнях життя держави. Вкрай важливо не тільки впровадити передові інновації, які використовують економічно розвинені країни, але створити та впровадити свої. Для цього необхідно оцінити та максимально

використати наявний національний інноваційний потенціал, а також зрозуміти, як ефективно його розширити та розвинути.

Все вищевикладене безпосередньо стосується медичної галузі, яка знаходиться у прямій залежності від стану економіки та соціально-економічної політики України. Розробка та впровадження інновацій в медичній сфері дозволить підвищити рівень якості надання медичної допомоги населенню, оптимізувавши використання ресурсів, при цьому не знижуючи ефективність, а покращуючи її [13].

Для сучасного управління інноваційним процесом в ОЗ треба визначити його основні поняття. Відсутність єдиного, всеохоплюючого та уніфікованого розуміння даної категорії може призвести до непорозумінь в період їх впровадження та після нього. Тому, такі категорії як «інновація», «новація», «нововведення», «інноваційний процес», «інноваційна діяльність» потребують виведення єдиних уніфікованих визначень, що будуть відповідати законодавчому визначенню понять та враховувати специфіку сфери ОЗ.

Вперше термін «інновація» використав відомий австрійський економіст Й. А. Шумпетер, який сформулював власну інноваційну теорію, що лягла в основу інноваційних концепцій, розроблених згодом західними економістами. Найвідоміші тлумачні словники «Collins Cobuild English Language dictionary» та «Oxford University Press» визначають інновацію як нову ідею чи метод, що впроваджено для виготовлення будь-чого, який ґрунтується на нових ідеях та технологіях. Існує багато визначень терміну «інновація». Інвестиційно-інноваційний розвиток, за даними М. Мілевої, є основною складовою стратегічного розвитку підприємств України [9]. Так, наприклад, М. Пашута досліджує інновації як фактор випереджального розвитку економіки, де визначає середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності за галузями промисловості [10]. Інновації можна розглядати як зміни у всіх сферах життєдіяльності підприємства: виробничій, маркетинговій, фінансовій, організаційній, соціальній за допомогою впровадження, освоєння і використання нових або вдосконалених рішень, заснованих на науково-технічних

досягненнях, з метою задоволення постійно зростаючих потреб суспільства і підвищення конкурентоспроможності самого підприємства [5]. Р. Майстро визначає шляхи інноваційного розвитку підприємств та напрями підвищення їх конкурентоспроможності на основі активізації інноваційних процесів відповідно до того чи іншого рівня та напрямку інноваційного розвитку національних підприємств в умовах трансформаційних процесів в економіці [8].

Проте слід зазначити, що інновації досліджуються взагалі як процес або як діяльність, що спрямовані на покращення діяльності галузі або підприємства. Але, зважаючи на те, що інновації за своєю сутністю не є однорідними, то відповідно до цього варіативними є, як умови їх започаткування, так і їх подальший економічний ефект, а також проблеми, які виникають під час їх впровадження.

Українське законодавство визначає інновації як новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [15]. Також в Українському законодавстві використовуються інші терміни, а саме:

- інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг;

- інноваційний продукт – результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом;

- інноваційна продукція – нові конкурентоздатні товари чи послуги, що відповідають вимогам, встановленим цим Законом і т. д.;

- інноваційний проект – комплект документів, що визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів (у тому числі інвестиційних) щодо створення і реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції;

- пріоритетний інноваційний проєкт – інноваційний проєкт, що реалізується в рамках пріоритетних напрямів інноваційної діяльності;

- інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) – підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70% його загального обсягу продукції і (або) послуг;

- інноваційна інфраструктура – сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги: із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо).

Має сенс розмежувати поняття «нововведення» та «інновація». Нововведення – оформлений результат фундаментальних, прикладних досліджень або експериментальних робіт у будь-якій сфері діяльності, спрямованих на підвищення її ефективності. Нововведення можуть оформлятися у вигляді: відкриттів, винаходів; патентів, товарних знаків, раціоналізаторських пропозицій; документації на новий або вдосконалений процес; організації, виробництва або іншої структури; «ноу-хау»; понять; наукових підходів або принципів; документа (стандарту, методики, інструкції тощо); результатів маркетингових досліджень.

На відміну від нововведення, інновація – кінцевий результат упровадження нововведення з метою зміни об'єкта управління та одержання економічного, медико-соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту. Нововведення можуть розроблятися як для задоволення власних потреб, так і для здійснення подальшого комерційного трансферу технологій. На «вході» установи-розробника будуть нововведення, що можуть відразу впроваджуватися у форму інновацій, або просто архівуватися, чекаючи свого часу для впровадження. На «виході» – будуть тільки нововведення як товари та медичні послуги.

Неправомірно в поняття «інновації» включати розроблення інновації, її створення, упровадження і дифузю. Ці

етапи належать до інноваційної діяльності як процесу, результатом якого можуть бути нововведення або інновації.

Інноваційний процес можна визначити як процес послідовного перетворення ідеї в товар, що проходить етапи фундаментальних, прикладних досліджень, конструкторських розробок, маркетингу, виробництва та збуту, що є вже процесом комерціалізації технологій.

Інноваційний процес розглядають з різних позицій, які суттєво залежать від галузі, в якій він відбувається, і з різною мірою деталізації. Він може бути розглянутий як паралельно-послідовне здійснення науково-дослідної, науково-технічної, інноваційної, виробничої діяльності і маркетингу. З іншого боку, як тимчасові етапи життєвого циклу нововведення від виникнення ідеї до її розробки, оприлюднення та поширення. Або, як процес фінансування і інвестування розробки і поширення нового виду продукту та медичної послуги.

У загальному вигляді інноваційний процес полягає в отриманні і комерціалізації винаходу, нових технологій, видів продуктів і послуг, рішень виробничого, фінансового, адміністративного або іншого характеру і інших результатів інтелектуальної діяльності [4].

За однією з існуючих класифікацій інноваційні проекти можуть бути:

- промисловими – спрямованими на випуск та продаж нових продуктів, удосконалення технологій, розширення присутності на ринку тощо;

- проектами дослідження і розвитку – зосередженими на науково-дослідній діяльності, розробленні програмних засобів опрацювання інформації, удосконаленні існуючих методів діагностики та лікування;

- організаційними проектами – спрямованими на реформування системи управління ОЗ шляхом створення нових моделей функціонування галузі та нових структурних підрозділів, запровадження нових форм організації та проведення медичних науково-практичних конференцій і семінарів з метою оптимізації впровадження наукових розробок та доведення їх до кінцевого споживача.

У діяльності сфери ОЗ процес послідовного перетворення ідеї на інноваційний об'єкт у правовій площині можна сформулювати так: новація – нововведення – об'єкт інтелектуальної власності – інноваційна розробка – інноваційний продукт – інновація – інноваційна продукція. Процес інноваційного удосконалення організації ОЗ має іншу структуру та умовно його можна сформулювати так: новація – нововведення – інноваційна розробка (інноваційний проект) – інновація – інноваційна продукція.

У сфері ОЗ формою цільового управління інноваційною діяльністю є інноваційний проект як система взаємообумовлених і взаємопов'язаних за ресурсами, строками і виконавцями заходів, спрямованих на досягнення конкурентних цілей або завдань на пріоритетних напрямках розвитку галузі.

Основою прийняття управлінських рішень в інноваційній діяльності є прогнозування та планування напрямів наукових досліджень. Система прогнозів включає прогнози результатів фундаментальних та прикладних досліджень, які проводяться в рамках науково-дослідних робіт.

Комплексний прогноз включає наступні етапи:

- комплексний аналіз науково-технічних досліджень, які виконуються, аналіз світових тенденцій розвитку різних галузей науки та техніки, динаміки, структури та використання наукового та освітнього потенціалу країни;

- розробку пропозицій щодо основних напрямів науково-технічної політики та обґрунтування передумов для прискорення науково-технічної політики за обраними напрямами;

- розробку рекомендацій по формуванню науково-технічної політики, обґрунтування значимості вирішення обраної проблеми, витрат, очікуваного соціально-економічного ефекту та рекомендацій з матеріального та організаційного забезпечення наукових програм.

Науково-технічна політика у загальному вигляді може бути представлена послідовністю стадій (процесом), які розвиваються у часі та включають фундаментальні та прикладні дослідження, конструкторські, проектні та організаційні розробки, а також виробництво та експлуатацію відповідної

продукції (матеріальної або наукової). В цьому контексті вибір методів прогнозування визначається специфікою кожної стадії. У світовій практиці при розробці прогнозів використовуються як інтуїтивні, так і формалізовані (математичні) методи [2; 7; 12].

Класифікація методів та моделей прогнозування наведена на рис. 3.1.

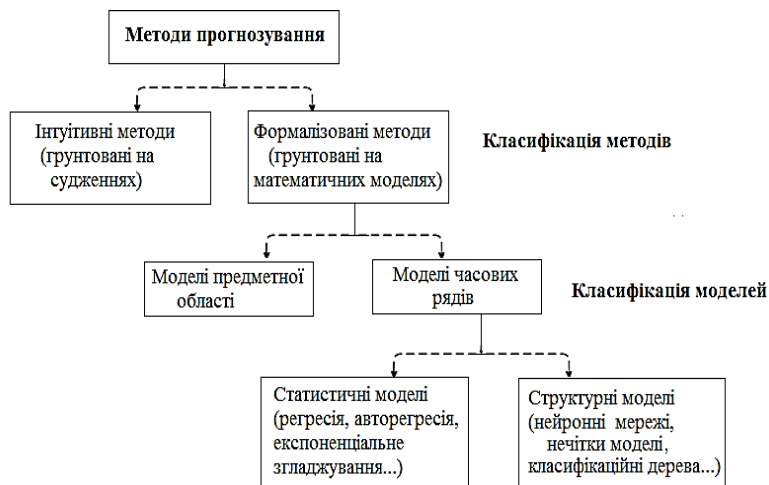

Рис. 3.1. Класифікація методів та моделей прогнозування

Для прогнозування ефективності фундаментальних досліджень використовують системний аналіз та синтез, метод експертних оцінок, сценаріїв, дерев «рішень» та морфологічного аналізу (інтуїтивні). В цьому контексті можливості статистичних методів прогнозування можуть бути обмежені, що пов'язано з відсутністю або недостатньою кількістю вхідних даних, а також у зв'язку з труднощами встановлення характеру перебігу процесу, що прогнозується. Прогноз розвитку фундаментальних досліджень проводиться на перспективу. Прогнозуються найбільш ефективні напрямки, результати, що можливо очікувати, можливі наукові та економічні досягнення, а також потрібні матеріальні витрати та капітальні вкладення. Можливе прогнозування потреб в наукових робітниках, кандидатах та докторих наук, допоміжному персоналі.

Прикладні дослідження забезпечують глибокий аналіз та продовження фундаментальних досліджень з метою оцінки можливості їх розвитку та практичного використання для створення нової техніки, технологій, матеріалів та методів. Це може стосуватися як технічних напрямів, так і медичних, коли на основі результатів фундаментальних досліджень створюються нові методи діагностики та лікування, технології виробництва лікарських засобів. З іншого боку, на основі фундаментальних досліджень здійснюється аналіз стану виробництва, розробка пропозицій по удосконаленню та створенню нової техніки та технологій, а також з питань організації управління в різних галузях народного господарства та його складових.

В результаті прикладних досліджень створюються макети, зразки та елементи продукції, нові способи вирішення конкретних задач. При прикладних дослідженнях можуть прогнозуватися параметри продукції, покращення виробництва, зростання кваліфікації наукових кадрів тощо.

Проміжними результатами виконання прикладних досліджень є заявки на патент, проекти та креслення на виготовлення нової техніки, звіти про випробування, дослідні зразки, удосконалені технології, схеми нових систем управління тощо. В медичній галузі у якості проміжних результатів виступають медичні рекомендації, пропозиції до Реєстру галузевих нововведень, статті в наукових виданнях, монографії та патенти.

При виконанні прикладних досліджень існує потреба в прогнозуванні якості, вартості, ефективності нової розробки, а також потреба в трудових, фінансових та матеріальних ресурсах на її створення. Для створення моделей прогнозу у цих випадках використовуються методи екстраполяції, експертних оцінок, комісії тощо. Усі перелічені методи являються якісними. Якісні методи прогнозування побудовані, передусім, на думках і припущеннях експертів та фахівців (індивідуальних і колективних).

До складу індивідуальних експертних оцінок належать: метод «інтерв'ю», за якого здійснюється безпосередній контакт експерта зі спеціалістом за схемою «запитання – відповідь»;

аналітичний метод, за якого здійснюється логічний аналіз певної ситуації, складаються аналітичні доповідні записки; метод написання сценарію, який базується на визначенні логіки процесу або явища у часі за різних умов.

Метод експертних оцінок базується на думці одного або кількох спеціалістів по досліджуваному питанню. В різних галузях науки існують області, в яких не можна використати інші методи прогнозування, що пов'язане з відсутністю інформації про попередній стан об'єкта, або науковий результат залежить від рішень, що приймаються, а не від технічних можливостей виробництва [14].

Сенс методу комісії полягає в тому, що експерти при прийнятті рішення мають змогу впливати один на одного, що дає змогу компенсувати помилки [3]. Перевагами такого методу є: інформаційна насиченість (загальна кількість інформації щодо питання, яке досліджується, значно перевищує інформацію, якою володіє кожний з членів групи окремо); рівність кількості факторів; колективна відповідальність експертів. В медицині для прийняття ризикованих рішень використовується метод колективної відповідальності у вигляді консилиуму фахівців. З іншого боку, даний метод має суттєві недоліки, які полягають у можливості тиску більшості на меншість, яка може вказувати більш правильне рішення проблеми. У цьому випадку рішення приймається більшістю «за», а не здоровим глуздом. Але може статися, що «галаслива» меншість може здійснювати тиск на інших членів групи. Значний вплив на рішення може чинити професіонал з гарною репутацією або з даром переконувати.

Найбільш прогресивним методом, що дозволяє усунути вищевикладені недоліки, є метод «Делфі». Цей метод був розроблений співробітниками американської фірми Rand Corporation в 1964 р. з метою усунення протиріччя, яке виникає при організації роботи групи експертів. Суть його полягає в тому, що, якщо опитувати експертів незалежно один від одного, то можливі відхилення у великих межах. А якщо дозволити експертам взаємодіяти, обмінюватися думками в процесі роботи, то це може привести до появи оцінок, нав'язаних авторитетними колегами. Метод передбачає здійснення опитування групи спеціалістів за допомогою серії анкет, в яких

містяться питання та інформація щодо ступеня узгодженості думок членів групи. Цей метод вважається найбільш успішним при експертному прогнозуванні [6]. При застосуванні методу Делфі здійснюється процедура, яка забезпечує обмін інформацією про аргументи і відповіді, без безпосередньої взаємодії експертів один з одним. Прямі дискусії експертів замінюються індивідуальними опитуваннями, що проходять за певною програмою у декілька етапів (рис. 3.2).

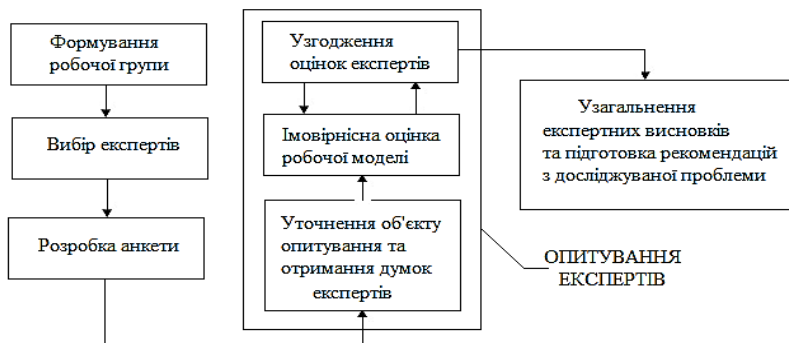

Рис. 3.2. Послідовність основних етапів методу Делфі

Метод написання сценаріїв передбачає встановлення логічної послідовності подій з метою прогнозування наступних станів. Метод дозволяє деталізувати досліджуваний реальний, а не абстрактний процес та на цій основі прогнозувати наступні події.

Метод історичної аналогії є методом, який передбачає порівняння подій, плин яких прогнозується, з трансформацією схожих подій в минулому. При застосуванні методу потрібно впевнитися в наявності реального збігу в ознаках процесів, що порівнюються. В іншому випадку, при випадковому збігу, не можна автоматично переносити історичні аналогії на реальні процеси. Окрім того, потрібно ретельно враховувати умови, в яких вивчається сучасний процес, та умови, в яких здійснювався історичний. До цих умов можна віднести технічні, технологічні, економічні, управлінські, політичні, історичні, екологічні тощо. Історичні аналогії відносять до «наївних» моделей прогнозу. «Наївність» полягає у припущенні, що незважаючи на причину,

яка викликала певну поведінку системи в минулому, вона буде викликати подібну поведінку і в майбутньому.

В світовій практиці при прогнозуванні розвитку різних систем широко використовуються методи колективної генерації ідей (мозкового штурму), які дозволяють здійснювати короткострокові та середньострокові прогнози.

Метод морфологічного аналізу включає наступні етапи: найбільш точно визначення проблеми, яку потрібно вирішити; визначення найбільш важливих параметрів, від яких залежить вирішення проблеми; з використанням найбільш значимих параметрів будується матриця та формуються варіанти вирішення проблеми; визначається функціональна вартість отриманих рішень; визначаються найбільш оптимальні рішення та способи їх реалізації.

Методи екстраполяції тенденцій передбачають, що існуючий темп науково-технічного розвитку збережеться у майбутньому. При цьому в залежності від встановленої закономірності прогноз здійснюється за експоненціальним або лінійним законом. Методи екстраполяції достатньо розповсюджені, але мають певні недоліки, оскільки точність прогнозу суттєво залежить від умов, в яких було отримано попередні дані. При зміні умов функціонування досліджуваної системи або через значний часовий проміжок точність прогнозу з використанням екстраполяції суттєво знижується, що приводить до висновку про доцільність використання методу на початковому етапі прогнозування.

Необхідність використання комбінованих методів прогнозування виникає у випадку, якщо для вирішення відповідної проблеми можна одночасно використовувати декілька методів, а також здійснювати прогноз декількох систем, що взаємодіють.

Найбільш розповсюдженими методами розробки прогнозів в теперішній час є «дерева рішень», морфологічні моделі, блок-схеми послідовності виконання задач. «Дерева рішень» використовуються у випадках, коли систему або процес, які досліджуються, можна представити у вигляді рівнів причинних взаємозв'язків, рівнів складності або ієрархічних рівнів [16].

Морфологічні моделі використовуються у випадку, якщо систему або процес можна розчленити на елементи, які мають, в свою чергу, властивість незалежно змінюватися. Блок-схеми послідовності виконання задач використовуються у випадках, коли систему або процес можна представити у вигляді одного або декількох ланцюгів послідовних етапів виконання.

Отже, для прийняття управлінських рішень в інноваційній діяльності у сфері ОЗ існує потреба в прогнозуванні ефективності наукових досліджень. Використання тільки інтуїтивних методів прогнозування ефективності інноваційної діяльності не дозволяє проводити порівняльний аналіз та визначати очікувані кількісні характеристики наукових розробок на етапі планування. Для ефективного управління інноваційною діяльністю існує потреба в створенні формалізованих моделей прогнозу з використанням сучасних методів обробки даних.

3.2. Роль фінансової стратегії в підвищенні ефективності використання фінансового потенціалу підприємства

В Україні спостерігаються значущі економічні зміни, спричинені процесами трансформації ринкової економіки, особливо в умовах військового конфлікту. Протягом років, які пройшли з початку радикального реформування адміністративно-командної системи управління, значно перетворилися умови функціонування всіх гілок економіки, зокрема у сфері фінансових відносин у суспільстві. Це пов'язано із появою значної кількості недержавних підприємств, глибокою зміною системи ціноутворення, бюджетної системи, а також оподаткування, кредитування і розрахунків, розвитком ринкової інфраструктури у сфері фінансово-кредитних відносин, а також поширенням обліку податків на підприємствах усіх форм власності.

Становлення та розвиток ринкової інфраструктури в Україні значно впливають на економічне, інформаційне і правове середовище функціонування підприємств і зміст їхньої фінансової діяльності. Економічний зріст безпосередньо

пов'язаний із поліпшенням фінансового стану суб'єктів господарювання всіх форм власності у всіх галузях діяльності.

В сучасних умовах розвитку економіки України прибутковість підприємств в значній мірі залежить від ефективності корпоративної стратегії, яка забезпечить конкурентоспроможність на ринку товарів і послуг. Важливе місце в стратегії розвитку підприємства займає фінансова стратегія, спрямована на визначення тенденцій розвитку фінансового потенціалу та перспективних фінансових можливостей.

Оцінюючи характер внутрішніх та зовнішніх змін, фінансова стратегія забезпечує відповідність фінансово-економічних можливостей підприємства умовам, що склалися на ринку товарів і послуг та фінансовому ринку. Таким чином, оцінка ефективності використання фінансового потенціалу підприємства та обґрунтована фінансова стратегія є гарантією запобігання банкрутству підприємств у майбутньому.

В умовах сучасності важлива необхідність впровадження сучасної, відповідної ринковій економіці, організації фінансової діяльності кожного підприємства. Це вимагає наявності висококваліфікованих фінансових спеціалістів, обладнаних глибокими теоретичними та практичними знаннями, спроможних використовувати досвід країн із розвинутою ринковою економікою для розробки планів дій щодо подолання фінансових криз.

Розвиток стратегічного управління, як ефективного методу управління підприємством, є життєво важливим у зв'язку зі зростаючою конкуренцією на внутрішніх і зовнішніх ринках, дефіцитом фінансових ресурсів, міграційними процесами, обмеженістю природних ресурсів і необхідністю подолання кризових ситуацій в умовах війни в Україні. В таких умовах перспективне фінансове планування стає основною формою реалізації стратегічних цілей підприємства. Його компонентами є розробка фінансової стратегії, аналіз використання фінансового потенціалу та прогнозування основних показників ефективності фінансової діяльності.

Фінансова стратегія охоплює всі аспекти фінансової діяльності підприємства і представляє собою складний та

тривалий процес, обумовлений постійною зміною вимог макрота мікросередовища підприємства.

Широкое тлумачення стратегії включає довгостроковий напрямок розвитку підприємства, спрямований на зміцнення позицій на ринку, задоволення потреб споживачів та досягнення стратегічних цілей.

Впровадження будь-якої стратегії передбачає зміни в управлінському процесі підприємства і стикається з необхідністю оптимізації використання виробничого потенціалу, включаючи його фінансовий аспект. Алгоритм розробки стратегії розглядається на чотирьох рівнях організаційного управління операційного менеджменту [17] (рис. 3.3):

1. Корпоративна стратегія визначає основний напрям та головні цілі діяльності підприємства, які є визначальними для досягнення корпоративних цілей.

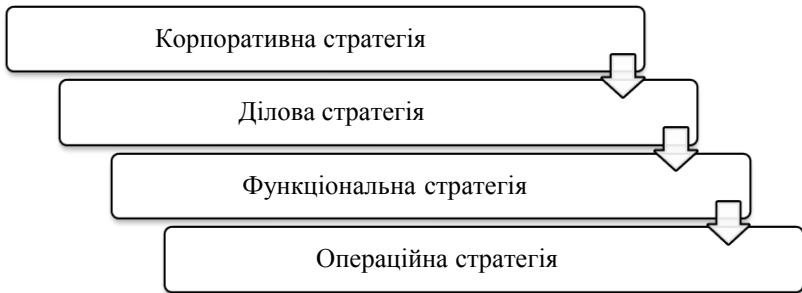

Рис. 3.3. Алгоритм розробки стратегії на чотирьох рівнях управління

2. Ділова стратегія, у свою чергу, фокусується на конкретних видах діяльності.

3. Функціональна стратегія розглядається для кожного функціонального напрямку в межах конкретної сфери діяльності. Конкретна сфера діяльності має виробничу стратегію, маркетингову стратегію, фінансову, інвестиційну тощо.

4. Операційна стратегія є більш вузькою, зорієнтованою на конкретні структурні одиниці, такі як заводи чи регіональні представництва.

Стратегія на більш низькому рівні взаємодіє з стратегією на вищому рівні, доповнюючи та сприяючи досягненню загальних цілей підприємства. Функціональна стратегія визначає кроки окремих підрозділів або функціональних напрямів, відіграючи ключову роль у підтримці ділової стратегії та конкурентоспроможності підприємства.

На рівні стратегії нижчого рівня взаємодіє з стратегією на вищому рівні, доповнюючи її та сприяючи досягненню загальних цілей підприємства.

Функціональна стратегія визначає дії окремих підрозділів або функціональних напрямів, відіграючи ключову роль у підтримці ділової стратегії та конкурентоспроможності підприємства.

Хоча функціональна стратегія є менш широкою в порівнянні з діловою, вона деталізує конкретні аспекти загального плану розвитку підприємства, визначаючи необхідні дії та практичні кроки для управління конкретними підрозділами чи функціями бізнесу. Її завданням є підтримка загальної ділової стратегії та забезпечення конкурентоспроможності.

Стратегія на рівні виконавчого керівництва співпрацює з вищим рівнем стратегії, доповнюючи його та сприяючи досягненню загальних цілей підприємства.

Узгодження різних функціональних стратегій ускладнюється тим, що кожен підрозділ може мати власне бачення перспективи та іноді суперечити іншим стратегіям. Вирішення цих конфліктів та досягнення спільності здійснюється вищим керівництвом підприємства.

Основні функціональні стратегії, такі як маркетингова, інноваційна, виробнича, фінансова, соціальна, економічна та стратегія структурних перетворень, спрямовані на досягнення конкретних цілей та відіграють ключову роль у функціонуванні підприємства.

Фінансова стратегія, зокрема, орієнтована на забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності підприємства. Вона включає в себе формування та ефективне використання фінансового потенціалу, оптимізацію структури капіталу, контроль грошових потоків та інші аспекти.

В умовах ринкової економіки та відповідальності за результати господарювання фінансова стратегія є необхідною для визначення тенденцій використання фінансового потенціалу, зміцнення фінансового стану та оцінювання фінансових можливостей підприємства. Вона спрямована на досягнення стратегічних цілей, включаючи оптимізацію використання ресурсів та максимізацію прибутку.

Позитивним є значення фінансової стратегії, тобто стратегічного аспекту фінансового чинника діяльності підприємства. І це особливо помітно в нашій ситуації, яку, за мірками нормальної фінансової ситуації, можна вважати лише стійкою і тривалою кризою. Але навіть у таких умовах бізнес так чи інакше існує і розвивається. Отже, як це, в цілому, так і його фінансова складова, зокрема, підкоряються загальним законам і нормативним актам.

Отже, у цьому контексті, перш за все, слід підкреслити, що фінансовий фактор є найважливішим критичним фактором будь-якого бізнесу, як у його тактичному, так і в стратегічному аспектах. Це можна вважати першою характеристикою фінансової стратегії.

Друга характеристика фінансової стратегії: фінансовий лічильник - єдиний лічильник усіх ключових точок будь-якого бізнесу та фінансовий аспект характерний для кожної спеціалізованої стратегії і є суттєвим для всіх. Фінансові аспекти всіх спеціалізованих стратегій і стратегія в цілому складають внутрішні пункти фінансової стратегії.

Характерною особливістю фінансової стратегії є також те, що діяльність з її розроблення та контролю за реалізацією як в теорії, так і на практиці є однією з найбільш централізованих стратегій підприємства.

Таким чином, фінансова стратегія в певному сенсі є універсальною стратегією і, крім того, через фінансову стратегію відбувається особлива інтеграція – за допомогою фінансів – всіх спеціалізованих стратегій і всіх стратегічних позицій, що виділяються в єдину, цілісну і органічну стратегію компанія [18].

Фінансова стратегія розглядає методи та практику формування фінансових ресурсів, їх планування та забезпечення

фінансової стійкості підприємства в умовах ринкової економіки. Вона охоплює всі аспекти фінансової діяльності підприємства, включаючи визначення джерел коштів, напрямки та форми фінансування, оптимізацію структури капіталу, контроль грошових потоків, формування та розподіл прибутку, грошові розрахунки, інвестиційну політику.

Фінансова стратегія передбачає визначення довгострокових цілей фінансової діяльності та вибір найефективніших способів їх досягнення.

Цілі фінансової стратегії повинні відповідати загальній стратегії економічного розвитку та спрямовуватися на максимізацію прибутку та ринкової вартості підприємства.

Фінансова стратегія компанії забезпечує:

- формування та ефективного використання фінансових ресурсів;

- визначення найбільш ефективних напрямів інвестування та концентрація фінансових ресурсів на цих напрямках;

- відповідність фінансових дій економічному становищу та матеріальним можливостям підприємства;

- визначення основної загрози з боку конкурентів, правильний вибір напрямів фінансових дій і маневрів для отримання вирішальної переваги над конкурентами.

Завдання фінансової стратегії є:

- визначення шляхів проведення успішної фінансової стратегії та використання фінансових можливостей;

- визначення перспективних фінансових взаємовідносин із суб'єктами господарювання, бюджетом, банками та іншими фінансовими установами;

- фінансове забезпечення операційної та інвестиційної діяльності;

- вивчення економічних та фінансових можливостей потенційних конкурентів, розроблення та реалізація заходів, спрямовані на забезпечення фінансової стійкості;

- розробка методів виходу із кризового стану та методів управління в умовах кризового стану підприємств [19].

Фінансова стратегія підприємства спрямована на досягнення таких стратегічних цілей, таких як формування та

ефективне використання фінансового потенціалу, обґрунтування найбільш ефективних напрямків інвестування та зосередження фінансових ресурсів на цих напрямках, відповідність фінансової політики підприємства його економічному стану за умов наявного обсягу матеріально-технічних ресурсів та ринкових можливостей, а також оцінювання конкурентного середовища, визначення потенційних конкурентів та вибір стратегічних напрямків фінансових дій для досягнення конкурентної переваги.

Розробка фінансової стратегії спрямована на розв'язання комплексу важливих завдань для забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності підприємства, включаючи:

- розробку інструментарію для успішної фінансової стратегії та використання фінансових можливостей;

- обґрунтування перспективних фінансових взаємовідносин з різними ринковими суб'єктами господарювання, бюджетом, банками та іншими фінансовими інституціями;

- визначення перспективних напрямків фінансового забезпечення операційної та інвестиційної діяльності підприємства;

- оцінку фінансово-економічних можливостей потенційних конкурентів;

- розробку та впровадження заходів для забезпечення фінансової стійкості підприємства;

- розробку методів виходу з кризового стану та антикризового управління фінансовим потенціалом підприємства.

Фінансова стратегія є основою для формулювання фінансової політики підприємства, охоплюючи такі ключові аспекти фінансової діяльності, як податкова політика, ціноутворення, амортизаційна і дивідендна політика, та інвестиційна діяльність.

Основою перспективного фінансового планування є фінансове прогнозування, що представляє собою втілення корпоративної стратегії підприємства на ринку. Фінансове

прогнозування включає в себе вивчення можливого фінансового стану підприємства в перспективі.

На відміну від простого планування, фінансове прогнозування передбачає розробку системи альтернативних фінансових показників та параметрів, які дозволяють визначити один із варіантів покращення фінансового стану підприємства і визначення резервів підвищення ефективності використання фінансового потенціалу.

Фінансове прогнозування на підприємстві ґрунтується на обробці та аналізі наявної інформації, використовуючи моделювання з урахуванням факторів ризик-менеджменту. Методи та підходи до прогнозування повинні бути достатньо динамічними, щоб оперативно враховувати імовірність цих змін та, навіть, передбачати їх.

Ефективна реалізація фінансової стратегії підприємства можлива лише у випадку, якщо фінансові стратегічні цілі відповідають реальним економічним і фінансовим можливостям підприємства, а також якщо механізм централізованого фінансового управління функціонує чітко і адекватно темпам економічного розвитку суб'єктів господарювання.

Фінансова стратегія передбачає всебічний економічний аналіз результатів виробничо-комерційної діяльності підприємства, формування, використання та оцінка ефективності використання фінансового потенціалу та обґрунтування напрямків підвищення фінансової стійкості підприємства.

Ключовим завданням у розробці фінансової стратегії є прийняття рішень щодо оптимальної структури капіталу підприємства. В складі загальних компонент цієї стратегії виділяють такі субстратегії, як накопичення та споживання; управління заборгованістю; фінансування інших функціональних стратегій та інвестиційних проектів.

Стратегічний план розвитку підприємства включає в себе різноманітні стратегії, зокрема і фінансову, яка розробляється менеджерами і фінансистами на різних рівнях організаційної ієрархії управління. У тих випадках, де кожен менеджер має абсолютну незалежність, об'єднані цілі і стратегії не можуть бути розроблені.

Фактично функціональним і операційним менеджерам доручено самостійно розробляти систему дій і стратегічні методи, спрямовані на досягнення цілей підприємства та підвищення ефективності ділової стратегії. Процес гармонізації цілей і стратегій передбачає досягнення консенсусу в менеджменті бізнес-структур, сприяючи розвитку ділового іміджу підприємства.

Розробка фінансової стратегії є важливою частиною процедури фінансового планування на підприємстві, яка, як складова корпоративної стратегії економічного зростання, повинна узгоджуватися з загальними цілями та напрямками загальної корпоративної стратегії. В свою чергу, фінансова стратегія має значний вплив на загальну ділову стратегію підприємства.

Зміни на макrorівні та фінансовому ринку вимагають коригування як фінансової, так і загальної стратегії розвитку підприємства [20].

Розробка фінансової стратегії ґрунтується переважно на таких основних принципах: узгодження матеріальних і грошових потоків; визначення найбільш ефективних напрямків фінансування виробничо-господарської діяльності підприємства; обґрунтування напрямків і резервів покращення використання фінансового потенціалу; прогнозування можливих сценаріїв розвитку підприємства на перспективу на засадах антикризового фінансового управління; фінансовий контроль і аудит за результатами фінансово-економічної діяльності підприємства.

Під час розробки фінансової стратегії особлива увага надається підвищенню конкурентоспроможності продукції, управлінню грошовими потоками, максимальному залученню у виробництво потенційних внутрішніх резервів, оптимізації витрат на виробництво, формуванню та використанню доходів, визначенню оптимальної потреби в оборотних коштах, раціональному використанню власного і залученого капіталу підприємства [20].

Система цілей фінансової стратегії повинна логічно впливати зі зміни стратегії підприємства. Із встановлених основних стратегічних цілей першого рівня має «вирости»

система фінансових цілей як особлива фінансова гілка загального дерева стратегічних цілей підприємства.

У разі побудови дерева стратегічних цілей підприємства наступним може бути спосіб формування фінансової гілки дерева, тобто системи цілей фінансової стратегії (рис. 3.4).

Крок 1. Визначення базового формату. Встановлюється загальне дерево стратегічних цілей компанії, наприклад, з 4 рівнями.

Крок 2. Встановлення комплексної фінансової цілі. На 1 рівні загального дерева стратегічних цілей встановлюється єдина інтегральна або загальна фінансова ціль компанії.

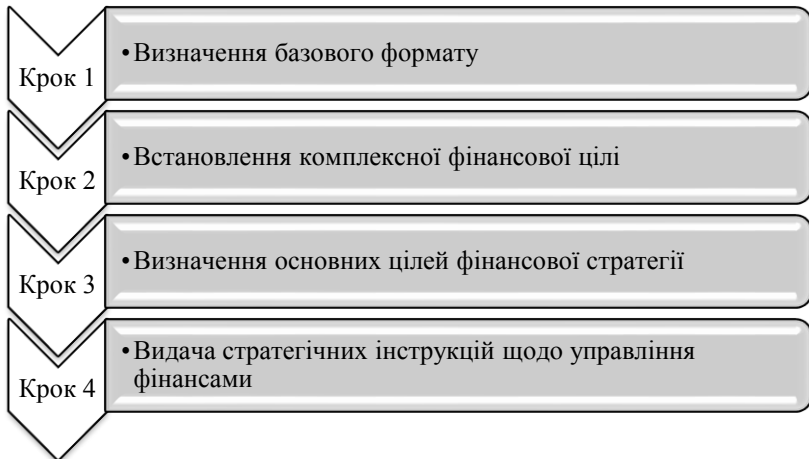

Рис. 3.4. Кроки побудови дерева стратегічних цілей фінансової стратегії

Крок 3. Визначення основних цілей фінансової стратегії. На 2 рівні ставиться мета, яка повністю відповідає основним стратегічним завданням встановленого формату фінансової стратегії.

Крок 4. Видача стратегічних інструкцій щодо управління фінансами. На рівні 3 визначаються конкретні стратегічні інструкції щодо фінансування, які повністю відповідають інструкціям встановленого формату фінансової стратегії [18].

Формування фінансової стратегії включає врахування факторів ризику, таких як ризик неплатежів, інфляційні коливання, фінансова криза та інші непередбачувані обставини.

Ефективна організація фінансової роботи на підприємстві в умовах ринку стає можливою лише тоді, коли фахівці всіх економічних служб, зокрема фінансової, можуть швидко та кваліфіковано орієнтуватись в динамічному фінансовому правовому полі України.

В організаційній та управлінській сфері діяльності підприємств велике значення приділяється фінансовій діяльності, оскільки від неї залежить своєчасність та повнота фінансового забезпечення виробничо-господарської діяльності та розвитку підприємства, а також виконання фінансових зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання.

Фінансова діяльність визначається як система використання різних форм і методів для фінансового забезпечення функціонування підприємств та досягнення ними поставлених цілей.

Управління процесами формування та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, які утворюються для опосередкування розподільних відносин на всіх стадіях суспільного відтворення, є змістом фінансової діяльності як держави в цілому, так і окремих суб'єктів господарювання.

Управління фінансовим потенціалом підприємства, зокрема активами, капіталом, інвестиціями, фінансово-інвестиційними ризиками та іншими аспектами фінансової діяльності підприємства має взаємопов'язаний характер, що забезпечується комплексним управлінням фінансовим становищем підприємства та його оптимізацією.

Оптимізація фінансового становища підприємства є однією з основних умов успішного економічного розвитку в майбутньому, тоді як кризове фінансове становище створює значні виклики і проблеми.

Тобто, фінансова стратегія спрямована на забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності підприємства,

включаючи формування та ефективне використання фінансового потенціалу, оптимізацію структури капіталу, контроль за грошовими потоками та інші аспекти.

В умовах ринкової економіки, коли підприємства самостійно несуть відповідальність за свої результати господарювання, фінансова стратегія стає обов'язковою для визначення тенденцій використання фінансового потенціалу, зміцнення фінансового стану та оцінювання фінансових можливостей підприємства. Ця стратегія враховує методи формування фінансових ресурсів, їх планування та забезпечення стійкості підприємства на ринкових умовах. Фінансова стратегія спрямована на досягнення стратегічних цілей підприємства, включаючи оптимізацію використання ресурсів та максимізацію прибутку.

Фінансова стратегія враховує методи та практику формування фінансових ресурсів, їх планування та забезпечення фінансової стійкості підприємства в умовах ринкового господарювання. Вона охоплює всі аспекти фінансової діяльності підприємства, включаючи визначення джерел коштів, напрямки та форми фінансування, оптимізацію структури капіталу, контроль за грошовими потоками, формування та розподіл прибутку, грошові розрахунки, інвестиційну політику.

Фінансова стратегія підприємства спрямована на досягнення таких стратегічних цілей, як формування та ефективне використання фінансового потенціалу, обґрунтування найбільш ефективних напрямків інвестування та зосередження фінансових ресурсів на цих напрямках, відповідність фінансової політики підприємства його економічному стану за умов обсягу матеріально-технічних ресурсів та ринкових можливостей, а також оцінювання конкурентного середовища, визначення потенційних конкурентів та вибір стратегічних напрямків фінансових дій для досягнення конкурентної переваги.

Розробка фінансової стратегії спрямована на розв'язання комплексу важливих завдань для забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності підприємства, включаючи розробку інструментарію для успішної фінансової стратегії та використання фінансових можливостей, обґрунтування перспективних фінансових взаємовідносин з різними ринковими

суб'єктами господарювання, бюджетом, банками та іншими фінансовими інституціями.

Складові та методи розробки фінансової стратегії підприємства включають наступні етапи:

1. Оцінка фінансово-економічних можливостей підприємства: аналіз фінансово-економічних можливостей допомагає визначити стан фінансів та потенціал для подальшого розвитку.

2. Розробка та здійснення заходів для забезпечення фінансової стійкості: визначення конкретних заходів, спрямованих на зміцнення фінансової стійкості підприємства, включаючи антикризове управління.

3. Розробка стратегій виходу з кризового стану: визначення методів та дій для подолання кризового стану, а також антикризового управління фінансовим потенціалом підприємства.

4. Розробка фінансової політики підприємства: опрацювання ключових напрямків фінансової діяльності, таких як податкова політика, ціноутворення, амортизаційна і дивідендна політика, інвестиції.

5. Фінансове прогнозування: вивчення можливого фінансового стану підприємства на перспективу, враховуючи систему альтернативних фінансових показників та параметрів.

6. Узагальнення та аналіз інформації: оцінка наявної інформації з подальшим моделюванням та врахуванням факторів можливих варіантів розвитку ситуації та фінансових показників.

7. Динамічні методи прогнозування: використання методів та способів, які дозволяють своєчасно враховувати зміни та попереджати їх.

8. Адекватний механізм централізованого фінансового управління: забезпечення чіткого функціонування механізму централізованого фінансового управління, який відповідає змінам у темпах економічного розвитку країни [21].

9. Успішна реалізація фінансової стратегії підприємства залежить від відповідності фінансових стратегічних цілей реальним економічним і фінансовим можливостям підприємства

та ефективного функціонування централізованого фінансового управління (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Складові розробки фінансової стратегії

При розробці фінансової стратегії доцільно передбачити певний резерв інвестиційних ресурсів і оборотних коштів.

Фінансові стратегії розробляються у формі плану (бюджету).

Бюджет — поточний план діяльності, в якому визначено витрати майбутніх періодів та джерела їх покриття; кількісно план виражається в натуральних і (або) фінансових одиницях.

Бюджет компанії включає такі основні підрозділи:

- 1) план доходів і витрат (суми доходів і платежів, очікуваних від підприємства за певний період);
- 2) план інкасації та платежів (план руху грошових коштів);
- 3) плановий баланс (групування фондів за їх складом, вкладенням і джерелами надходження).

Існує кілька основних типів бюджетів при розробці фінансової стратегії (рис. 3.6).

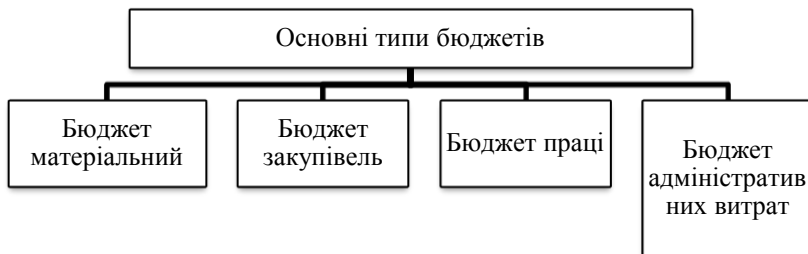

Рис. 3.6. Основні типи бюджетів при розробці фінансової стратегії

Розглянемо типи бюджетів:

–матеріальний бюджет (визначають види і кількість сировини і матеріалів, необхідних для виконання того чи іншого плану);

–бюджет закупівель (вказує витрати на закупівлю матеріалів, необхідних для реалізації планів);

–бюджет праці (враховує прями витрати на оплату праці, які виникають під час реалізації обраної програми дій);

–бюджет адміністративних витрат (містить витрати, пов'язані з виконанням основних функцій управління: заробітна плата керівників, витрати на відрядження, гонорари, витрати на утримання приміщень і офісів тощо).

Водночас використання бюджетних методів у практиці управління підприємствами, що працюють в умовах постійних ринкових змін, пов'язане з певними труднощами.

По-перше, можлива досить значна розбіжність між запланованими обсягами продажів і витратами і фактичними показниками.

По-друге, бюджети для впровадження нових стратегій часто розробляються на основі «історичних» пропорцій і стандартів, що призводить до неадекватного розподілу ресурсів для реалізації обраної стратегії.

У зв'язку з цим актуальним стає використання гнучких методів бюджетування, які забезпечують багатоваріантність умов виконання плану. Часто розробляється кілька альтернативних бюджетів з урахуванням можливих змін економічної ситуації.

Одним із шляхів вирішення другої проблеми є використання методу нульового бюджету – підходу, який не враховує минулі та поточні бюджетні пропорції розподілу ресурсів для реалізації нової стратегії бізнесу [19].

У рамках фінансової стратегії можлива розробка прогнозного стратегічного балансу або їх системи на конкретну перспективу.

Наприклад, на 5-річну стратегічну перспективу може бути встановлена система таких стратегічних балансів: на 2 роки, на 3 роки, на 5 років.

Стратегічні баланси повинні складатися із значно більших консолідованих, тобто агрегованих, позицій порівняно зі звичайними річними (звітними) балансами компанії.

Конкретні рішення щодо агрегування стратегічних балансів є ситуативними рішеннями, які кожна конкретна компанія повинна приймати самостійно. При цьому ще раз настійно рекомендується творче дотримання принципу розумної достатності.

Видаткова частина стратегічного балансу обов'язково повинна відповідати структурі основних статей застосованого формату фінансової стратегії.

Дохідна частина стратегічного балансу допускає різний ступінь конкретизації.

Традиційно за допомогою стратегічних балансів вирішується завдання оптимізації дохідної частини, тобто структури надходжень фінансових ресурсів для розвитку підприємства протягом певного стратегічного періоду з основних сукупних джерел.

При розробці фінансової стратегії необхідно розрахувати та проаналізувати основні показники, що характеризують фінансовий стан підприємства.

У процесі розробки фінансової стратегії особлива увага приділяється випуску конкурентоспроможної продукції, повному виявленню грошових надходжень, мобілізації внутрішніх ресурсів, максимальному зниженню собівартості продукції, формуванню та розподілу прибутку, визначенню оптимальної потреби в працюючих. капіталу, раціонального

використання залучених коштів, ефективного використання капіталу підприємства.

Важливість фінансової стратегії для бізнесу полягає в наступному:

- поєднує встановлені стратегічні цілі у вигляді конкретних фінансових показників;

- встановлює стандарти організації фінансової інформації;

- визначає оптимальні граничні витрати, необхідні для реалізації всіх бізнес-планів;

- з точки зору оперативного фінансового планування дає корисну інформацію для розробки та коригування загальної стратегії компанії;

- характеризує часовий розподіл формування та використання фінансових ресурсів, необхідних для реалізації бізнес-стратегії підприємства;

- відповідає за прогнозування фінансових показників стратегічного плану, оцінку інвестиційних проектів, розподіл та контроль фінансових ресурсів.

Розробка фінансової стратегії також є одним із основних способів комунікації із зовнішнім середовищем: постачальниками, споживачами, кредиторами, інвесторами [30].

Оптимізація фінансового становища підприємства є ключовою умовою для його успішного економічного розвитку у майбутньому. У той же час, кризове фінансове становище створює серйозну загрозу банкрутства підприємства.

Для ефективного планування, управління та оптимізації фінансового потенціалу підприємства, перш за все, необхідно оцінити рівень фінансової стійкості в перспективному і ретроспективному аналізі.

Стратегія фінансування, яка є складовою функціональної стратегії, визначає природу та напрями організації фінансових відносин як поза межами, так і всередині підприємства.

Фінансова стратегія грає важливу роль у визначенні оптимального використання фінансового потенціалу, спрямовуючи зусилля на економію різних видів ресурсів та максимізацію вартості підприємства.

Керівництву необхідно постійно балансувати між короткостроковими та довгостроковими ефектами використання фінансових ресурсів, що призводить до певних протиріччя в стандартних фінансових цілях та стратегіях. Ці цілі та стратегії стосуються збільшення внутрішньої вартості капіталу, досягнення високих темпів зростання доходів, оптимізації співвідношення власного та позичкового капіталу, а також удосконалення структури капіталу підприємства.

Розробка обґрунтованої фінансової стратегії є фундаментом для забезпечення життєздатності підприємства у довгостроковій перспективі. Найважливіша частина цієї стратегії полягає в прийнятті рішень щодо доцільної структури фінансового потенціалу капіталу підприємства.

Фінансова структура потенціалу визначає співвідношення між власним і позичковим капіталом, що використовується у господарській діяльності підприємства і суттєво впливає на економічну рентабельність активів та власного капіталу (фінансову рентабельність).

Політика формування структури фінансового потенціалу є частиною загальної фінансової стратегії підприємства. Мета цієї політики – знайти оптимальне співвідношення власного та позичкового капіталу, яке б забезпечило мінімальний фінансовий ризик за максимальної рентабельності власного капіталу.

Найважливішим елементом фінансової стратегії є прийняття рішень щодо відповідної структури капіталу для бізнесу. Перш за все, це стосується співвідношення між капіталом – основним і оборотним, власним і позиковим.

Підприємство повинно підтримувати певний баланс між позиковим і власним капіталом. Надмірна заборгованість може підвищити ризик компанії та сповістити інвесторів про здатність компанії виплатити кредиторам. Це, у свою чергу, може збільшити вартість капіталу (тобто дохід, який компанія повинна виплачувати інвесторам, щоб спонукати їх купувати її власні акції чи облигації).

Оптимальна структура капіталу дозволяє максимізувати ринкову вартість підприємства, і для оцінки сукупних економічних результатів за різного співвідношення власного та

позичкового капіталу, використовується показник фінансового левериджу.

Фінансовий леверидж вимірює ефект, який міститься в підвищенні рентабельності власного капіталу за допомогою збільшення питомої ваги позичкового капіталу в загальній сумі капіталу. Збільшення плеча важеля може призводити до зростання вартості позиченого капіталу, але також може зменшити фінансову стабільність та збільшити ризик. Ефект фінансового важеля в управлінні фінансовим потенціалом може мати зворотню дію.

Іншими словами, позичаючи, підприємство отримує більший дохід до тих пір, поки прибуток на позичені кошти перевищує відсотки, які необхідно сплатити за отримані кошти.

Управління дивідендами також є важливою частиною фінансової стратегії. Компанії, що швидко розвиваються, часто не виплачують дивіденди, а спрямовують кошти на подальший розвиток виробництва.

На підприємствах з незначними темпами розвитку виробництва вартість акцій свідомо підтримується виплатою високих і стабільних дивідендів. Переваги того чи іншого підходу виражаються в дивідендній політиці.

Згідно з однією з теорій дивідендної політики, дивіденди слід виплачувати лише після задоволення всіх потреб у фінансуванні та інвестиціях. Інша теорія полягає в тому, що дивіденди не впливають на курс акцій.

Також існує думка, що дивіденди є важливим показником вартості компанії. Кожна з цих теорій допомагає менеджерам зрозуміти роль дивідендів у формуванні фінансової стратегії компанії.

Коефіцієнт виплат є одним із важливих елементів дивідендної політики. Він визначається шляхом ділення дивіденду на акцію на прибуток на акцію. Коефіцієнт виплат різний для кожного сектору та кожної компанії.

Компанії, що швидко розвиваються, потребують усіх можливих коштів, які вони можуть зібрати, тому їхні коефіцієнти виплат, як правило, низькі. Замість виплати дивідендів акціонерам товариства можуть прийняти рішення

про розрахунок з ними в негрошовій формі (виплата акціями та дроблення акцій) [19].

Для покращення управління фінансовим потенціалом необхідно підвищити ефективність поточного планування фінансової діяльності підприємства. Розробка системи фінансових планів, враховуючи фінансову стратегію, політику, обсяги виробництва, величину інвестицій, кон'юнктуру ринку капіталу і грошей, є доцільним шляхом удосконалення цього процесу.

Для оптимізації використання фінансового потенціалу підприємства, цілеспрямовано впроваджується система моніторингу поточної фінансової діяльності. Основною метою цієї системи є своєчасне виявлення відхилень фактичних результатів фінансової діяльності від передбачених, які можуть призвести до погіршення фінансового стану фірми.

Система також передбачає визначення причин цих відхилень та розробку заходів з їх корекції, нормалізації та підвищення ефективності фінансової діяльності підприємства. Алгоритм впровадження такої системи моніторингу зазвичай включає наступні етапи [22]:

- визначення найважливіших напрямів та цільових показників використання фінансового потенціалу та побудова системи стандартів фінансової діяльності;

- ведення системи інформаційних звітних показників та визначення періодичності їх формування;

- розробка системи узагальнюючих аналітичних показників для оцінювання ефективності фінансової діяльності;

- встановлення розмірів відхилень фактичних результатів діяльності від передбачених та аналіз причин, що вплинули на ці відхилення;

- виявлення резервів для зміцнення фінансової стійкості підприємства та оцінювання їх ефективності;

- обґрунтування заходів щодо оптимізації окремих цільових фінансових нормативів та планових показників.

Запропонована система моніторингу використання фінансового потенціалу повинна адаптуватися до змін стратегічних цілей підприємства, видів його виробничої,

інвестиційної та фінансової діяльності та системи показників поточних та оперативних фінансових планів підприємства.

У сучасному виробництві реалізуються основні елементи конкурентоспроможності, такі як якість продукції і витрати на її виробництво. Якісна продукція знаходить попит серед споживачів та стає конкурентоспроможною, що є ключовим фактором економічного зростання в умовах ринкової економіки.

Виготовлення якісної продукції сприяє збереженню конкурентоспроможності, збільшенню замовлень на виробництво, виходу на міжнародний ринок, підвищенню продуктивності праці, та науково-технічному прогресу. Таким чином, це сприяє задоволенню суспільно-соціальних потреб, раціоналізації робочого часу, зміцненню фінансової стійкості підприємства та підвищенню його іміджу і конкурентоспроможності.

Такий підхід стимулює збільшувати товарообіг та покращити фінансовий результат від операційної діяльності підприємства. Отже, ефективність використання фінансового потенціалу в значній мірі залежить від техніко-технологічного потенціалу підприємства, зокрема від потенціалу основних засобів.

Оновлення потенціалу основних засобів та розширення виробничих можливостей підприємства здійснюється шляхом технічного переозброєння. Це означає впровадження комплексу заходів, які передбачають підвищення технічного рівня окремих діляниць виробництва до сучасних стандартів за рахунок використання нових технологій та обладнання, модернізації та автоматизації виробничих процесів.

Проте, встановлення якісного та сучасного обладнання є витратним, тому для впровадження нових технологічних ліній підприємство має використовувати кредитні ресурси банку за високі відсоткові ставки. Це стає суттєвим негативним фактором, який впливає на фінансову стійкість підприємства і, відповідно, на його фінансову стратегію.

Сучасна стратегія управління фінансовим потенціалом повинна стимулювати впровадження інноваційного потенціалу підприємства. Можливості виробництва продукції як за обсягом, так і за якістю, визначаються в значній мірі рівнем розвитку техніко-технологічної бази підприємства.

Сучасні технології виявляють деякі основні тенденції у своєму розвитку та використанні. Серед них основними є: перехід до малоступінчастих процесів, поєднуючи в одному технологічному агрегаті декілька операцій, які раніше виконувалися окремо; впровадження маловідходних або безвідходних систем виробництва в нових технологічних системах; підвищення рівня складності механізації процесів за допомогою систем машин і технологічних ліній; використання засобів мікроелектроніки в нових технологічних процесах, що дозволяє одночасно автоматизувати процеси та досягати більшої динамічної гнучкості виробництва. Суттєвий вплив на результативність діяльності підприємства мають технічні та організаційні інновації.

Технологічні інновації виявляють найсуттєвіший вплив на рівень та динаміку ефективності виробництва продукції. Ці інновації, за принципом ланцюгової реакції, призводять до значущих змін у технічному рівні та продуктивності технологічного обладнання, методах і формах організації трудових процесів, а також в системі підготовки та кваліфікації персоналу тощо.

Ключовими показниками успішної імплементації інновацій є: збільшення обсягу виробництва товарної продукції, зниження її собівартості, нарощування суми прибутку підприємства, підвищення якості продукції, зменшення частки браку та відходів виробництва і так далі. Важливо пам'ятати, що процес оновлення та вдосконалення техніко-технологічної бази підприємства має постійно орієнтуватися на конкретні результати його виробничо-господарської, комерційної чи іншої діяльності.

Діючи в умовах ринкової економіки як учасник підприємницької діяльності, кожне підприємство повинно забезпечувати стабільний стан своїх фінансових ресурсів, щоб безперервно виконувати свої фінансові зобов'язання перед бізнес-партнерами, державою, власниками та співробітниками.

Одержуючи реальну фінансову незалежність в умовах ринку та несучи економічну відповідальність за ефективність управління та своєчасне виконання фінансових зобов'язань, підприємства можуть досягти стабільності у своїх фінансах

лише за умови суворого дотримання принципів самофінансування.

Головним серед цих принципів є узгодження витрат і результатів, а також отримання максимального прибутку при мінімальних витратах. Такі тенденції сприяють зміцненню фінансової стійкості підприємства.

Фінансова стійкість визначається як стан фінансових ресурсів підприємства, при якому розумне управління ними гарантує наявність власних коштів, стабільну прибутковість і забезпечення процесу розширеного відтворення. Вона виступає ключовим фактором для досягнення фінансової рівноваги та стабільності підприємства [23].

Фінансова стійкість є важливою складовою загальної стійкості підприємства, оскільки вона є індикатором стабільного перевищення доходів над витратами і забезпечує економічну безпеку підприємства.

Умови фінансової стійкості є важливими в умовах ринкової економіки, оскільки нестача фінансової стійкості може призвести до неплатоспроможності, тоді як її надлишок може ускладнити розвиток, накладаючи додаткові витрати через зайві запаси і резерви.

Фінансова стійкість повинна відображати стан фінансового потенціалу, який відповідає вимогам ринку і водночас враховує потреби організаційного розвитку. Таким чином, ступінь фінансової стійкості залежить від ефективного формування, розподілу та використання фінансових ресурсів, і це може проявлятися у різних формах.

Оцінка фінансової стійкості повинна враховувати відповідність стану фінансових ресурсів вимогам ринку та одночасно враховувати потреби у розвитку підприємства [24].

Фінансова стійкість підприємства визначається переважно рівнем рентабельності його діяльності.

У випадку, якщо підприємство працює зі збитками або має низьку рентабельність, а балансовий прибуток зменшується, і не вдається досягти запланованої величини цього ключового показника, неможливо говорити про задовільний фінансовий стан чи фінансову стійкість підприємства.

Не випадково саме прибуток і рентабельність – це основні критерії оцінки ефективності діяльності суб'єктів підприємництва. Однак, самі по собі вони не можуть забезпечити фінансову стійкість підприємства.

Фінансово-господарська діяльність підприємства забезпечується наявними фінансовими ресурсами як власними, так і позиковими. Валюта балансу показує розмір фінансових ресурсів, якими володіє підприємство на звітну дату, а динаміка цього показника характеризує процес нарощення (або навпаки, зменшення) фінансового потенціалу підприємства.

Ознакою фінансової стійкості будь-якого суб'єкта господарювання є постійне зростання валюти його балансу, тобто загальної суми його фінансових ресурсів [25].

У випадку зменшення загальної суми фінансових ресурсів підприємства, необхідно провести аналіз причин, які призвели до погіршення використання фінансового потенціалу.

Основні фактори, що можуть викликати це зменшення, включають:

1. Збитки від реалізації продукції та проведення позареалізаційних операцій.
2. Ліквідація недоамортизованих об'єктів основних засобів і нематеріальних активів.
3. Нестачі, крадіжки, псування товарно-матеріальних цінностей, які не були внесені на винних осіб.
4. Витрати, що перевищують новостворені цільові фонди, на матеріальне заохочення працюючих, виплату дивідендів та соціальні заходи.
5. Зменшення обсягу короткострокових і довгострокових кредитів від комерційних банків та інших позикових ресурсів.

Перші чотири фактори завжди мають негативний характер і є результатом недоліків у діяльності підприємства. Щодо зменшення обсягу кредитів і позичок, то при аналізі цього фактора важливо визначити, чи об'єктивним чином зменшилися фінансові ресурси, чи це є результатом втрати довіри до підприємства з боку кредиторів (банків та інших).

При аналізі динаміки фінансових ресурсів підприємства необхідно визначити розміри та зміни фонду основних коштів, фонду інших позаоборотних активів та фонду оборотних коштів.

Особливу увагу слід приділити виділенню фонду власних основних коштів і фонду власних оборотних коштів [25].

Забезпечення фінансової стійкості підприємства неможливе без раціонального використання фонду основних коштів і фонду оборотних коштів.

При розгляді цього питання важливо враховувати, що не достатньо просто визначити правильні пропорції розподілу капіталу між цими фондами; критично важливо забезпечити, щоб основні та оборотні кошти вкладалися в активи з найвищою віддачею.

Ознаками нераціонального використання фонду основних коштів можуть бути:

1. Неоптимальне співвідношення між активною і пасивною частинами основних засобів, зокрема, зниження питомої ваги активної частини.

2. Протягом тривалого періоду неефективне використання устаткування.

3. Зниження коефіцієнтів змінності роботи устаткування, що може свідчити про зайве устаткування.

4. Витрати на реконструкцію та модернізацію основних засобів при низьких показниках NPV проектів або відсутність розрахунків їх ефективності.

5. Наявність залишків незавершених капітальних вкладень з простроченими термінами введення в експлуатацію на балансах підприємств.

Нераціональне використання оборотних коштів часто проявляється у наступних аспектах:

1. Систематичному накопиченні залишків виробничих запасів, незавершеного виробництва і готової продукції понад нормативні обсяги. Якщо ці залишки формуються без використання банківських кредитів, фінансовий стан підприємства стає тяжким, оскільки для їх покриття використовуються кошти, призначені на інші цілі (з фонду основних коштів), або не виконуються фінансові зобов'язання перед кредитором, що може призвести до загрози банкрутства.

2. Зростанні дебіторської заборгованості у всіх її формах, переважно заборгованості покупців за відвантаженою (відпущеною) продукцією, виконані роботи та надані послуги.

Аналіз накопичення понаднормативних запасів і дебіторської заборгованості повинен базуватися як на показниках оборотності окремих елементів оборотних активів, так і на вивченні конкретних фактів діяльності відповідних функціональних служб підприємства.

Зокрема, треба вивчити причини завезення окремих матеріальних ресурсів понад потребу в них і можливості, які є у підприємства для зниження цих запасів; причини накопичення непотрібних підприємству матеріальних цінностей і заходи щодо їх ліквідації, причини затримки окремих замовлень у незавершеному виробництві і відвантаження готової продукції замовникам, затримки платежів з боку окремих конкретних покупців і заходи щодо попередження відвантаження продукції потенційним неплатникам без попередньої оплати [25].

Фінансова стійкість залежить від фінансового потенціалу підприємства. Фінансовий потенціал визначається обсягом власних, позичених та залучених фінансових ресурсів підприємства, якими воно може розпоряджатися для здійснення поточних та перспективних витрат [26].

Залучення позикового капіталу у вигляді банківських кредитів та інших позичок у господарський обіг є стандартною практикою у фінансово-господарській діяльності підприємств. Помилковим є твердження, що повна відмова підприємства від користування кредитами свідчить про його високу фінансову стійкість та раціональне використання фінансових ресурсів. Справжній фактор ефективного використання ресурсів полягає у залученні кредитних ресурсів в необхідному обсязі, створюючи умови для максимально ефективного використання всіх ресурсів, включаючи власні.

Наприклад, короткостроковий банківський кредит, який включається в оборотні кошти, дозволяє підприємствам витрачати власний оборотний капітал лише на постійні мінімальні запаси товарно-матеріальних цінностей та виробництво, створюючи мінімальний обсяг інших активів.

У той час як всі тимчасові потреби в оборотних коштах можуть бути задоволені за рахунок кредитів з умовами поворотності.

Довгострокові кредити для капітальних вкладень допомагають підприємству швидше розвивати свою матеріально-технічну базу, випереджаючи темпи накопичення власних фінансових ресурсів для цієї мети.

Поділ загальної суми фінансових ресурсів підприємств на власні й залучені, тобто питома вага позикового капіталу у всьому капіталі, який використовується, залежить від безлічі факторів, таких, наприклад, як галузь діяльності підприємства, рівень сезонності, тактичні і стратегічні завдання, які стоять перед підприємством на тому чи іншому етапі його розвитку, ступінь довіри до підприємства з боку банків, інших кредиторів. За всіх умов підприємство (і це одна з важливих ознак його фінансової стійкості) повинне дбати про певний рівень своєї фінансової незалежності, тобто не допускати залучення фінансових ресурсів у розмірах, які перевищують його власні фінансові ресурси, бо в такому разі воно стає неспроможним покрити свої фінансові зобов'язання власними коштами.

Фінансова незалежність від зовнішніх позикових джерел стає ключовим аспектом для ефективного функціонування підприємств у сучасних умовах ринкової економіки. Наявність достатнього запасу власних коштів свідчить про фінансову стійкість підприємства, яке здатне забезпечити свою фінансову стійкість за умови перевищення власних коштів над позиковими.

Оцінка стійкості фінансового стану підприємства враховує взаємозв'язок власних та позикових ресурсів, а також темпи накопичення власних коштів в результаті поточної фінансової діяльності. Важливо, щоб матеріальні оборотні активи були достатньо забезпечені власними джерелами.

У контексті швидкозмінних умов зовнішнього середовища, ефективне управління фінансовою стійкістю підприємств стає надзвичайно важливим у кризових економічних ситуаціях. Це управління орієнтоване на передбачення та виявлення попереджувальних ознак кризових явищ і передбачає створення відповідних умов для їх невідкладного усунення, послаблення або подолання з метою забезпечення життєдіяльності суб'єкта підприємницької діяльності та уникнення ситуації банкрутства. Такий підхід до

управління підприємством представляє собою високоспеціалізовану систему, яка визначається комплексним та стратегічним підходом і здатна повністю вирішувати тимчасові труднощі, що можуть виникнути в процесі функціонування підприємства.

Головними факторами, які призводять до низького рівня фінансової стійкості підприємств України, є наступні:

1. Зменшення рівня прибутковості, яке обумовлене зниженням купівельної спроможності населення та конкуренцією імпортних аналогів вітчизняної продукції.

2. Значні фінансові витрати на сплату відсотків за кредитами, що становлять велику частину фінансового капіталу підприємства.

3. Зниження ліквідності підприємства через перевагу важколіквідних активів над швидколіквідними.

4. Велике податкове навантаження, особливо для підприємств малого бізнесу, які, тільки почавши свою діяльність, несуть значні витрати на сплату різних видів податків.

5. Втрати через збої в операційній діяльності, такі як недостатнє виробництво, що може призвести до зіпсування сировини чи недопущення продукції до завершення всіх виробничих етапів.

6. Високий термін окупності капіталовкладень, оскільки підприємства вкладають значні кошти (включаючи кредитні ресурси) в інвестиційні проекти, що приносять прибуток лише через 5–10 років.

7. Неефективна організаційна структура підприємства, включаючи відсутність ефективного менеджменту, що призводить до значних витрат на оплату праці та непродуктивну працю управлінського апарату.

Принципи системи управління та підтримки фінансової стійкості підприємства в умовах кризової ситуації можна сформулювати наступним чином:

1. Діагностика та прогнозування кризових явищ: аналіз та прогнозування кризових явищ у фінансовій діяльності підприємства.

2. Терміновість реакції: невідкладна реакція на виявлені кризові ситуації для негайного впровадження заходів.

3. Адекватність реагування: відповідь підприємства, яка адекватна реальному рівню загрози.

4. Реалізація внутрішнього потенціалу: використання внутрішніх резервів для подолання кризової ситуації та виходу на шлях фінансової стійкості.

Елементи системи управління та підтримки фінансової стійкості підприємства включають:

1. Постійний моніторинг: систематичний контроль за фінансово-економічним станом підприємства та виявленням впливу негативних кризових факторів зовнішнього середовища.

2. Стратегічне планування: розробка нових управлінських, фінансових і маркетингових стратегій для адаптації до змін у кризовому середовищі.

3. Витрати та продуктивність: скорочення постійних і змінних витрат для оптимізації фінансової ефективності.

4. Мотивація персоналу: залучення коштів від засновників та підвищення мотивації персоналу для досягнення фінансової стійкості підприємства.

Не існує уніфікованих систем підготовки до можливих кризових ситуацій та стратегій розвитку підприємства без суттєвих втрат у даному періоді. Однак існує досвід, набутий під час попередніх кризових періодів. Деякі дослідники вказують на стимулюючу роль кризових ситуацій у сприйнятті інформації людиною, що приймає рішення. Основне завдання управління полягає в оперативному формуванні рішень, які дозволять досягти бажаного результату з мінімальними додатковими витратами та мінімальними негативними наслідками. Це можливо досягнути завдяки використанню спеціальної системи управління кризовими ситуаціями.

Згідно з запропонованим підходом до управління, підтримка фінансової стійкості підприємства в умовах кризових ситуацій повинна включати такі етапи:

1. Діагностика: оцінка параметрів кризової ситуації.

2. Розробка концепції подолання кризи: вироблення стратегічних та оперативних заходів.

3. Реалізація концепції: впровадження у життя запланованих заходів.

4. Відновлення стабільного функціонування підприємства.

Кожен із зазначених етапів містить конкретні завдання, що підсилює ефективність діяльності підприємства в умовах економічної кризи, яка охоплює як національний, так і світовий рівні. Таким чином, забезпечення фінансової стійкості підприємства під час кризових ситуацій можливе лише за умови застосування комплексного системного підходу до управління та підтримки фінансової стійкості. Цей підхід передбачає використання спеціальних методів та прийомів для управління процесами попередження, подолання та ліквідації наслідків кризи. В результаті вдасться сформуванати ефективну систему менеджменту на підприємстві, яка буде адаптована до сучасних умов господарювання [27].

Узагальнюючи основні етапи антикризового управління підприємством можемо відобразити на рис. 3.7.

Існують рекомендації щодо підвищення фінансової стійкості вітчизняних суб'єктів господарювання, які можна умовно розподілити на внутрішні та зовнішні. Серед внутрішніх стратегій для зміцнення фінансової стійкості підприємств варто відзначити такі:

1. Підвищення ефективності управління активами та пасивами підприємства.

2. Спрямування частини «чистого» прибутку безпосередньо на збільшення статутного капіталу з метою підвищення нормативу (або поповнення) власних оборотних коштів.

3. Продаж (реалізація) об'єктів основних засобів (зайвих, недовантажених, морально застарілих) і використання отриманих коштів (або хоча б їхньої частини) для поповнення фонду власних оборотних коштів.

4. Здійснення заходів щодо розвитку партнерських відносин з комерційними банками та збільшення обсягу короткострокових кредитів у своєму господарському обороті.

5. Розширення практики розрахунків з покупцями за відвантажену (відпущену) продукцію за умовами передоплати (авансу) та інші заходи.

Рис. 3.7. Основні етапи антикризового управління підприємством [25]

Ці стратегії призначені для внутрішнього удосконалення фінансового становища підприємств.

Існують поради для підвищення фінансової стійкості вітчизняних суб'єктів господарювання, які можна розділити на

внутрішні та зовнішні аспекти. Серед внутрішніх заходів для зміцнення фінансової стійкості суб'єктів господарювання можна визначити такі:

1. Покращення ефективності управління активами та пасивами підприємства.

2. Спрямування частини «чистого» прибутку безпосередньо на зростання статутного капіталу для підвищення нормативу (або поповнення) власних оборотних коштів.

3. Реалізація морально застарілих об'єктів основних засобів для поповнення фонду власних оборотних коштів.

4. Здійснення заходів щодо розвитку партнерських зв'язків з комерційними банками і збільшення на цій основі обсягу короткострокових кредитів у своєму господарському обороті.

6. Розширення практики розрахунків з покупцями за відвантажену продукцію на умовах передоплати.

7. Впровадження прискореної амортизації активної частини основних засобів.

8. Залучення кредитів від комерційних банків для фінансування капіталовкладень.

9. Підвищення інтенсивності використання оборотних активів підприємства.

10. Зменшення матеріальних операційних витрат.

11. Розробка комплексу заходів щодо зменшення запасів товарно-матеріальних цінностей і грошей, що постійно знаходяться в обігу [25].

Зовнішні рекомендації охоплюють ширший спектр заходів, що передбачає їхню реалізацію, в першу чергу, органами державної влади. До цих заходів варто включити:

1. Вдосконалення механізму державної фінансово-кредитної підтримки суб'єктів підприємництва.

2. Застосування податкового стимулювання для легалізації тіньових доходів.

3. Виконання управлінських функцій органів влади з моніторингу рівня ліквідності підприємств.

4. Запровадження практики субсидіювання процентних ставок за кредитами, які використовуються для закупівлі вітчизняної продукції.

5. Стимулювання експортних операцій шляхом надання державних гарантій експортерам при отриманні банківських кредитів.

6. Підвищення інвестиційної привабливості підприємств при впровадженні інвестиційних стратегій на регіональному та державному рівнях [28].

Звісно, всі вищезазначені заходи є корисними для зміцнення фінансової стійкості підприємства. Тут вони систематизовані з огляду на пріоритетність їх впровадження в залежності від тенденцій, що складаються на підприємстві, щодо динаміки розміщення фінансових ресурсів [25].

Ознакою стабільного фінансового стану будь-якого суб'єкта господарювання є постійний ріст валюти його балансу, тобто загальної суми його фінансових ресурсів. У випадку, коли спостерігається зменшення загальної суми фінансових ресурсів підприємства (валюти балансу), важливо провести аналіз тих чинників, які призвели до цього.

Забезпеченість фінансовими ресурсами, передбачена розрахунковими потребами та раціональне їх використання, створюють широкі можливості для покращення виробничих показників, оптимізації використання ресурсів та впровадження сучасних технологій.

Фінансовий стан підприємства є всіма його видами діяльності, такими як комерційна, виробнича та фінансово-господарська. Ключовим чинником для його покращення є неперервний випуск та успішна реалізація конкурентоспроможної продукції.

Фінансова стратегія має бути спрямована на систематичне залучення та ефективне використання фінансових ресурсів, дотримання розрахункової та кредитної дисципліни, досягнення оптимального обсягу власних та залучених коштів, забезпечення фінансової стійкості для ефективного функціонування підприємства.

Фінансовий стан підприємства вимагає систематичної та всебічної оцінки, використовуючи різноманітні методи, прийоми та методики аналізу. Цей підхід дозволяє провести критичний аналіз фінансових результатів діяльності

підприємства як в статичному вимірі за конкретний період, так і в динаміці – за послідовні періоди.

Такий підхід також надає можливість виявити «слабкі місця» у фінансовій діяльності та розробити ефективні стратегії використання фінансових ресурсів та їх раціонального розподілу.

Забезпеченість фінансовими ресурсами в межах розрахункової потреби та їх раціональне використання відкривають широкі можливості для поліпшення виробничих показників, підвищення ефективності застосування засобів та предметів праці, робочої сили і сучасних інформаційних технологій.

У той же час всі види діяльності підприємства (комерційна, виробнича, фінансово-господарська) впливають на його фінансовий стан.

Найбільший позитивний вплив на нього має безперервний випуск і реалізація високоякісної та конкурентоспроможної продукції. Фінансова діяльність підприємства повинна бути спрямована на систематичне надходження та ефективне використання фінансових ресурсів, дотримання розрахункової і кредитної дисципліни, досягнення раціонального співвідношення власних і залучених коштів, забезпечення фінансової стійкості для ефективного функціонування підприємства.

Отже, фінансовий стан підприємства формується в результаті взаємодії не лише сукупності виробничо-економічних факторів, але й всіх складових його фінансових відносин [29]. Ключові елементи, які визначають фінансовий стан підприємства, включають:

1. Прибутковість роботи підприємства.
2. Оптимальність розподілу прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після виплати податків і обов'язкових платежів.
3. Наявність власних фінансових ресурсів, які перевищують мінімально-необхідний рівень для організації виробничого процесу і реалізації продукції.
4. Раціональне розміщення основних і оборотних фондів.

5. Платоспроможність та ліквідність.

Оцінка фінансового стану підприємства включає значну кількість показників, і відтворення їх характеру та тенденції змін у ході аналізу представляє собою великий виклик. Тому необхідність визначення комплексного показника для оцінки фінансового стану виникає. Цей комплексний показник дозволяє визначити економічний потенціал підприємства і визначити його позицію в економічному середовищі, що є вельми актуальним для сучасності [30].

В умовах економічної нестабільності та наростаючих кризових процесів у країні головним завданням для сучасних підприємств є забезпечення стабільного функціонування та зміцнення своїх позицій на ринку. Це досягається шляхом вчасного виявлення та запобігання кризовим тенденціям розвитку за допомогою впровадження на підприємстві системи антикризового управління [31].

Нестабільність економічного, політичного, соціального та економічного середовища призвела до зростання кількості підприємств, які перебувають у кризовому стані. У реальній практиці криза, як правило, проявляється у вигляді загрози неплатоспроможності, банкрутства підприємства, його діяльності в неприбутковій зоні або відсутності достатнього потенціалу для успішного функціонування [32].

Для уникнення кризової ситуації підприємство може впроваджувати заходи антикризового фінансового управління. Ефективне використання цих заходів сприяє збільшенню обсягів виробництва, стабілізації фінансових надходжень, поліпшенню стану дебіторської заборгованості і забезпечує життєздатність підприємства в умовах складної економічної ситуації. А. М. Штангрет та О. І. Копилук наголошують, що антикризове управління повинно передбачати та запобігати кризовим ситуаціям або, принаймні, послаблювати їх вплив [33].

Специфіку антикризового фінансового управління можна охарактеризувати двома основними принципами:

– по-перше, це комплекс профілактичних заходів, спрямованих на уникнення фінансової кризи. Цей комплекс включає системний аналіз сильних та слабких сторін підприємства, оцінку ймовірності банкрутства, управління

ризиками (виявлення, оцінка та нейтралізація), впровадження системи запобіжних заходів та інші заходи.

– по-друге, це система управління фінансами, спрямована на виведення підприємства з кризи, зокрема за допомогою санації чи реструктуризації суб'єкта господарювання.

Основною метою антикризового фінансового управління є встановлення ефективного управління, яке має здатність передбачати, уникати, подолати та зменшувати ймовірність виникнення фінансової кризи, одночасно забезпечуючи фінансову стійкість та стабільний розвиток підприємства [34].

Розвиток антикризового фінансового управління підприємством визначається загрозою виникнення фінансової кризи, масштабами, причинами, факторами та можливістю її запобігання. Об'єктивна природа виникнення фінансової кризи на підприємствах відображає не лише закономірність її циклічного прояву, але і можливість успішного вирішення цієї проблеми. Антикризове фінансове управління є актуальним і необхідним як у науковій сфері, так і в практичному застосуванні.

Антикризове управління фінансами – це процес управління ризиками та здійснення фінансової санації підприємства з метою попередження та усунення фінансової кризи, а також забезпечення неперервності його діяльності. Цей процес використовує специфічні методи та прийоми управління фінансами [35].

Діяльність з антикризового управління фінансами охоплює планування, впровадження та контроль фінансових цілей. Вона також включає розроблення стратегій та заходів, спрямованих на попередження чи виходження підприємства із кризової ситуації.

Об'єктом антикризового управління фінансами є всі фінансово-економічні ризики, активи, капітал, фінансові потоки та вартість підприємства, яке перебуває під режимом антикризового управління.

Суб'єктами антикризового управління фінансами можуть бути фізичні чи юридичні особи, які, згідно з рішенням уповноважених органів (власників, суду, держави), мають

повноваження виконувати комплекс заходів з антикризового управління фінансами [36].

Основною метою антикризового фінансового управління є оперативне відновлення платоспроможності та фінансової стійкості підприємства з метою уникнення банкрутства. Для досягнення цієї мети на підприємстві розробляється політика антикризового управління, реалізація якої включає в себе:

- систематичний аналіз фінансового стану для своєчасного виявлення ознак кризового розвитку;
- оцінку розмірів кризового стану підприємства;
- вивчення основних чинників, що призвели до кризового розвитку;
- формулювання мети та вибір основних механізмів антикризового фінансового управління для зменшення ризику банкрутства;
- впровадження внутрішніх механізмів фінансової стабілізації;
- обрання ефективних методів санації;
- забезпечення фінансової підтримки ліквідаційних процедур у випадку банкрутства підприємства.

Антикризове управління фінансовими ресурсами підприємства слід розглядати як частину специфічної системи управління, пов'язану з керівництвом фінансово-господарською діяльністю підприємства, його фінансовою стійкістю та платоспроможністю [37]. Це постійний процес виявлення ознак кризових явищ та запобігання їх поширенню і стагнації розвитку підприємства, який здійснюється протягом усього періоду його функціонування.

Завдання антикризової програми виходу підприємства з кризи впливають із результатів аналізу фінансово-господарської діяльності, оцінки масштабів кризової ситуації та виявлення факторів, що впливають на несприятливий розвиток подій. Так до них варто віднести такі завдання програми антикризового фінансового менеджменту:

1. Усунення неплатоспроможності. Це досягається шляхом зменшення зовнішніх і внутрішніх зобов'язань за рахунок збільшення обсягу грошових ресурсів: оптимізації

організаційної структури та скорочення постійних витрат; зниження змінних витрат за рахунок автоматизації виробничого процесу та скорочення персоналу основних і допоміжних підрозділів; відстрочення та реструктуризація, якщо це можливо, боргів; прискорення оборотності дебіторської заборгованості за рахунок скорочення строку комерційного кредиту, за сумнівною заборгованістю – звернення до суду з метою стягнення, а також з метою віднесення дебіторської заборгованості до валових витрат відповідно до чинного законодавства про оподаткування прибутку; нормалізація розмірів запасів ТМЦ за рахунок реалізації запасів готової продукції, яка може користуватись попитом за умови невеликих додаткових витрат на відновлення – тара, пакування).

2. Відновлення фінансової стабільності буде досягнуто, якщо рівень генерації власних фінансових ресурсів (позитивний грошовий потік) буде не нижчим за рівень споживання фінансових ресурсів (негативний грошовий потік) у процесі розвитку.

Для досягнення фінансової рівноваги необхідно реалізувати такі заходи: зростання чистого прибутку за рахунок проведення ефективної цінової політики, використання системи знижок і методів просування продукції на ринку; оптимізація податкового тиску на господарський процес шляхом застосування законодавчих заходів щодо зменшення бази оподаткування та ставок оподаткування, реалізації зношеного та невикористаного обладнання, проведення ефективної податкової політики при збільшенні власних коштів підприємства, залучення необхідних основних та оборотних коштів за умов спільної діяльності, об'єднання капіталу.

3.3. Оцінка нерухомості в сучасних умовах

Оцінка нерухомості відіграє важливу роль на ринку нерухомого майна і є ключовим елементом при здійсненні різних операцій з нерухомістю. Оцінка полягає у визначенні ринкової вартості об'єкта нерухомості на певний момент часу. Цей процес зазвичай здійснюється кваліфікованими

оцінювачами, які враховують різні аспекти, такі як розмір та місцезнаходження нерухомості, її стан, інфраструктурні особливості та інші фактори. Оцінка нерухомості важлива у багатьох ситуаціях:

Купівля-продаж: покупці та продавці використовують оцінку для визначення справедливої ціни при укладенні угоди.

Оренда: власники можуть використовувати оцінку для встановлення адекватної орендної плати.

Страхування: вартість страховки нерухомості може бути пов'язана з її ринковою вартістю.

Фінансування: банки і фінансові установи використовують оцінку для визначення ступеня ризику при наданні кредитів на нерухомість.

Податки: оцінка може впливати на розмір податків на власність, оскільки вони часто базуються на ринковій вартості нерухомості.

Будівництво та реконструкція: розробники використовують оцінку для прийняття рішень щодо реалізації будівельних проєктів.

Правові питання: оцінка може бути важливою у правових питаннях, таких як розподіл майна при розлученні або визначення спадкоємців.

Важливо, щоб оцінка була об'єктивною і проводилася відповідно до встановлених стандартів. Вона надає сторонам угоди інформацію, необхідну для прийняття розумних та обгрунтованих рішень [40].

Оцінка нерухомості в Україні вимагає комплексного урахування та аналізу даних на внутрішньому та міжнародному ринку нерухомості, оснований на макро- та мікроекономічних факторах. Це стає актуальним з огляду на такі явища, як: сталість глобалізації національних економік, зростання міжнародної економічної та фінансової нестабільності в останні роки, а також підвищений попит на офісні приміщення та готельні комплекси в промислово розвинених країнах, спричинений розширенням третинного сектору – сфери економіки послуг.

Будівельний розквіт виникає внаслідок зростаючої індустріалізації та урбанізації громадського життя. Аналіз

економічних, структурних і демографічних зрушень у країні і світі допомагає зробити прогнози більш обґрунтованими. Важливим фактором є інтеграція передових технологій у будівельну індустрію. Національні ринки нерухомості, аналогічно фінансовим ринкам, прагнуть підвищити свою привабливість для міжнародних інвесторів. Моніторинг умов попиту і пропозиції на міжнародному ринку нерухомості дозволяє зробити прогнози щодо майбутніх переваг при оцінці конкретного бізнесу.

В Україні на сьогодні лише починає розвиватися специфічний напрямок економічного дослідження процесів, що відбуваються на ринку, зокрема, нерухомості. Поки що відсутні спеціальні наукові дослідження закономірностей виникнення і функціонування цього ринку. Серед українських економістів, які в своїх працях розглядають економічний аспект нерухомості та особливості її оцінювання та обігу на ринку, можна виділити таких вчених, як В. Гесць, І. Геллер, О. Гуроров, А. Даниленко, О. Драпиковський, А. Дронь, О. Євтух, О. Каплій, О. Кашенко, Н. Лебідь, І. Малий, Я. Маркус, А. Моченков, О. Розенфельд, Б. Семененко, А. Третяк, Я. Усенко, А. Чупіс та інші. Однак, деякі аспекти вивченої проблематики, зокрема економічна оцінка земель під забудовою, методи комплексного оцінювання, оптимізація використання оцінки нерухомості для різних цілей та завдань оцінювача та оцінка нерухомості в умовах воєнного стану, залишаються невирішеними.

Мета статті – сформулювати теоретичні та прикладні знання щодо проведення оціночних операцій з нерухомості на сучасному етапі.

Згідно з чинним законодавством України, звіт оцінки будь-якого виду майна має містити чітко визначену мету цієї процедури. Це має на увазі, що для кожної окремої мети або операції з нерухомістю потрібен окремий висновок. Бо використання документа для цілей, не зазначених у договорі та звіті, не допускається. Оцінюватися може будь-який вид нерухомості, включаючи приватні будинки, дачі, квартири, котеджі; комерційну нерухомість; незавершені будівельні об'єкти; ділянки землі різного призначення. Доручення

проведення оцінки може видати законний власник об'єкта. Це пряма вимога законодавства, про яке не володіють усіма замовники, включаючи не лише продавців та покупців нерухомості, а й професійних юристів та адвокатів [42; 43].

Найчастіше ця процедура потрібна у таких випадках: під час проведення процесу приватизації; передачу нерухомості в оренду, особливо якщо об'єкт належить державі або комунальному підприємству; здійснення продажу або купівлі нерухомості (оцінка з 2021 року проводиться відповідно до нових правил); проведення обміну або зустрічного продажу; на запит нотаріуса для розрахунку зборів з податків; оформлення договору довічного утримання; у разі всіх видів операцій із нерухомим майном, що підлягає оподаткуванню; пред'явленні у суді під час всіх видів процесів.

Ринок нерухомості в Україні відзначається різноманітними особливостями: циклічним характером, високим рівнем впливу з боку держави, зростанням вартості нерухомості та недостатніми дослідженнями. Це дозволяє вважати його специфічним сектором національної економіки. Реформи в економіці та встановлення правової держави є неможливими без проведення оціночної діяльності як важливої складової цього процесу.

Відповідно до чинного законодавства України, існують випадки, коли оцінка нерухомості не є обов'язковою. До таких дозволених ситуацій належать: розподіл майна при розлученні; вступ у спадок; під час передачі об'єкта під заставу, оцінка проводиться на запит банку; при оформленні дарчої (родичі першої та другої лінії спорідненості звільняються від сплати податку); під час передачі приватної власності в оренду; при страхуванні нерухомості з метою визначення обсягу компенсації [51].

Важливо, що власник у будь-який момент може вирішити провести оцінку своєї нерухомості за власним бажанням. Найчастіше також до нас звертаються для отримання консультацій щодо розміру орендної плати або для проведення оцінки вартості оренди, яку може приносити конкретне приміщення чи будівництво. Будь-який власник нерухомості

спіткається з ризиками. Що ми розуміємо про ризики володіння нерухомістю:

- високий рівень ризику у високоволатильному сегменті нерухомості вказує на потенційно ризикований вибір власника щодо певного типу нерухомості, незважаючи на загальну сприятливу ситуацію на ринку нерухомості;

- ризик зміни балансу попиту та пропозиції. Оскільки ключовими факторами, що визначають динаміку ринку будь-якої продукції та послуг, є попит та пропозиція, взаємодія яких формує ринок продавців чи покупців, ринок нерухомості підпорядкований низці значущих особливостей. Для виявлення цих особливостей у кожний конкретний період потрібен аналіз факторів, що впливають на ринок нерухомості;

- ризик, пов'язаний з місцезнаходженням або локацією, які визначають умови ситуаційного ринку та перспективи соціально-економічного розвитку, включаючи приплив та відтік капіталу з регіону, рівень зайнятості населення, криміногенна обстановка, ставлення населення до приватного та іноземного капіталу, можливі міжетнічні, соціально-економічні та озброєні конфлікти, екологія регіону та інші фактори. Ці аспекти можуть зробити прибуткову нерухомість на місцевому ринку менш привабливою;

- ризик орендаря, що виникає коли орендар неспроможний виплатити орендну плату відповідно до умов договору. Збитки від невиконання орендних зобов'язань лягають на власника, оскільки виселення орендаря та підготовка приміщення для заїзду нового орендаря потребує часу. Цей вид ризику здебільшого проявляється у разі об'єктів нерухомості з єдиним орендарем;

- фізичне зношування і старіння також можуть скоротити прибутковість нерухомості. Власники вважають за краще вкладати значні кошти для модернізації своїх будівель. Розрахунок ступеня функціонального зносу є складним завданням, оскільки воно залежить від впровадження нових технологій в управління нерухомістю;

- ризик законодавчого регулювання та змін у оподаткуванні, який полягає у можливості влади запровадити

несподівані витрати чи підвищення податків на нерухомість. Зміни в законодавстві або податковій політиці, особливо якщо вони не передбачувані, можуть ввести корективи до грошових потоків від використання нерухомості порівняно з очікуваним рівнем;

- ризики інфляції та реінвестування, які є відносно невеликими при інвестуванні в нерухомість. Інфляційний ризик пов'язаний з можливістю того, що реальні грошові потоки доходів від оренди, передбачені контрактом, можуть виявитися значно нижчими від очікуваних через інфляцію. Цей ризик зростає із збільшенням терміну оренди;

- ризик зниження ринкової ліквідності. Ліквідність ринку нерухомості, включаючи всі її види, залежить від наступних факторів:

- економічної обстановки в країні чи регіоні;
- доступності отримання кредитних коштів, що регулюється державною політикою (у разі застосування «Дорогих грошей» з високими відсотковими ставками кредит стає менш доступним);

- стратегії комерційних банків, які можуть змінювати обсяги кредитування під заставу нерухомості залежно від своєї політики [38].

Але при будь-яких ризиках на володіння нерухомістю оцінка його є актуальним питанням.

Право на проведення оцінки нерухомого майна та видачу листового висновку про неї належить: незалежним оцінювачам нерухомості; оцінювачам Фонду державного майна; судових експертів. На сьогоднішній день існує багато компаній, які можуть провести оцінку нерухомості. Щоб переконатися, що оцінювач діє на законних підставах і його висновок буде дійсним, важливо упевнитися, що такий експерт має такі документи: сертифікат суб'єкта оціночної діяльності Фонду державного майна; свідоцтво про складання іспиту на відповідний кваліфікаційний рівень; свідоцтва про проходження курсів підвищення рівня кваліфікації; офіційна реєстрація у державному реєстрі експертів оцінювання. Для переконання в тому, що оцінювач нерухомості дійсно діє на законних

підставах, можна перевірити його на офіційному ресурсі ФДМУ. Крім того, використовуючи цей сервіс, можна знайти і типи майна, з якими має право працювати конкретний фахівець [39; 50].

Іноді виникають ситуації, коли власник не погоджується з результатами проведеної оцінки. У такому разі можна запитати рецензію на звіт, складений незалежним оцінювачем нерухомості. Рецензія розробляється відповідно до вимог Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні». Замовити написання рецензії можна необмежену кількість разів і у різних оцінювачів, проте дана послуга, звичайно, надається за плату. Не рідко виникають ситуації, коли оцінна вартість нерухомості виявляється вищою або нижчою, ніж реальна ринкова ціна [46; 51].

Фонд державного майна України анонсував запуск безкоштовного сервісу автоматичної оцінки нерухомості. Тепер, при здійсненні операцій з купівлі-продажу нерухомого майна, замовник оцінки може власноруч зайти до електронного кабінету єдиної бази даних звітів про оцінку та сформувати витяг про оцінну вартість своєї нерухомості. Важливо наголосити, що тепер до цього реєстру можуть звертатися не лише оцінювачі та нотаріуси, як це було до липня 2021 року, а й звичайні громадяни України, які мають електронну підпис.

Фонд державного майна України з урахуванням запитів, що надходять від саморегулятивних об'єднань оцінювачів та інших учасників оціночного процесу, надає роз'яснення щодо оцінки збитків, спричинених збройною агресією росії. Ще на початковому етапі збройного конфлікту Фонд розпочав розробку методології визначення збитків, при цьому залучаючи до співпраці досвідчених оцінювачів, певні структури державної влади та експертів із різних галузей [41; 48].

Розробка методологій проводиться згідно із встановленим порядком розрахунку суми збитків, спричинених збройною агресією росії. Цей порядок затверджено постановою КМУ від 20.03.22 року за номером 326. Зважаючи на положення пунктів 14 та 15 зазначеного порядку, Мінекономіки України у співпраці

з Фондом розробляє методології оцінки збитків та шкоди у сферах «економічних втрат підприємств» та «втрат установ та організацій». При цьому до роботи залучено Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України [49].

Фонд у співпраці з Міністерством розвитку громад та територій України також веде розроблення методик щодо визначення розміру збитків у сфері «втрати житлового фонду та об'єктів житлово-комунального господарства», включаючи оцінку цього майна. Під час спільної діяльності Фонд та Міністерство розвитку громад та територій України розпочали створення методики з оцінки збитків у галузі «втрат житлового фонду та об'єктів житлово-комунального господарства».

Ця методика прагне уніфікації процесу визначення шкоди, представляючи простоту стандартизованого алгоритму розрахунку. Її легко може використовувати широке коло фахівців: від представників державних та місцевих органів влади до оцінювачів та судових експертів. Стандартизований підхід до оцінки збитків спрямований на задоволення суспільних потреб у проведенні розрахунків зі збитків для даного майна. Фонд пропонує алгоритм, який використовує стандартні дані, показники та коефіцієнти [47].

На даний момент Міністерство розвитку громад та територій України займається збиранням та узагальненням даних, які будуть використані при проведенні зазначеного розрахунку. Разом з цим Фонд у співпраці з державними органами та фахівцями з оцінки розробив «Загальні принципи оцінки збитків», викликаних впливом російської агресії проти України, які увійдуть в основу розробки відповідних методик відповідно до затвердженого Порядку. Процес розробки методик продовжується на даний момент (на дату 09.05.2022 р.) [51; 54].

Важливо відзначити, що проведення оцінки будь-якого майна або завданих збитків (незалежної або стандартизованої) вимагає наявності відповідних вихідних даних та перевірених інформаційних джерел, необхідних для виконання оціночних процедур. Збиратися така інформація має на початковому етапі

процесу оцінювання майна (збитків). Міністерство розвитку громад та територій України видало лист від 26.04.2022 року за номером № 7/15/3613-22, в якому надано роз'яснення щодо проведення експертизи об'єктів нерухомості, що зазнали руйнування чи пошкодження. Цим листом зазначається запровадження порядку виконання невідкладних робіт з усунення наслідків, які принесла збройна агресія росії. Це стосується пошкоджень будівель будь-якої категорії. Такий порядок затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 року за номером 473. Відповідно до цього порядку, процес організації та координації невідкладних відновлювальних робіт лежить на виконавчих органах сільських, селищних та міських рад, а за їх відсутності – на військових адміністраціях [51; 53].

При прояві ознак збройної агресії з боку росії на певній території, що призвело до пошкодження об'єктів, уповноваженим органом попередньо проводяться візуальні огляди пошкоджень на об'єктах нерухомості для складання списків цих об'єктів. Результати попередньої експертизи фіксуються комісією через акт обстеження. Відповідно до вищезазначеного листа від Міністерства розвитку громад та територій України, що стосується об'єктів, визначених як зруйновані та пошкоджені, після попереднього огляду, уповноваженим органом приймається рішення про перевірку даних об'єктів відповідно до встановленої процедури, визначеної Порядком обстеження об'єктів, введених в експлуатацію. Цей порядок було затверджено постановою КМУ 12.04.17 року № 257 та змінювався постановою КМУ від 05.04.2022 року № 423 [51; 52].

До виконання обстежень залучаються фахівці з відповідними сертифікацією і кваліфікацією, або підприємства і організації, у штатах яких працюють необхідні виконавці. До видання згаданої постанови Мінрегіонбудом створено методичку оцінки стану будівель та споруд, які постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій, військових конфліктів та терористичних актів. Ця методика отримала схвалення секції Науково-технічної ради Міністерства розвитку громад та територій України, що підтверджено протоколом від 23.04.2022 року № 11 та перебуває

у процесі затвердження Кабінетом Міністрів України. У ході проведення обстеження формується звіт із додатком до нього акту обстеження. Цей акт є ключовим документом, який використовуватиметься при оцінці збитків, оскільки він формує висновки щодо ступеня пошкодження та можливості майбутнього відновлення, а також про можливість подальшої експлуатації об'єкта нерухомості або про необхідність його демонтажу [50; 51].

Тому важливо сконцентрувати увагу всіх учасників оцінного процесу, у тому числі оцінювачів, на тому, що проведення технічного обстеження пошкоджень чи руйнувань нерухомості під час оцінки не повинно здійснюватися оцінювачами самостійно. Повноцінне включення всіх учасників оціночної процедури, таких як оцінювачі, в оцінку збитків та (або) втрат на відновлення починається тільки після затвердження методик оцінки збитків та інших актів нормативно-правової бази, що регламентують процес оцінки, включаючи дії зі збору вступних даних, надання доступу до об'єкта оцінки, формування цілі оцінювання та інші аспекти [40].

Ми сподіваємося, що оцінна спільнота уважно та відповідально розгляне питання щодо оцінки збитків, викликаних збройною агресією росії. Використання широко визнаної методології, що ґрунтується на принципах Міжнародних стандартів оцінки, не тільки забезпечує точність результатів оцінки, але й підвищує довіру міжнародних структур до загальних висновків про збитки. Довіра до результатів оцінки відіграє ключову роль у контексті мобілізації донорських коштів та при отриманні репарацій для України.

Ми вважаємо, що на території України регулярно повинна проводитися масова оцінка нерухомості. Але масова оцінка може мати свої певні обмеження: іноді буває більш ефективним (і точнішим з урахуванням витрат на оцінку) проводити індивідуальну оцінку (об'єкт спеціального призначення), ніж здійснювати спроби встановлення стандартних правил для його оцінки. Проте це стосується обмеженого кількісно об'єктів і є винятковою ситуацією.

Узагальнено, масова оцінка визначає вартість нерухомості (зокрема, для оподаткування) і є ключовим інструментом у

цьому процесі. Механізм масової оцінки повинен забезпечувати точність та справедливість результатів, використовуючи ресурси ефективно. Наразі існують певні труднощі, які ускладнюють якість проведення оцінки нерухомості, зокрема, нескоординованість бази даних та неефективність використовуваних оціночних процедур [44].

Під час еволюції українського ринку нерухомості проявляються значущі особливості, що демонструють усю проблематику сучасної вітчизняної економіки. Ці особливості включають нерівномірний розвиток її окремих сегментів, відсутність досконалої законодавчої бази, а також обмежену платоспроможність населення та низький інвестиційний потенціал юридичних осіб. Ці та інші проблеми потребують більш детального вивчення умов функціонування ринку нерухомості при циклічності розвитку ринкової економіки.

При впровадженні ефективного механізму масової оцінки в Україні важливо враховувати, що цей процес потребує детального планування та аналізу. Органи, які виконуватимуть оцінювання, мають чітко розуміти не лише ефективні методи оцінки, але й їх функціонування для розуміння, які з них будуть матимуть найбільшу користь при побудові ефективної оціночної системи в конкретному регіоні. Крім того, ефективний механізм масової оцінки нерухомості сприятиме формуванню справедливої податкової бази для оподаткування нерухомості.

3.4. Еколого-економічна ефективність водокористування у регіоні: аналіз та прогнозування

Сучасна стратегія водокористування повинна базуватися на збереженні екологічно безпечного та стійкого стану екосистеми водного басейну, тобто має забезпечувати підтримання продуктивності природних відтворювальних ресурсів, охорону дикої флори та фауни, генетичного фонду. Екологізація водокористування має бути побудована за такими основними принципами [56].

1. Принцип збереження просторової природної цілісності водоресурсних басейнів в процесі їх господарського освоєння і територіальної організації водокористування. Адже відомо, що

відтворення екосистеми передбачає відтворення всієї просторової сукупності її підсистем (водних ресурсів, ґрунтового, рослинного покриву та інших) у їх функціональному взаємозв'язку на певній території. Руйнування цього взаємозв'язку призводить до порушення екосистемної цілісності і до порушення загальної життєпридатності середовища, що є природно-просторовою основою для суспільного виробництва.

2. Принцип природно обумовленого різноманіття в регіональній структурі галузей економіки. При формуванні виробництва в регіоні треба виходити із законів функціонування водноресурсних систем, забезпеченості водними ресурсами і їх природної спроможності до самовідновлення. Застосовуючи закон внутрішньої динамічної рівноваги до водноресурсних систем, наголосимо, що виграш (в результаті надмірної експлуатації водних ресурсів) в одному регіоні обертається програшем в іншому. Отже, можна стверджувати, що збереження загальної екологічної рівноваги у водному басейні можливе при умові збереження її в окремих його частинах і навпаки.

3. Принцип збереження природного кругообігу речовин. Відомо, що людство активно втручаючись в біогеохімічний кругообіг речовин порушує його і тим самим породжує незворотне руйнування. Наприклад, водні ресурси, що вилучені з природних джерел для використання у виробництві повертаються у водні джерела, але в іншому якісному стані. Якщо цей стан не погіршує природного кругообігу речовин, водні джерела не втрачають своєї відновлювальної здатності.

Розвиток водогосподарського комплексу із застосуванням екосистемного підходу має забезпечити динамічну рівновагу в розвитку водного господарства та ліквідувати протиріччя між потребами суспільства у водних ресурсах і можливостями їх задоволення при збереженні відтворювальної спроможності водноресурсного потенціалу. Еколого-економічна оптимізація водокористування – це узгодження просторових і часових вимог соціально-економічного розвитку з просторово-часовими закономірностями функціонування водноресурсних систем [57]. Вона ускладнюється тим, що суб'єкти водокористування

відокремлені по території басейну, структура, технологія використання і відтворення водних ресурсів та їх екологічний стан різні.

В умовах значного антропогенного навантаження на природні ландшафти та водні екосистеми, забруднення та деградації земель і водних джерел вирішальне значення в управлінні водогосподарським комплексом відіграє застосування екосистемного підходу. Його базовим етапом є аналіз регіонального водогосподарського комплексу з метою виявлення еколого-економічних проблем функціонування та визначення основних напрямків збалансованого розвитку регіонального водогосподарського комплексу (РВГК). Алгоритм його проведення наведено на рис. 3.8.

Загальна характеристика регіону обов'язково повинна включати дані про кількість адміністративних областей, районів, міст, у тому числі обласного та районного підпорядкування, селищ міського типу та сільських населених пунктів. Склад та структура водогосподарського комплексу значною мірою залежать від фізико-географічних умов регіону, що визначають формування водних ресурсів та організацію господарської діяльності на водозборах річок, які протікають в його межах.

Водний режим річок, від якого залежать можливості використання водних ресурсів, обумовлюється кліматичними і гідрогеологічними факторами, рельєфом поверхні та характером складаючих її ґрунтів. Кліматичні умови визначають величину і режим надходження на водозбори річок регіону атмосферних опадів, які є основним прибутковим елементом водного балансу і джерелом водних ресурсів, а також потенційні можливості їх природних витрат на випаровування – головного витратного елемента водного балансу [62]. Рельєф, що визначає регіональні особливості циркуляції, вносить істотні зміни в поле опадів.

На водний режим річок великою мірою впливають озерність, лісистість та заболоченість території. Кількісно вони оцінюються за допомогою відповідних коефіцієнтів, що являють собою відношення площі зайнятої лісами, озерами, болотами до всієї площі регіону або його окремих частин.

<u>1. Умови формування водогосподарського комплексу</u>	
1.1. Загальна характеристика (географічне положення, площа, адміністративно-територіальний поділ, чисельність, щільність, процент міського і сільського та розміщення населення)	
<u>1.2. Характеристика фізико-географічних областей та районів</u>	
1.3. Природно-ресурсний потенціал (мінеральні, земельні, лісові, водні ресурси) та господарська освоєність	
<u>1.3.1. Земельні ресурси та сільськогосподарська освоєність</u>	<u>1.3.2. Водні ресурси та водогосподарська освоєність</u>
<u>2. Галузево-територіальна структура водокористування</u>	
Валові водопотреби населення та галузей економіки, структура забезпечення валових водопотреб, потреби у свіжій воді, структура забезпечення потреб у свіжій воді, об'єм води, залученої у системи оборотного та повторно-послідовного водопостачання, коефіцієнт економії свіжої води, структура використання води на різні потреби (господарсько-побутові, виробничі, сільськогосподарське водопостачання, рибне ставкове господарство, інші), відповідність структури виробництва та структури водокористування, питома водоспоживання на 1 жителя (міського та сільського)	
<u>3. Еколого-економічна ефективність функціонування водогосподарського комплексу</u>	
3.1. Вплив позаруслового водокористування на водні ресурси (об'єм безповоротного водоспоживання, коефіцієнт використання річкового стоку, коефіцієнт безповоротного використання річкового стоку, об'єм скиду забруднених стоків у природні водні об'єкти, коефіцієнт ефективності використання потужності очисних споруд, об'єм та коефіцієнт часткового і сумарного впливів)	3.2. Еколого-економічна ефективність позаруслового водокористування (водоємність валового внутрішнього продукту, питомих скид забруднених стоків у природні водні об'єкти на одиницю валового внутрішнього продукту, коефіцієнт еколого-економічної ефективності позаруслового водокористування)
3.3. Самовідновлювальний потенціал водних ресурсів (індекс забруднення вод природних водних об'єктів, кратність розбавлення стічних вод організованих джерел, кратність розбавлення забруднених стічних вод організованих джерел)	
<u>3.4. Районування за показниками впливу позаруслового водокористування на водні ресурси та коефіцієнтом їх самовідновлювальної спроможності</u>	
<u>3.5. Прогнозування за показниками еколого-економічної ефективності позаруслового водокористування</u>	

Рис. 3.8. Алгоритм аналізу еколого-економічної ефективності функціонування водогосподарського комплексу

Регіон характеризується водним та земельним фондами, які одночасно є елементами природного середовища та природними ресурсами [58]. Як елементи природного середовища вони виконують певні екологічні функції та мають певні характеристики водного режиму водних об'єктів, під впливом яких сформувались біоценози у водному середовищі та на водозбірних територіях (видовий і кількісний склад іхтіофауни; місцезнаходження та якість нерестилищ; структура земельних угідь – природні луки, ліси, болота й інші землі; меліоративний стан – фізико-хімічні властивості та водно-повітряні умови, склад рослинних асоціацій луків; склад порід деревної та чагарникової рослинності; типи боліт – низинні, верхові, перехідні, та, насамкінець, видовий склад тваринного світу, що існує на його території). Як природні ресурси вони використовуються в якості джерела забезпечення потреб населення і галузей економіки (промисловість, сільське і комунальне господарство, зрошення, обводнення земель, водний транспорт, ГЕС, ТЕС, АЕС, рибництво та інше); в якості основного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві; для видобутку корисних копалин і сировини; як просторовий базис розміщення міст, сільських населених пунктів, промислових підприємств, шляхів ліній електропередачі та зв'язку, меліоративних систем, водосховищ та інших споруд різних галузей економіки. У процесі розвитку суспільства співвідношення водного і земельного фондів як елементів природного середовища та природних ресурсів в межах регіону постійно змінюється, відбуваються кількісні та якісні зміни цих складових.

Структура земельного фонду регіону оцінюється за видами основних угідь. За функціональним використанням сільськогосподарські угіддя включають рілля, багаторічні насадження, сіножаті та пасовища. Забудовані землі являють собою землі під житловою забудовою, зайняті промисловими об'єктами, громадською забудовою, під вулицями, площами, набережними, а також зайняті об'єктами транспорту. Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом – це піски, яри, землі зайняті зсувами, щебенем, галькою тощо. Окремо аналізується структура земель, вкритих

поверхневими водами. Землі водного фонду відіграють велику соціально-економічну, екологічну та біосферну роль. Так, заплавні угіддя, як своєрідний тип біогеоценозів і невід'ємний елемент сучасних ландшафтів, через систему потоків енергії в них, що здійснюються під впливом живої речовини та різних природно-антропогенних факторів, впливають на інші типи екосистем і біосферу в цілому, та одночасно служать джерелом рослинних і, в першу чергу, кормових ресурсів, виконують ґрунто- та водозахисну функцію. Займаючи в агроландшафті проміжне положення між орними землями та водними об'єктами, вони захищають ґрунти від ерозії, береги річок від руйнування, а русла від замулення. Разом із лісами та болотами, виступаючи в ролі акумуляторів і трансформаторів біогенних елементів, що переміщуються з площі водозбору у напрямку до водних об'єктів, заплави є потужним біофільтром поверхневого і підземного стоків, по суті формують кількість та якість водних ресурсів. Однак позитивна роль прибережних територій в повній мірі виявляється лише у випадках, коли в агроландшафтах дотримано оптимальне співвідношення між ріллею, луками, лісами, болотами, водними поверхнями тощо, а в межах самих прибережних зон не порушений баланс акумулятивно-деструктивних процесів та біологічний обмін речовин і енергії також збалансований [59].

Водний фонд регіону – це база функціонування сформованого на його території ВГК. Згідно Водного кодексу України він включає озера, річки, струмки, водосховища, ставки, канали, підземні джерела та інші водні об'єкти. Аналіз водного фонду має включати характеристику великих, середніх та малих річок (площа басейну, загальна довжина в межах регіону), озер (кількість, загальна площа), водосховищ та ставків (кількість, загальна площа та об'єм). Важливою є оцінка джерел формування водних ресурсів регіону, об'єму місцевого та транзитного річкового стоку у роки різної забезпеченості, забезпеченості території та населення як поверхневими, так і підземними водними ресурсами.

При наявності даних важливим етапом аналізу господарської освоєності регіону є оцінка: забезпечення трудовими ресурсами та їх розміщення, питомої ваги зайнятих

у господарстві, частки зайнятих у промисловості; співвідношення у вартісному виразі обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва, структури виробництва, спеціалізації сільськогосподарського виробництва; рівнів сільськогосподарського, промислового та водогосподарського освоєння регіону [59]. Ступінь господарської освоєності регіону можна оцінити за допомогою індексу, що розраховується як сума площ земель під ріллею, забудованих, під ставками та водосховищами, порушених, до загальної площі регіону. Водокористування аналізується у галузевому, басейновому та адміністративно-територіальному розрізах. При цьому співставляється структура промислового водокористування зі структурою виробництва продукції; визначається водогосподарська спеціалізація та місця зосередження використання води на господарсько-побутові й виробничі потреби; оцінюється забезпечення водою сільських населених пунктів, визначається кількість сіл, в яких існує водопровідна мережа, процент сіл, які мають часткове централізоване водопостачання, довжина водопровідних та каналізаційних мереж в сільських населених пунктах. Важливим етапом еколого-економічного аналізу РВГК є визначення показників, що характеризують ефективність його функціонування. Їх можна поділити на дві категорії: ті, за якими оцінюється антропогенне навантаження на водні ресурси в процесі їхнього використання, та ті, що характеризують еколого-економічну ефективність водокористування.

Показники водозабору, використання води та водовідведення не дають уявлення про антропогенне навантаження водокористувачів на водні ресурси, оскільки об'єми забору та відведення води не характеризують виснаження водноресурсної системи, а у першу чергу відображають виробничу функцію водокористування. Об'єм оборотного та повторно-послідовного використання води не дає оцінки зниження скиду забруднюючих речовин і деякого зростання безповоротного споживання води, тобто еколого-економічного ефекту роботи систем багаторазового використання. Об'єми стічних вод, що підлягають очищенню механічним, біологічним та фізико-хімічним методами, не

характеризують досягнутий еколого-економічний результат очистки, а саме зниження кількості забруднюючих речовин, що скидаються у водні об'єкти, а їх динаміка може характеризувати лише розвиток того чи іншого методу очистки. За статистичним показником зниження об'єму скиду забруднених стічних вод також не можна оцінити, на яку величину зменшилась кількість та число видів забруднених речовин, що надходять у водні об'єкти. Домагатися потрібно не зменшення показника водовідведення, що фактично призводить до додаткових втрат води, а до зниження кількості забруднюючих речовин, що скидаються у водні об'єкти і зумовлюють кількісне виснаження водних ресурсів. Все це обумовлено тим, що у минулому водокористування ототожнювалось лише з технологічним завданням водозабезпечення та водовідведення, показники водоспоживання і водовідведення характеризували водокористування лише з точки зору інтересів суб'єктів виробництва, а водопровідні та каналізаційні системи проектувались як необхідна складова частина технологічних систем виробництва. Не завжди передбачалась очистка стічних вод, тому що це знижувало ефективність виробництва. Оборотної системи створювались не з метою запобігання виснаженню водних ресурсів, а у зв'язку з недостатньою для виробництва водністю джерела, в результаті чого стали широко застосовуватись сезонне та багаторічне регулювання поверхневого стоку. Розвиток водокористування як невід'ємної підсистеми виробництва без достатнього урахування фактора раціонального використання та охорони водних ресурсів в кінцевому підсумку призвів до загострення водних проблем.

Об'єми безповоротного забору та скиду забруднених стічних вод є достатньо інформативними та об'єктивними показниками впливу водокористування на виснаження та забруднення водних ресурсів.

Аналіз впливу водокористування лише через організовані джерела не дає повної картини виснаження, забруднення водних ресурсів і, як наслідок, фактичної кратності розбавлення усіх стічних вод (господарсько-побутових, промислових, сільськогосподарських та зливових). Із водами поверхнево-

схилового стоку з селітебної території, що найчастіше утворюються після зливових дощів чи під час танення снігового покриву, до природних водних джерел надходить багато завислих речовин та нафтопродуктів. Великої шкоди водоймам і річкам завдають стічні води сільськогосподарських територій. У зв'язку з широким використанням добрив значна частка із загального складу мінеральних компонентів, які виносяться з сільгоспугідь, припадає на азот і фосфор. З колекторними і дренажними водами у водні об'єкти надходять мінеральні та органічні речовини, а також пестициди. Під впливом скидання органічних речовин у водах річок та інших водних об'єктів можуть відбуватись значні зміни концентрацій окремих компонентів, а також фауни і флори. Збільшення ерозії ґрунтів при розорюванні сільгоспугідь сприяє виносу значної кількості мінеральних і завислих речовин, що призводить не тільки до забруднення водних об'єктів, але й до посилення темпів їх евтрофікації, порушення умов живлення. Особливе значення має забруднення водних об'єктів стічними водами тваринницьких комплексів. Тому важливим етапом оцінки впливу водокористування у його широкому розумінні на водні ресурси регіону виступає аналіз дотримання водоохоронних режимів господарювання на територіях, що прилягають до водних об'єктів. Для створення сприятливого режиму водних об'єктів і запобігання їх забруднення вздовж річок, навколо озер, водосховищ та інших водойм встановлюються водоохоронні зони, які є природоохоронними територіями регульованої господарської діяльності. На території водоохоронних зон забороняється використання стійких та сильнодіючих пестицидів, розміщення кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації, а також скидання неочищених стічних вод (у балки, кар'єри тощо). Зовнішні межі водоохоронних зон визначаються за спеціально розробленими проектами. З метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і збереження їх водності вздовж річок і навколо озер, водосховищ та інших водойм у межах водоохоронних зон виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги. Прибережні захисні смуги є природоохоронною територією з режимом обмеженої господарської діяльності, на якій забороняється

розорювання земель, садівництво і городництво, зберігання і застосування пестицидів і добрив, улаштування літніх таборів для худоби, будівництво будь-яких споруд (окрім гідротехнічних і гідрометричних), миття і обслуговування транспорту, влаштування звалищ сміття, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо.

Для інтегральної оцінки зміни хімічного складу вод річок регіону під впливом господарської діяльності використовується індекс забруднення вод.

Економічна та еколого-економічна ефективність водокористування характеризуються показниками відповідно водоемності продукції та питомого скиду забруднених стічних вод на одиницю продукції. Вони відображають зв'язок водних ресурсів, вилучених з природних джерел або залучених в системи багаторазового використання води, з виробництвом і визначаються витратою води або скидом забруднюючих стоків на одиницю виробленої кінцевої продукції, вираженої у натуральних чи вартісних одиницях. В останньому випадку усувається різниця як в асортименті, так і в обсязі виробленої продукції. Ці показники залежать від ефективності використання водних ресурсів і функціонування водоохоронного устаткування на виробництві, що об'єднує всі стадії технічного процесу.

Економічна ефективність водокористування у регіоні характеризується показником водоемності валового внутрішнього продукту (B_{np}) [63]:

$$B_{np} = W_v / \text{ВВП}, \quad (3.1)$$

де ВВП – валовий внутрішній продукт регіону, млн грн у порівняльних цінах.

Еколого-економічна ефективність водокористування у регіоні характеризується показником питомого скиду забруднених стоків на одиницю ВВП (B_{np}):

$$B_{np} = W_{zc} / \text{ВВП}. \quad (3.2)$$

Найбільш загальним показником еколого-економічної ефективності водокористування в регіоні може бути відношення

об'ємів загальних витрат води, безповоротних втрат води та скидів забруднених стоків до величини валового внутрішнього продукту:

$$K_{\text{еєє}} = (W_{\text{в}} + W_{\text{бв}} + W_{\text{зс}}) / \text{ВВП}. \quad (3.3)$$

Для екстенсивного розвитку водного господарства типове зростання водоємності. Зростаюча обмеженість можливості залучення нових ресурсів призводить до збільшення навантаження на ресурси, що використовуються. Результатом такого процесу є постійне виснаження та деградація водних ресурсів, ще більше загострення економічної та екологічної ситуації в регіоні. Зниження водоємності характерне для інтенсивного розвитку водного господарства і є найважливішим завданням в умовах перебудови структурної та інвестиційної політики. Мінімізація водоємності органічно ув'язує скорочення та стабілізацію споживання водних ресурсів, з одного боку, та ефективне їх використання при випуску продукції (зростанні макроекономічних показників) за рахунок удосконалення та впровадження маловодоємних і безводних технологій, з іншого. Визначення і оцінка показників водоємності та брудоводоємності у динаміці може стати одним з основних чинників переходу водного господарства до сталого типу розвитку. Даними показниками можна користуватись при розробці збалансованих прогнозів на перспективу, при встановленні лімітів та видачі дозволів на водокористування, удосконаленні та уточненні галузевих технологічних нормативів водокористування.

Оцінка еколого-економічної ефективності функціонування ВГК, що акцентує увагу на еколого-економічній ефективності виконання ВГК функції водокористування та охорони водноресурсних систем від антропогенного навантаження, повинна враховуватися при розробці територіальних схем водопостачання населення і виробничих об'єктів, обґрунтуванні розміщення і складу водокористувачів, виходячи з вимог забезпечення гідроекологічних умов у водному джерелі [61]. З урахуванням загального об'єму води, на який здійснює вплив те чи інше підприємство і самоочисної здатності водного джерела,

можна вибрати найоптимальніший варіант розміщення водокористувача. На цій основі можна також побудувати оптимальну з точки зору екологічної збалансованості схему використання водних ресурсів у регіоні. Такий підхід дозволяє оптимізувати структуру суб'єктів водокористування з урахуванням територіального розподілу впливу безповоротних втрат води і забруднених стоків на водні ресурси. Оцінка впливу водокористування на водні екосистеми повинна враховувати як кожний вид впливу окремо, так і їхній інтегральний вплив. Отже, запропонована оцінка дає можливість приймати оптимальні рішення щодо регламентації водокористування в регіоні з урахуванням екологічних обмежень.

Різниця у витратах води на виробництво продукції зумовлює диференціацію галузей і окремих підприємств за водоемністю та брудоводоемністю продукції. Ця диференціація визначається наявністю існуючих технологічних та організаційних особливостей водозабезпечення і процесів водокористування при виробництві різних видів продукції. У промисловості витрата води обумовлюється характером її використання, об'ємом та видом продукції, прийнятою технологією виробництва, а також системою водопостачання.

Важливим етапом управління РВГК є прогнозування водокористування та його можливих наслідків на перспективу. Воно може здійснюватися за допомогою нормативного методу, методу екстраполяції, факторного аналізу, а також шляхом оптимального поєднання вказаних методів разом з глибоким еколого-економічним аналізом фахівців з управління водокористуванням у РВГК (метод експертних оцінок) [60]. Суть нормативного методу полягає у визначенні потреб у воді через нормативи питомого водоспоживання та прогнози випуску продукції основних водоемних виробництв. Його перевага – простота застосування (за наявності необхідної інформації), недоліки – це спотворені галузеві плани, що призводять до неадекватної оцінки потреби у водних ресурсах, старіння та недосконалість нормативної бази. Існуюча нормативна база характеризується неповнотою, неточністю та не дозволяє врахувати регіональні особливості у використанні води. Суть методу екстраполяції полягає у побудові прогнозу на основі

застосування регресійних моделей шляхом систематичної обробки рядів спостережень. Його перевага – простота використання (за наявності необхідної інформації), недолік – це складність врахування таких важливих факторів як структурні зміни у виробництві, вплив НТП на водозберігання. Застосування регресійних моделей може привести до помилок в силу неповноти та ненадійності рядів спостережень, окрім того, введення в роботу великого об'єкту, наприклад, потужної системи оборотного водопостачання, може викликати відхилення від побудованого тренду. Таким чином, неповнота та неточність інформації про водокористування, траєкторії промислового розвитку та нормативи питомого використання води не дозволяє дати надійний прогноз, користуючись лише одним з указаних методів. Надійність прогнозу може бути забезпечена лише при поєднанні нормативного методу та методу екстраполяції з факторним аналізом, що дозволяє використовувати всю наявну інформацію – від існуючих рядів динаміки водокористування до гіпотез розвитку економіки з обов'язковим врахуванням факторів НТП, що впливають на питомі показники водокористування. На часовий ряд, що прогнозується, обов'язково необхідно визначати ймовірні тенденції соціально-економічного розвитку, розвитку антропогенного навантаження на водноресурсні системи та розвитку показників еколого-економічної ефективності водокористування.

Водогосподарська підсистема водокористування повинна виконувати дві функції – водозабезпечення та запобігання (або зниження) негативного впливу водокористування на водноресурсну підсистему. Однак, таку ж функцію має виконувати і сама технологічна підсистема за рахунок впровадження водозберігаючих процесів й устаткування. Зменшуючи виснаження водноресурсної підсистеми за рахунок водозберігаючих технологій, запобігається причина явища, тоді як на водогосподарську підсистему покладається ліквідація наслідків. Таким чином, при прогнозуванні водокористування та його наслідків обов'язково повинен враховуватися процес передачі технологічній підсистемі функції водогосподарської підсистеми по запобіганню виснаження водних ресурсів.

Довгострокове прогнозування водокористування повинно забезпечувати цілеспрямований комплексний пропорційний та збалансований розвиток ВГК: взаємопов'язаний розвиток водного господарства з іншими галузями; підвищення рівня обліковості та контролю у водокористуванні; оптимальне розміщення водогосподарських об'єктів; максимальне та ефективне використання водогосподарських об'єктів (водосховищ, водооборотних систем, очисних споруд тощо); раціональне використання та охорону водних ресурсів від забруднення і виснаження відповідно до екологічної спроможності водноресурсних джерел та інше. При прогнозуванні повинні використовуватись результати систематичних науково-дослідницьких та проектних проробок, дані обліку використання вод, що дозволяють виявляти основні тенденції водокористування, обирати та намічати найбільш ефективні заходи при використанні водних ресурсів. При цьому повинні враховуватися реальна водогосподарська обстановка та ресурси, а також можливі зміни в економіці. Система прогнозування водокористування складається з наступних етапів.

1. Аналіз та оцінка наявних водних ресурсів у природному режимі та інших природних факторів, що важливі для оцінки водозабезпеченості території.

2. Аналіз сучасного стану соціально-економічних умов регіону, водного господарства, використання водних ресурсів.

3. Виявлення основних тенденцій у водокористуванні в окремих галузях господарства, оцінка науково-технічних досягнень з раціоналізації та охорони водних ресурсів.

4. Аналіз прогнозних водопотреб населення промислового та сільськогосподарського виробництва, що складають перспективні водогосподарські баланси, та їх оптимізація.

5. Розробка альтернативних рішень та вибір оптимального варіанту прогнозу водокористування з врахуванням соціальних, економічних та екологічних вимог.

Прогнозування повинно здійснюватися на всіх рівнях системи управління водогосподарським комплексом регіону: підприємство, галузь, населений пункт, адміністративна одиниця, водний басейн. При довгостроковому прогнозуванні

точність розрахунку та можливі відхилення результатів не мають суттєвого значення, звичайно якщо значення укладаються у допустимий інтервал та не впливають на висновки при порівнянні з ресурсною частиною водогосподарського балансу. При цьому не ставиться задача отримання гранично точних значень водокористування, тут важливе правильне визначення загальної спрямованості, тенденції змін, що намічаються у витратній частині водогосподарського балансу, та на цій основі бачення положення із водозабезпеченням на перспективу, що розглядається. На часовий ряд, що прогнозується, необхідне визначення ймовірних тенденцій очікуваного розвитку – чи буде збільшення виробництва та ріст водокористування випереджати заходи зі скорочення водоемності окремих видів продукції сільськогосподарського і промислового виробництва та галузей у цілому, та на скільки. Звідси виникають завдання визначення на перспективу можливості поновлення ресурсів чи організації заходів, що скорочують використання води. При визначенні потреби у воді на перспективу неможна орієнтуватися лише на зростання виробництва та населення. Повинен бути врахований процес, спрямований на удосконалення виробництва, впровадження нових економічних технологій.

Таким чином, прогнозування водокористування – це складний і багатоетапний процес ймовірного багатоваріантного визначення водокористування та його можливих екологічних наслідків на основі глибокого просторово-часового еколого-економічного аналізу функціонування регіонального водогосподарського комплексу.

Прогнозування є важливою передумовою збалансованого розвитку РВГК, що передбачає ріст еколого-економічної ефективності його функціонування, коли економічне зростання супроводжується незначним зростанням, збереженням на одному рівні чи навіть скороченням об'ємів використання свіжої води, безповоротного водоспоживання та скиду забруднених стоків у водні об'єкти. Це можливо отримати в першу чергу за рахунок економії свіжої води шляхом залучення води в оборотні та повторно-послідовні системи водопостачання, та впровадження інших водозберігаючих

технологій. За водоемністю валового внутрішнього продукту визначається загальний об'єм використання свіжої води в регіоні. Об'єм використання свіжої води у комунальному господарстві можна розраховувати на базі аналізу динаміки та прогнозних значень чисельності міського населення і питомого водоспоживання на 1 міського жителя. У регіонах з малою долею витрат води на зрошення у структурі водокористування об'єм використання свіжої води у сільському господарстві можна визначати на основі аналізу динаміки та прогнозних значень чисельності сільського населення і питомого водоспоживання на одного сільського жителя.

Завершальним етапом аналізу регіонального водогосподарського комплексу є удосконалення територіальної організації водокористування за критерієм еколого-економічної оптимізації на основі проведеного районування з врахуванням прогнозних змін у чисельності та розміщенні населення, а також економіці та територіальній організації промислового й сільськогосподарського виробництва.

РОЗДІЛ 4

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СФЕРИ

4.1. Автоматизація банківського кредитування в умовах цифрової трансформації

У сучасних умовах розвитку фінансових послуг банківська сфера стрімко переходить до ери цифрової трансформації, впроваджуючи нові технології для оптимізації процесів та підвищення їх ефективності. Одним з ключових напрямків, що вимагає технологічних інновацій, є управління активними операціями банківських установ, зокрема надання кредитів.

Кредитні операції банківських установ займають одне з найбільш значущих місць серед активних операцій, оскільки вони являють собою діяльність за допомогою якої банківські установи залучають в оборот свої ресурси з метою отримання прибутку.

Надання кредитів є ключовою економічною функцією банків, яку вони виконують для фінансування споживчих, виробничих та інвестиційних цілей підприємницьких фірм, фізичних осіб і державних організацій. Ефективність реалізації кредитних функцій банків безпосередньо впливає на економічний статус регіонів, які вони обслуговують. Банківські кредити сприяють створенню нових підприємств і збільшенню кількості робочих місць у цих регіонах, забезпечуючи їхню економічну життєздатність.

Кредитна діяльність українських комерційних банків регламентується:

- Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. із змінами, внесеними згідно із Законом № 2740-III (2740-14) від 20.09.2001, ВВР, 2002, № 5, ст. 30;

- статутами комерційних банків і кредитними договорами.

Згідно статті 2 Закону України «Про банки та банківську діяльність» банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія. Будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, або продовження

строку його погашення, що надається в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання щодо сплати процентів та інших зборів з такої суми.

Проблемами розвитку та впровадження цифрових технологій у банківський сектор займалися такі закордонні науковці, як Ф. Алле, С. Барнз, П. Валензуел, Е. Карлетті, Л. Коллінз. Серед українських дослідників зазначеній проблематиці присвячені праці А. О. Деркача, Л. В. Жердецької, О. В. Крухмаль, Ю. М. Петрушенка та ін.

Проте питання дослідження сучасних тенденцій автоматизації кредитного процесу в умовах стрімкої цифрової трансформації банківського сектору і надалі залишаються актуальними та потребують постійного моніторингу. Науковий погляд на цю тему дозволить краще зрозуміти важливість впровадження цифрових інновацій для підвищення ефективності та конкурентоспроможності банків.

На сьогоднішній день банки мають надзвичайно широкий спектр продуктів і послуг для своїх клієнтів, що вражає як асортиментом, так і обсягами. Важливо пам'ятати, що кредитування залишається ключовим елементом для досягнення прибутковості та актуальності банківської діяльності, а також є основою для установавання довгострокових відносин із клієнтами.

Кредитування – це фінансовий процес, за якого одна сторона (кредитор або банк) надає грошові кошти іншій стороні (позичальнику) з умовою повернення отриманих коштів у майбутньому, із сплатою відсотків. Кредитування використовується як інструмент для фінансування різних потреб, таких як купівля товарів і послуг, розвиток бізнесу чи особисті витрати, і грає ключову роль у фінансовій системі.

Це галузь, у якій банки мають можливість переглянути та вдосконалити процес обслуговування своїх клієнтів. Дослідження EY Global SME показало, що найбільш популярною є послуга, яка забезпечує гарантований доступ до швидкого кредитування. Це охоплює швидкі процеси затвердження угоди та впевненість у наявності коштів у разі потреби. Цифрове кредитування виступає ключовим інструментом для досягнення конкурентної диференціації.

Цифрове кредитування – новий етап, який передбачає високий рівень взаємодії з фінтех екосистемою і клієнтом. Споживач отримує швидке і легке обслуговування завдяки інноваціям. Процес цифровізації стає нормою у сфері кредитування. Відтепер можна подавати заявки на особисту позику кількома рухами мобільного телефону, а час отримання готівки може зайняти лише декілька хвилин. Проте варто зазначити, що надання іпотечних кредитів є складнішим через нормативне регулювання.

В умовах кризи зростає значення фінансової стійкості малого та середнього бізнесу. Це обумовлено, з одного боку, потребою в фінансовому забезпеченні для розширеного відтворення та підвищення ефективності функціонування, а з іншого – створенням умов для безперервності фінансових потоків і забезпеченням грошовими коштами макроекономічного рівня.

Станом на 01 січня 2023 року, українські банки надали кредитів у сумі 1036129 млн грн, з них кредити суб'єктам господарювання склали 801327 млн грн, а кредити фізичним особам – 209944 млн грн. За 2021 рік сума наданих кредитів складала 1065347 млн грн, а за 2020 – 963664 млн грн [1]. Вплив кризових явищ є дуже помітним. Воєнний стан у 2022 році та пандемія у 2020 році знизили обсяги надання кредитів. Попри період воєнного стану в країні, активність у наданні кредитів юридичним та фізичним особам залишається високою.

Найбільшим викликом для росту і трансформації класичних українських банків — є подолання розриву в рівні розвитку компанії та зміну мейндсету, який повинен бути спрямований не на внутрішні процеси та обмеження, а на те, щоб поставити людину та її потреби на перше місце у своєму бізнесі [2].

Технології повинні стати тим інструментом, який дасть банкам більшої гнучкості в прийнятті рішень та призведе до зниження ризиків.

Автоматизація кредитного процесу стала важливим аспектом в управлінні активними операціями банку. Цей процес включає в себе використання штучного інтелекту, машинного навчання та аналізу даних для оптимізації кожного етапу від

збору інформації про клієнта до прийняття рішення про видання кредиту. Однією з ключових переваг автоматизації є прискорення цього процесу та зниження ймовірності помилок.

У сучасному банківському секторі, де активні операції визнаються стратегічними елементами діяльності, впровадження технологій автоматизації має значущий вплив на ключові показники кредитування (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Вплив автоматизації на основні показники кредитування

Показники	Вплив
Збільшення ефективності прийняття рішень	Автоматизація кредитного процесу значно прискорює обробку та аналіз заявок. Застосування алгоритмів та штучного інтелекту дозволяє швидко оцінити кредитоспроможність клієнта, що призводить до прискорення процесу прийняття рішень та зменшення часу на розгляд заявок до декількох годин.
Зниження рівня ризику	Автоматизовані системи використовують аналітику для оцінки ризиків при наданні кредиту. Це дозволяє точніше визначити й передбачити можливі кредитні ризики та вчасно реагувати на зміни в фінансовому стані клієнта, що зменшує ймовірність виникнення проблем.
Покращення обслуговування клієнтів	Автоматизовані процеси дозволяють банкам пропонувати персоналізовані умови кредитування, враховуючи історію взаємодії та фінансові можливості клієнта. Це призводить до задоволення клієнтів та підвищення їхньої лояльності.
Економія ресурсів	Автоматизація дозволяє оптимізувати внутрішні процеси банку, зменшуючи необхідність у ручній праці та покращуючи використання ресурсів. Це може призвести до зниження витрат та підвищення прибутковості банківської діяльності.

Джерело: розроблено автором на основі [4]

У сучасних умовах оплатити кредит можливо через онлайн-банкінг та термінали самообслуговування, не

відвідуючи касу банку. У режимі реального часу можна отримати кредит під заставу депозиту, збільшити кредитний ліміт по карті або оформити заставу за гарантією у будь-який момент.

На ринку світового банківського кредитування є тренди, які змінюють та вдосконалюють процес кредитування. Інноваційні розробки у сфері кредитування розвиваються з кожним роком. Розглянемо деякі з них:

1. Наскрізна оцифровка: оцифровка допомагає фінансовим установам та банкам оптимізувати дії, такі як збір даних, процес кредитної оцінки, кредитний аналіз, збір та моніторинг. Автоматизовані платформи забезпечують послідовне та швидке схвалення кредиту. Цифрові кредитні платформи спрощують процес обслуговування кредитів, забезпечуючи вигоду для співробітників, а клієнти відчують підвищення ефективності цього процесу.

2. Блокчейн відкриває нові можливості для кредитування: блокчейн вже є революційним, але наразі його вивчають для вдосконалення різноманітних фінансових послуг і продуктів. Наразі блокчейн використовується, щоб допомогти з різними кредитними операціями, включаючи прискорення позикових процесів, надання даних про транзакції в реальному часі, посилення контролю позичальників над їхніми кредитами, управління платежами за кредитами тощо. Також можливість використання технології блокчейну для створення децентралізованої системи, яка забезпечує прозорість та відстеження кредитних операцій може покращити впевненість в якості кредитного портфеля.

3. Цифрові гроші. Використання віртуальних грошей, зокрема криптовалют, дозволяє проводити миттєві та безпечні транзакції, необмежуючись традиційними фінансовими установами.

4. Інтернет речей (IoT) в банкінгу. За допомогою IoT, різні пристрої можуть бути підключені до мережі Інтернет і обмінюватися даними. В банкінгу це означає можливість використання розумних пристроїв, які здатні моніторити фінансові показники, забезпечувати безпеку платежів та надавати персоналізовані фінансові поради.

5. Віртуальні асистенти. Завдяки штучному інтелекту та голосовому розпізнаванню, віртуальні асистенти можуть взаємодіяти з клієнтами банків, надавати необхідну інформацію, розраховувати витрати та вести переговори щодо умов кредитування.

6. Зростання МЛ/ШІ у бізнес-процесах кредитування: машинне навчання (МЛ) і штучний інтелект (ШІ) вже показали, що є рушійними силами у фінансовому секторі. Кредитори все більше досліджують, як штучний інтелект і машинне навчання можуть автоматизувати такі складні процедури, як виявлення шахрайства, автоматичне формування пропозицій позики, кредитний рейтинг тощо [2; 4].

Разом зі швидким розвитком технологій, потребує адаптації і законодавство, яке регулює цифрову безпеку та захист персональних даних. Цьому допомагає впровадження системи «Дія» і процесів онлайн верифікації, що надає можливість користувачам ділитися електронними документами, а банкам – швидко верифікувати клієнтів.

Цифрова трансформація у банківській сфері не тільки реформує кредитний процес, але і відкриває нові можливості для оптимізації активних операцій банку. Впровадження новітніх технологій дозволяє банкам швидше реагувати на зміни, оптимізувати робочі процеси та забезпечити високий рівень якості у кредитування.

4.2. Monobank - український феномен фінтеху та необанкінгу

Необанкінг – це майбутнє світової банківської системи та один із двигунів ІТ-індустрії. Популярність необанків стрімко зростає: 20–30% споживачів вже стикалися та користувалися послугами необанків, у світі існує близько 400. Прогноз розвитку цього бізнесу – зростання у світовому масштабі на 53% з 2022 по 2030 роки, до 2 трлн доларів, адже інвестори вбачають перспективу у цьому напрямку вкладення коштів.

Звісно, повномасштабне вторгнення в Україну загальмувало деякі плани та проекти розвитку monobank, проте, попит на послуги необанкінгу зріс, зокрема за рахунок

благодійних зборів донатів «Банка», реалізованих у фінтех-продукті.

Актуальність питань розвитку фінтеху у сфері банківських послуг та необанкінгу полягає у розвитку цифрової економіки, яка є ключовим трендом сучасних економік країн світу.

Питання, що досліджуються в роботі, привертали увагу вітчизняних науковців, зокрема Андрійчук В., Бардія Н. Г., Веремчук А. В., Гаврилко Т. О., Романовської Ю. А., Савчук Н., Степаненко Н. О., Шпак О. та інших.

Функціонування цифрової економіки неможливе без упровадження новітніх фінансових технологій. Аналіз стану сучасного українського ринку фінансових послуг засвідчує тенденцію до скорочення відставання у своєму розвитку від міжнародних ринків як за різноманітністю фінансових інновацій, так і за динамікою основних фінансових показників. Як показують дослідження, новітні фінансові технології активно розвиваються не в розвинутих державах, а в державах, що розвиваються. Відтак, драйверами цього розвитку є ті держави, які мають певні економічні проблеми.

Українське суспільство відкрите до впровадження сучасних фінансових технологій. Так, за даними The FinTech Index від ING Bank, серед 73 країн Україна опинилася в колі тих, хто створив сприятливу стартап-екосистему та інфраструктуру. В Україні порівняно молодий ринок фінансових послуг, а споживач більш відкритий до інновацій навіть порівняно з іншими європейськими країнами [5].

Фінтех-бізнес в Україні має значний потенціал для впровадження фінансових послуг у нові сфери діяльності та серед різних верств населення. У цьому зв'язку виникає потреба в подальшому дослідженні тенденцій розвитку вітчизняного ринку фінансових інновацій і визначенні пріоритетних напрямів його розвитку.

В тій чи іншій формі фінансові технологію існують стільки ж, скільки і фінансові послуги. Вперше слова «фінтах» було опубліковано у 80-х роках минулого століття – в газеті Sunday Times вийшла стаття авторства Пітера Найта з назвою «Фінтех». Він використав це слово для опису бота, який вніс

зміни в його електронну пошту. Після глобальної фінансової кризи 2008 року, компанії у галузі фінтех почали швидко розвиватися і суттєво змінили комерцію, інвестиції, управління активами, страхування та операції з цінними паперами. Саме завдяки фінтеху стало можливо існування криптовалют, таких як біткоїн. Після кризи 2008 року з'явилися тисячі стартапів, які усвідомлювали, що довіра споживачів фінансових послуг у старому форматі зруйнована і назріла потреба у нових фінансових бізнес-моделях. Великі корпорації почали інвестувати у фінтех-бізнес, який сприймався як альтернатива старим бізнес-моделям фінансового сектору. Традиційні ж банки зі свого боку мали мільйони клієнтів, які вимагали нових стандартів обслуговування [6].

На сьогодні у розвитку цього явища констатують третю стадію, яка розпочалася з 2008 року, коли з'явилися численні стартапи та новітні технології, що забезпечили альтернативу послугам традиційних фінансових установ, у першу чергу банкам. На думку переважної більшості дослідників фінтеху, відбулася справжня революція на фінансовому ринку через запровадження новітніх технологій, які значною мірою трансформували форми, види, а інколи і зміст фінансових послуг. Попри такі фундаментальні зміни немає єдиного підходу у функціональних економічних науках до тлумачення поняття «фінтех», що сприяє подальшим теоретичним і методичним розвідкам у цьому напрямі з відповідним нормативним закріпленням. Тлумачення суті фінтеху подано нами у [11].

Більшість авторів визначають фінтех як сукупність новітніх інноваційних технологій, які використовуються у фінансовій галузі, з метою підвищення якості та швидкості надання фінансових послуг. Ринок фінтеху орієнтований на фінансові потреби клієнтів та, водночас, є способом підвищення фінансової грамотності користувачів. Компанії фінтеху складають і цінову конкуренцію класичним фінансовим установам за рахунок зменшення витрат на утримання працівників та відділень. В сучасних умовах споживачі, які орієнтовані на компанії фінтеху швидше можуть здійснювати операції з переказу коштів, отримання кредитів, проведення

розрахунків та інвестування вільних коштів на депозитні рахунки.

З точки зору процедур термін «FinTech» належить до нових додатків, процесів, продуктів або бізнес-моделей у сфері фінансових послуг, що складається з однієї або декількох додаткових фінансових послуг, які надаються цілком або здебільшого через Інтернет. Відтак, фінтех – сучасна інноваційна технологія у сфері фінансових послуг, яка складає конкуренцію класичним фінансовим установам.

Найвагомішим чинником, що може стримувати або, навпаки, стимулювати розвиток фінтеху, є регуляторна політика держави, основні нормативно-правові напрями реалізації якої подано. У цілому в Україні спостерігається позитивна динаміка формування сфери фінтеху та її нормативно-правового регулювання. Поштовхом до такого розвитку стала імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у вересні 2017 р. Концепція економічних та законодавчих реформ, з-поміж іншого, включала також перегляд підходів до регулювання ринку фінансових послуг. Відтак, у 2017 р. було прийнято Закон України «Про електронні довірчі послуги», що узгоджується з Директивою ЄС про електронну ідентифікацію і трастові послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку (eIDAS).

У 2018 році Кабінетом Міністрів України було затверджено «Концепцію розвитку цифрової економіки і суспільства України на 2018–2020 роки», яка передбачала цифровізацію в Україні, впровадження цифрової економіки і подальшу гармонізацію національного законодавства з директивами ЄС, зокрема у сфері ринків банківських і страхових послуг.

За дослідженнями McKinsey [8], цифрові стратегії розвитку фінансової індустрії донині враховували три базові рушійні сили цифровізації, зокрема 1) клієнтський досвід, 2) еволюцію та 3) економічне зростання і добробут. Наразі до них варто додати вплив непередбачуваних факторів, таких як зростання онлайн-платежів і необхідність забезпечення інформаційної та платіжної безпеки.

Базельський комітет з питань банківського нагляду розробив свою класифікацію фінтех продуктів і послуг, які подано нами на рис. 4.1.

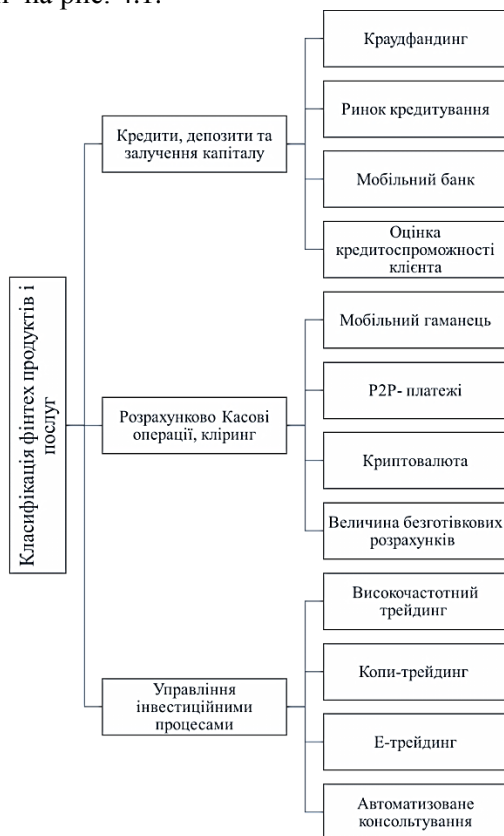

Рис. 4.1. Класифікація фінтех-продуктів і послуг Базельським комітетом з питань банківського нагляду [14]

За даними одного із найавторитетніших і найвідоміших економічних друкованих видань у світі американського ділового журналу «Forbes» топ 10 фінтех-трендів у 2023 році виглядатиме наступним чином:

1. Штучний інтелект і машинне навчання
2. Інтернет речей (IoT)

3. Біометрія
4. Хмарні технології
5. Гейміфікація
6. BNPL (Купити зараз, платити пізніше)
7. Блокчейн
8. Відкритий банкінг
9. RegTech(регуляторні технології)
10. Необанкінг

Перевагами фінтеху є швидкість і зручність використання за допомогою мережі Інтернет, що, в свою чергу, дає можливість вибору продукту, незалежно від місцезнаходження клієнта та часу доби. Фінтехкомпанії економлять фінансові ресурси на розбудові інфраструктури, оплаті праці найманих працівників, інших операційних витратах, відтак зекономлені ресурси вони можуть інвестувати у створення персоналізованих фінтех продуктів та послуг, у покращення якості та швидкості послуг фінтеху.

Недоліками фінтеху є відсутність чіткого і досконалого нормативно-правового регулювання, з огляду на новітність цих технологій та їх швидкий розвиток. Окрім того, сфера фінтех послуг є полем діяльності для фінансових шахраїв та кіберзлочинців. Отож питання платіжної безпеки та захисту персональних даних набуває особливого значення та актуальності.

Згідно доповіді компанії Deloitte на Всесвітньому економічному форумі (WEF) сьогоднішні споживачі очікують простого онлайн-доступу до фінансових послуг, швидкого схвалення кредитів та безкоштовних платежів для фізичних осіб, всіх тих нововведень, які зробили фінтех популярним. І хоча на сьогодні фінтех поки не можна назвати домінуючою тенденцією у фінансовому світі, окремі компанії досягли значного успіху, а власне явище фінтех стало важливою ланкою у ланцюжку фінансових послуг.

На думку фахівців міжнародної консалтингової компанії «McKinsey & Company» поточна модель універсального роздрібного банківського обслуговування є нежиттєздатною в довгостроковій перспективі. Відтак, щоб процвітати, банкам потрібно змінити бізнес-філософію щодо надання надання

послуг клієнтам, зосередившись на досягненні лідерства на ринку в новому цифровому світі [8].

У процесі розвитку фінансово-економічних відносин банківські установи перейшли від класичних форм надання банківських послуг до віртуального простору. У 1989 р. First Direct підрозділ роздрібною банку HSBC UK Bank plc (Великобританія) розпочав роботу за допомогою телефону та Інтернету. Цей банк вперше застосував концепцію роботи без відділень та обслуговував клієнтів цілодобово, використовуючи кол-центр. До травня 1991 року послугами банку користувалися 100 тис. клієнтів. Сьогодні First Direct має 1,45 мільйона клієнтів. З розвитком Інтернету банківські установи прагнули зменшити операційні витрати, пропонуючи своїм клієнтам послуги онлайн-банкінгу. У 1998 році з'явився один із перших інтернет-банків Egg у Великобританії. Використовуючи кол-центр та інтернет-портал, клієнти могли керувати своїми обліковими записами. Завдяки зручному сервісу, незабаром у банку було понад два мільйони рахунків клієнтів. На початку 2000-х Інтернет та телефонний банкінг стали основою роздрібною банкінгу. Більшість банків орієнтувалися на онлайн-послуги, одночасно зменшуючи мережу філій [15].

Сьогодні банки перестають бути тільки банками в традиційному розумінні й виходять за межі фінансової галузі. Якщо раніше банки отримували прибуток лише за рахунок покращення стандартних моделей обслуговування клієнтів, то вже нині змінюються самі моделі взаємодії банків із клієнтами. Саме тому в сучасному світі з'явилася потреба в нових, інноваційних типах – необанках.

Існують різні види надання банківських послуг, які виходять за межі класичного обслуговування: «мобільний банк», «віртуальний банк», «інтернет-банк», «цифровий банк», який можна уніфікувати та назвати терміном «необанк».

У процесі розвитку фінансових технологій сформувались різні трактування поняття «необанк». Згідно із загальним визначенням, необанк – це компанія, яка надає банківські та платіжні послуги без традиційної інфраструктури відділень банку. Однак уся ця термінологія зазвичай передбачає одне – банк без відділень.

Необанк – це модернізований та постійно оновлюваний банкінг із розвиненою сучасною функціональністю, формами зв’язку та передачі даних, включаючи такі основні елементи, як Інтернет (вебсайти, офіси) та мобільний банк (програми, повідомлення) (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Порівняльна характеристика
необанку та традиційного банку

Критерій	Необанк	Традиційний банк
Наявність відділень та філій	Немає	Є
Процентні депозитні ставки	14,5% (3 місяці) – 15,0% (12 місяців) Monobank	2,5% (3 місяці) – 14,0% (12 місяців) Приватбанк
Управління особистими витратами	Пропонує кешбеки (за вибором клієнта)	Ця опція зустрічається рідко або без можливості вибору клієнтом
Спектр послуг	Може бути обмежений	Необмежений спектр послуг

Складено автором на основі [9]

Цифровий банк поєднує в собі характеристики традиційного банку та необанку, в той час як необанк працює без відділень та філій і є 100% мобільним стартапом (рис. 4.2).

Модель А є брендом цифрового банку, який призначений для того, щоб заохотити клієнтів використовувати материнський банк.

Модель Б є цифровим банківським каналом. На відміну від цифрових банків моделі А, цифрові зусилля організацій моделі Б вважають, що чудовий користувальницький досвід повинен бути глибшим, ніж брендинг, і його можна досягти шляхом надання нових мобільних і онлайн-додатків, які орієнтовані на взаємодію з користувачем. Ці банки часто перепродають продукти традиційного банку та повинні перераховувати кошти клієнтів на рахунки традиційного банку.

Модель С є дочірньою компанією цифрового банку. Окрім абсолютно нових цифрових каналів, цифрові банки моделі С також покладаються на більш гнучкі та модульні серверні системи.

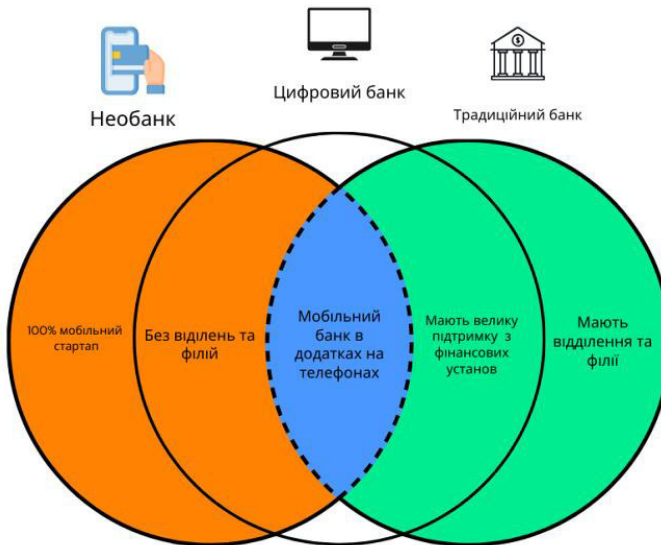

Рис. 4.2. Порівняльна характеристика банківських установ за видами
Складено автором на основі [9]

Модель С є дочірньою компанією цифрового банку. Окрім абсолютно нових цифрових каналів, цифрові банки моделі С також покладаються на більш гнучкі та модульні серверні системи.

Модель Д є повноцінним цифровим банком, який розробляє і реалізує свої продукти у сфері цифрових технологій. Цифровий банкінг не обов'язково означає безфілійний банкінг. Однак очікується, що клієнти цих банків будуть взаємодіяти з банком переважно через цифрові канали. Отож, Моделі Д має усі переваги повноцінного цифрового банку.

За даними аналітиків американського каналу економічних новин CNBC найкращими банками світу у 2023 р. стали 30 банків світу із 14 країн, зокрема: 11 банків – США, Бразилія – 5, Великобританія – 3 (табл. 4.3). Серед 30-ки лідерів є український необанк – Монобанк, який є банківським цифровим продуктом АТ «Універсал Банк». Також необанки мають Канада, Нідерланди, Південна Африка, Австралія, Південна Корея, Нігерія, Польща, Індія, Туреччина, Гонконг.

Таблиця 4.3

Найкращі необанки світу у 2023 р.

Назва компанії	Місто	Країна
Agі	Кампінас	Бразилія
Aspiration	Маріна Дель Рей	Сполучені Штати
Banco Inter	Бело Горизонте	Бразилія
Banco Original	Сан Паулу	Бразилія
Bank Zero	Йоганнесбург	Південна Африка
Bunq	Амстердам	Нідерланди
C6 Bank	Сан Паулу	Бразилія
Chime	Сан Франциско	Сполучені Штати
Current	Нью Йорк	Сполучені Штати
Dave	Лос Анджелес	Сполучені Штати
EQ Bank	Торонто	Канада
Нау	Сідней	Австралія
HMBradley	Санга Моніка	Сполучені Штати
KakaoBank	Соннам-сі	Південна Корея
Kuda	Лагос	Нігерія
mBank	Варшава	Польща
Mercury	Сан Франциско	Сполучені Штати
MoneyLion	Нью Йорк	Сполучені Штати
Monobank	Дніпро	Україна
Monzo	Лондон	Велика Британія
Neo Financial	Калгарі	Канада
Niyo	Бангалор	Індія
PagBank	Сан Паулу	Бразилія
Papara	Стамбул	Туреччина
Revolut	Лондон	Велика Британія
SoFi	Сан Франциско	Сполучені Штати
Starling Bank	Лондон	Велика Британія
Upgrade	Сан Франциско	Сполучені Штати
Varo	Сан Франциско	Сполучені Штати
WeLab Bank	Гонконг	КНР Гонконг

Складено автором на основі [12]

Бачимо, що серед 30-ки лідерів у сфері необанкінгу немає таких країн як Швейцарія, Швеція, Норвегія, Німеччина, Франція, які підтримують розвиток традиційної банківської системи із частковим застосуванням цифрового банкінгу.

До основних переваг необанкінгу можна віднести: спрощення продажу банківських продуктів, відсутність паперового документообігу; застосування нових інструментів,

таких як: P2P-кредитування, краудфандінгові платформи, фінансові роботи-консультанти, криптовалюта; цілодобовий доступ до послуг; зручність обслуговування; нижча вартість обслуговування та комісій, ніж у відділенні; широкий перелік фінансових послуг; можливість постійного доступу та контролю за рахунками; вищі процентні ставки по вкладеннях та депозитах; сучасний інтерфейс та зрозумілий формат; високий рівень обслуговування через відсутність конфліктів; швидкість виконання транзакцій та можливість налаштування автоматичних платежів.

До основних переваг необанкінгу можна віднести: спрощення продажу банківських продуктів, відсутність паперового документообігу; застосування нових інструментів, таких як: P2P-кредитування, краудфандінгові платформи, фінансові роботи-консультанти, криптовалюта; цілодобовий доступ до послуг; зручність обслуговування; нижча вартість обслуговування та комісій, ніж у відділенні; широкий перелік фінансових послуг; можливість постійного доступу та контролю за рахунками; вищі процентні ставки по вкладеннях та депозитах; сучасний інтерфейс та зрозумілий формат; високий рівень обслуговування через відсутність конфліктів; швидкість виконання транзакцій та можливість налаштування автоматичних платежів.

До основних недоліків можна віднести такі: неможливість доступу у разі відсутності Інтернету чи мобільного телефону; зниження цін на ринку даних послуг; посилення конкуренції; зменшення обсягу операційних доходів; неможливість регулювання фінансових потоків [10].

Сучасний етап розвитку світової банківської системи характеризується розширенням використання цифрових технологій, у тому числі розвитком необанкінгу. Необанки, відрізняючись від традиційних банків відсутністю відділень та філій і будучи побудовані на новітніх технологіях, обслуговують клієнтів виключно дистанційно. Згідно з прогнозами експертів, кількість споживачів послуг необанків щорічно буде зростати, тому дослідження сучасного стану необанкінгу в провідних країнах світу є актуальним.

АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК» (JSC «UNIVERSAL BANK») – системно важливий банк України, який було внесено до Державного реєстру банків 20.01.1994 р. Сьогодні – це сучасний універсальний банк, що надає широкий спектр послуг фізичним і юридичним особам. Станом на 01.10.2023 р. банк має 13 структурних підрозділів. Статутний капітал банку складає – 4,2 млрд грн. Банк є членом Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та має високий довгостроковий кредитний рейтинг з відміткою «uaAAA» за оцінкою «Кредит Рейтинг». У групі банківських установ з приватним капіталом банк є другим у рейтингу за величиною активів.

Monobank – роздрібний продукт АТ «Універсал Банк», який виник у рамках співпраці з командою Fintech Band. У рамках monobank випускаються кредитні картки для клієнтів, є можливість розмістити депозити й отримати інші послуги, monobank працює тільки на мобільних пристроях.

Проаналізуємо основні показники діяльності банку за 2016–2023 рр. (дані станом на 01.10). Впродовж досліджуваного періоду активи банку збільшилися на 94316,90 млн грн (або на 1747,58% або в 18,5 рази) (рис. 4.3). Таким чином, в середньому на 66% щорічно збільшувалася величина активів банку, за виключенням 2017 р., коли порівняно із 2016 р. активи зменшилися на 381 млн грн (або на 7,06%).

У 2017р. порівняно із 2016р. депозити фізичних осіб зменшилися на 327 млн грн що складає 15,64%. Проте, впродовж 2017–2023 рр. банку вдалося збільшити суму депозитів на 54043,57 млн грн (або на 2584,58%, або в 26,8 рази). В середньому депозити фізичних осіб збільшувалися на 86,5% щорічно (рис. 4.4).

У 2017 р. порівняно із 2016 р. величина кредитного портфеля банку зменшилася на 381 млн грн (або на 10,55%). Також у 2022 р. порівняно із 2021 р. кредитний портфель банку зменшився на 3094 млн грн (або 13,15%). Впродовж 2017–2023 рр. зберігалася тенденція до збільшення кредитного портфеля, щорічне зростання якого в середньому складало 48%. Загалом за досліджуваний період величина кредитного портфеля збільшилася на 25040,66 млн грн (або на 693,65% або в 7,9 рази).

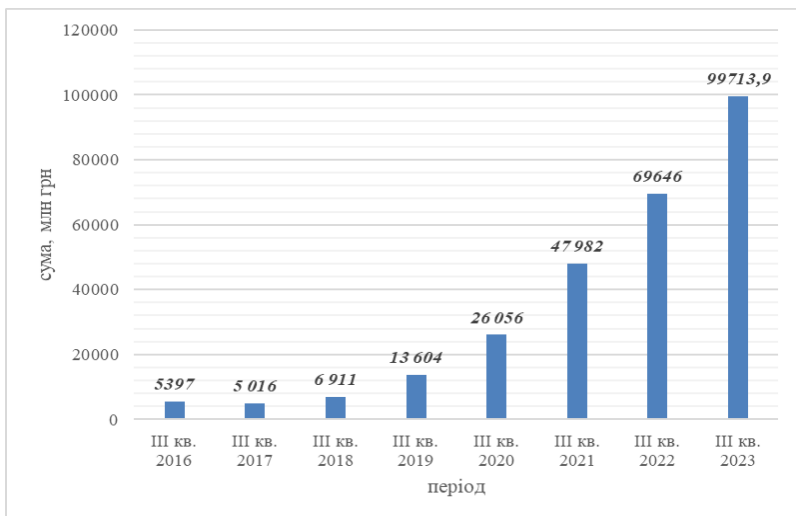

Рис. 4.3. Величина активів АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК» за 2016-2023 рр. (станом на 01.10)

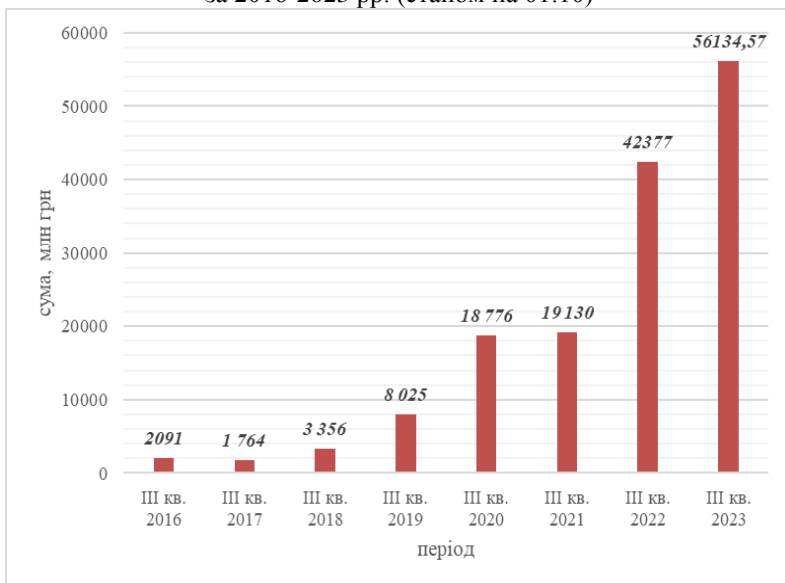

Рис. 4.4. Величина депозитів фізичних осіб АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК» за 2016–2023 рр. (станом на 01.10)

У 2017 порівняно із 2016 р. величина власного капіталу банку виросла на 68 млн грн (або на 8,07%). У 2018 році власний капітал зменшився порівняно з 2017 р. на 89 млн грн (або на 9,77%), у період 2019–2023 рр. власний капітал банку мав тенденція до збільшення. У 2023 р. порівняно з 2022 р. власний капітал збільшився на 5024,75 млн грн (або на 67,2%). У 2023 р. порівняно із 2016 р. капітал збільшився на 11658,75 млн грн (або на 1383,01%, або а 14,8 рази).

У 2017 р. порівняно із 2016 р. величина зобов'язань банку зменшилась на 449 млн грн (або на 9,86%). впродовж 2018–2023 рр. спостерігалася тенденція до збільшення величини зобов'язань банку, так у 2020 р. порівняно із 2019 р. їх сума збільшилася на 11740 млн грн (або на 98,44%). За весь доілджуванний нами період величина зобов'язань банку збільшилася на 82658,14 млн грн (або на 1815,07%, або в 19,15 рази).

Чистий прибуток у 2017 р. порівняно із 2016 р. зменшився на 29 млн грн (або на 20,86%); у 2022р порівняно із 2021 р. величина чистого прибутку зменшилась на 1584 млн грн (або на 64,34%), проте у 2023 р. збільшилася на 1981,1 млн (або на 225,64%) порівняно із 2022 р. Загалом за досліджуванний нами період 2016–2023 рр. величина чистого прибутку збільшилася на 2720,1 млн грн (або на 1956,91%, або в 20,5 рази) (рис. 4.5).

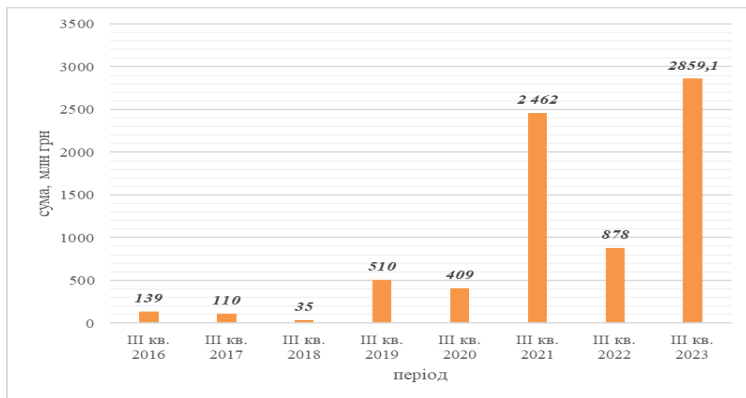

Рис. 4.5. Величина чистого прибутку АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК» за 2016–2023 рр. (станом на 01.10)

Таким чином, створення та виведення на ринок банківського продукту monobank мало позитивний вплив на діяльність АТ Універсал банк та покращення показників його діяльності загалом. Адже, у 2017 р. порівняно із 2016 р. усі досліджувані нами показники, за виключенням капіталу, мали тенденцію до зменшення.

Починаючи з 2017 р., коли було реалізовано проєкт monobank АТ «Універсал банк» спільно з Fintech Band показники діяльності мали тенденцію до збільшення, що позитивно вплинуло на фінансовий стан банку, його кредитний рейтинг та місце у рейтингу банківських установ. Зокрема, найбільше зростання показника депозитів фізичних осіб мало позитивний вплив на формування депозитної бази банку (залучених коштів), а збільшення чистого прибутку мало позитивний вплив на ефективність діяльності загалом та нарощення банком власного капіталу [17].

Для аналізу показників, що характеризують показники результативності monobank, нами за даними дашборду сайту зафіксовано скрінами цифри щодо кількості клієнтів та покупок у кількісних показниках, суми втрачених коштів клієнтами та куми кешбеку у грошовому еквіваленті.

Так, кількість клієнтів у січні порівняно із вереснем збільшилася на 324996 чоловік (або на 4,27%) і склала 7,9 млн осіб (рис. 4.6).

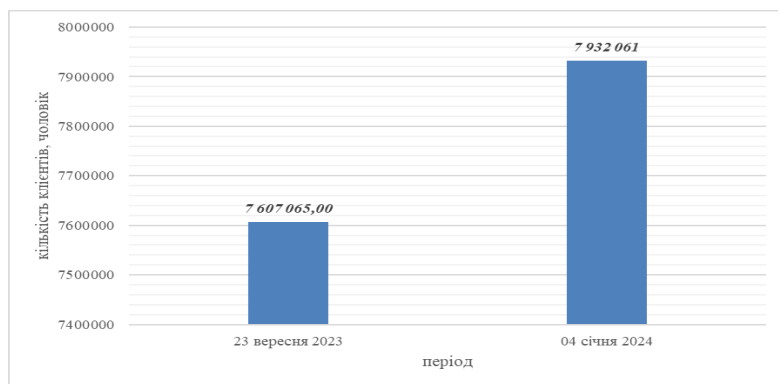

Рис. 4.6. Кількість клієнтів monobank за вересень 2023р.– січень 2024 рр.

Кількість покупок, які здійснили власники карток monobank у січні 2024 р. порівняно із вереснем 2023 р. збільшилися на 666,8 млн одиниць (або на 11,86%) і склали 6,28 млрд покупок (рис. 4.7).

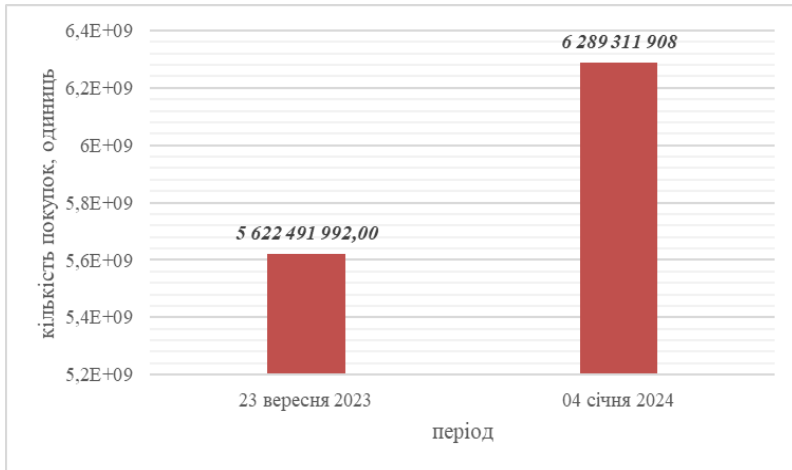

Рис. 4.7. Кількість покупок, зроблених клієнтами monobank за вересень 2023 р.–січень 2024 рр.

Нами також проведено аналіз кількості покупок за категоріями та компаніями-лідерами в цих категоріях. Найбільше зростання кількості покупок у категорії товари для тварин – Master zoo (на 23,25%), таксі (Uklon) – на 16,6%, та категорії розваги та спорт (Apple) – 15,32%.

Сума витрачених коштів клієнтами-власниками карток monobank у січні 2024 р. порівняно із вереснем 2023 р. збільшилися на 588,8 млрд грн (або на 15,49%) і склали 4,39 трлн грн (рис. 4.8).

Кешбек власникам карток monobank у січні 2024 р. порівняно із вереснем 2023 р. збільшилися на 487,6 млн грн (або на 10,18%) і склав 5,27 млрд грн (рис. 4.9).

На основі даних дашборду monobank, нами пораховано середню суму покупки, як відношення суми витрачених коштів клієнтами до кількості покупок, а також середню суму кешбеку на 1 клієнта, як відношення суми кешбеку до кількості клієнтів.

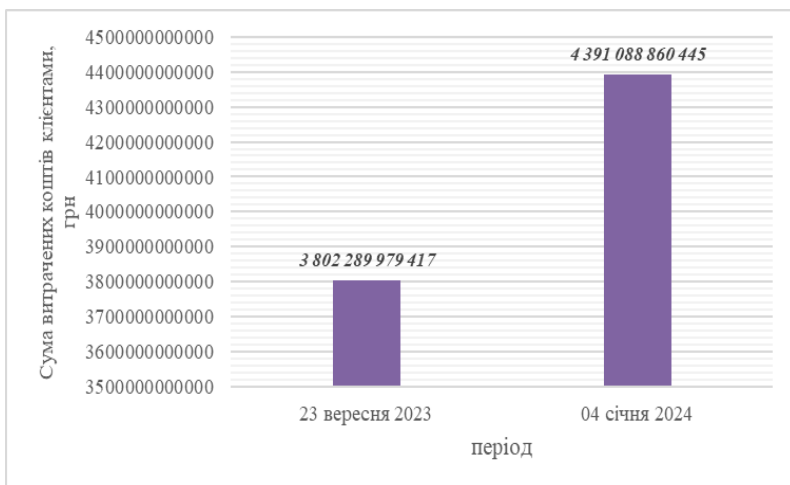

Рис. 4.8. Сума витрачених коштів клієнтами monobank за вересень 2023 р.–січень 2024 рр.

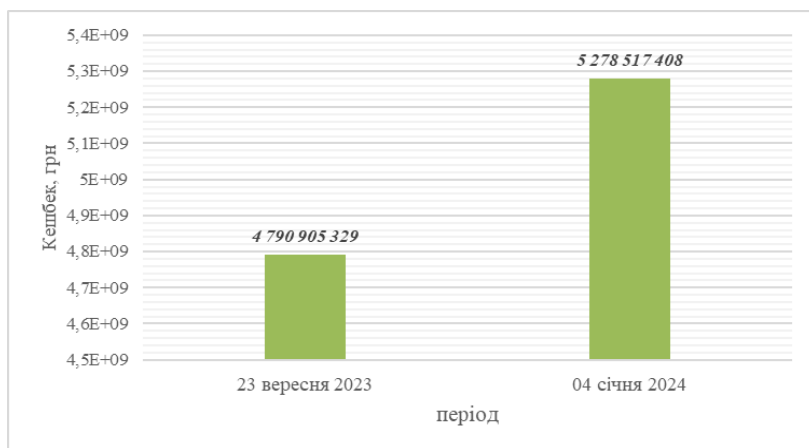

Рис. 4.9 Сума кешбеку клієнтами monobank за вересень 2023 р.–січень 2024 рр.

Середня сума покупки у січні 2024 р. склала 698,18 грн, що на 22 грн (або на 3,24%) більша, ніж у вересні 2023 р. Середня сума кешбеку на 1 клієнта у січні 2024 р. порівняно із вереснем 2023 р. збільшилася на 36 грн (або на 5,66%) і склала 665,46 грн (рис. 4.10).

Таким чином, показники результативності monobank мають стабільну тенденцію до збільшення, що свідчить про розвиток інноваційного небанківського продукту. Цікавою також є система обліку наведених показників у реальному часі на дашборді. Феномен популярності та результативності monobank потребує також дослідження з точки зору чинників впливу на таку результативність. Що ж до впливу результативності monobank на показники діяльності АТ «Універсал Банк», то нами встановлено взаємозв'язок між періодом виведення на ринок банківських послуг даного банківського продукту із початком покращення показників комерційного банку [16].

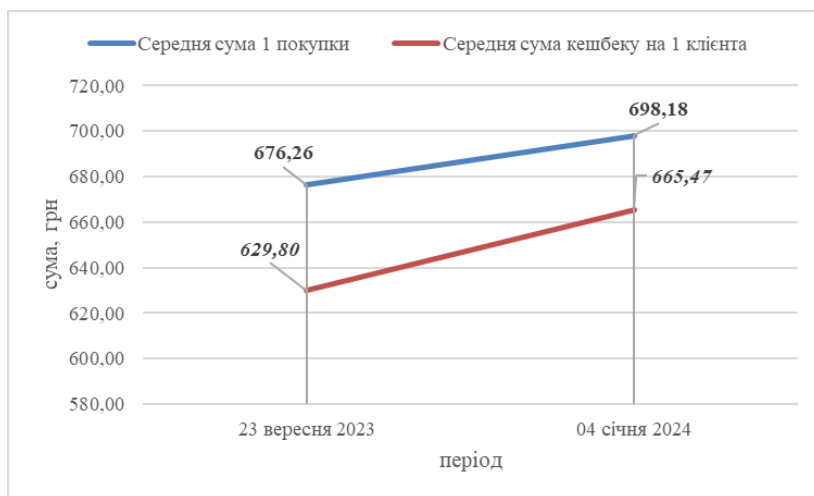

Рис. 4.10. Середня сума 1 покупки та середня сума кешбеку на 1 клієнта monobank за вересень 2023 р.–січень 2024 рр.

Фінтех-проект monobank вдихнув нове життя в консервативний банківський ринок України. Він першим почав працювати з клієнтами віддалено через мобільний додаток, запровадив моду на кешбек та змінив саму філософію особистих фінансів, перетворивши їх із серйозної справи на цікаву розвагу.

Monobank з'явився 22 листопада 2017 року, як пакет послуг в рамках Universal Bank і під його ліцензією, але під

окремим брендом. У проєкта були власні застосунок, служба підтримки і бачення того, яким має бути сучасний банк, вже 13 лютого 2018 року сервіс зареєстрував 100000 клієнта, в липні – 300000-го, перший мільйон користувачів – у травні 2019 року. Динаміку зростання кількості емітованих карток monobank подано на рис. 4.11.

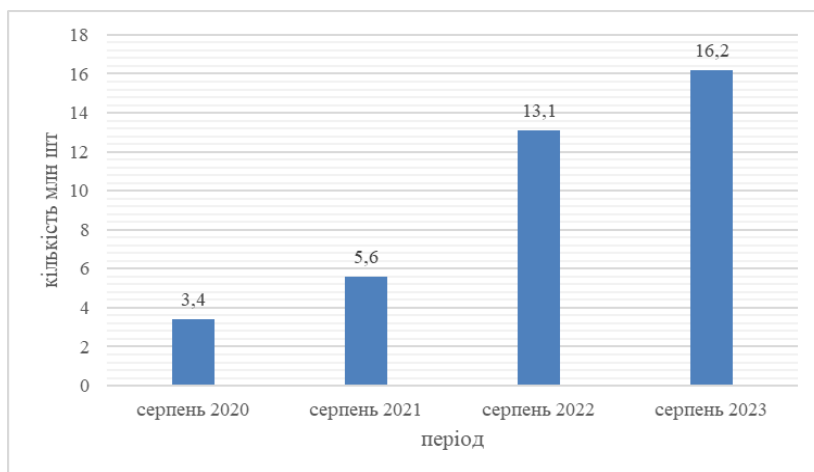

Рис. 4.11. Кількість емітованих карток monobank у серпні 2020–2023 рр.

У серпні 2023 року monobank за кількістю емітованих карток та вийшов за цим показником на друге місце в Україні після КБ «Приватбанк».

«Службу турботи» в monobank називають «котиками», сьогодні їх понад 1 300 чоловік, які працюють як в Україні, так я за кордоном, як у форматі онлайн, так і в очному форматі. «Служба турботи» має 10 підрозділів, щоб забезпечувати комплексну підтримку клієнтів, перша лінія контакту в чаті та телефонії близько 700 співробітників.

Банка – це сервіс накопичення від monobank із потужним функціоналом. У ньому можна налаштувати 7 різних способів поповнення накопичувального рахунку: 5 – із власних карток і 2 способи організувати спільний збір коштів із іншими людьми, причому не тільки з клієнтами monobank.

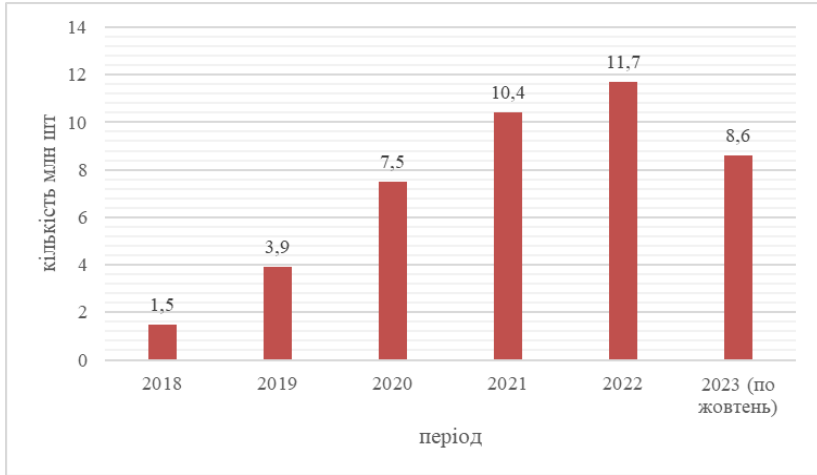

Рис. 4.12. Кількість звернень, опрацьованих працівниками «Служба турботи» monobank у 2018–2023рр.

В умовах війни, розв’язаної росією така функціональна зручність та прозорість спільних зборів, зробила «Банку» без перебільшення головним інструментом волонтерів та благодійників, а monobank – потужним волонтерським фінансовим хабом (рис. 4.13).

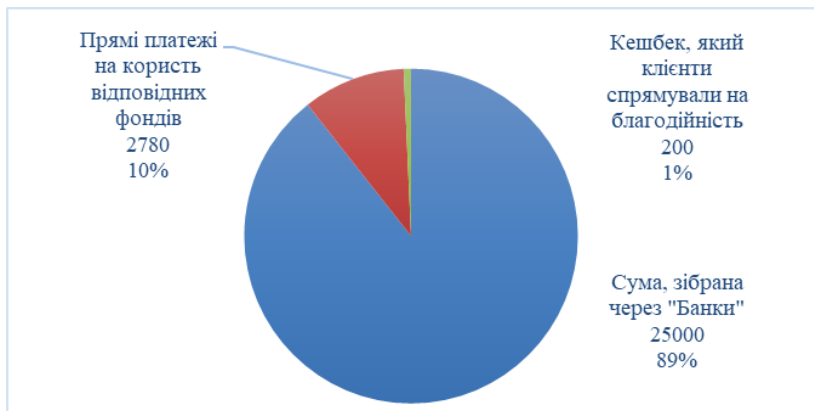

Рис. 4.13. Структура грошей, зібраних на благодійність та волонтерство, зібрані за допомогою monobank станом на листопад 2023 рр.

Monobank – законодавець моди на кешбек, адже він одним із перших на ринку почав його виплачувати і перший запропонував клієнтам щомісяця обирати 2 категорії серед декількох, в яких нараховуватиметься кешбек, що дало змогу клієнтам планувати витрати і заощаджувати.

Реферальна програма monobank дає можливість заробляти як поточним клієнтам, так і новим, які реєструються за запрошенням клієнта, за це обом нараховується по 50 грн кешбеку. Станом на початок листопада 2023 року:

- кількість клієнтів, запрошених через реферальну програму – 2 591 708;
- кількість клієнтів, які запрошували інших зареєструватися через реферальну програму – 1 242 995;
- загальна сума кешбеку, що була виплачена в рамках програми – 129,5 млн грн;

Трійку найуспішніших учасників реферальної програми за кількістю запрошень та сумою кешбеку подано нами на рис. 4.14.

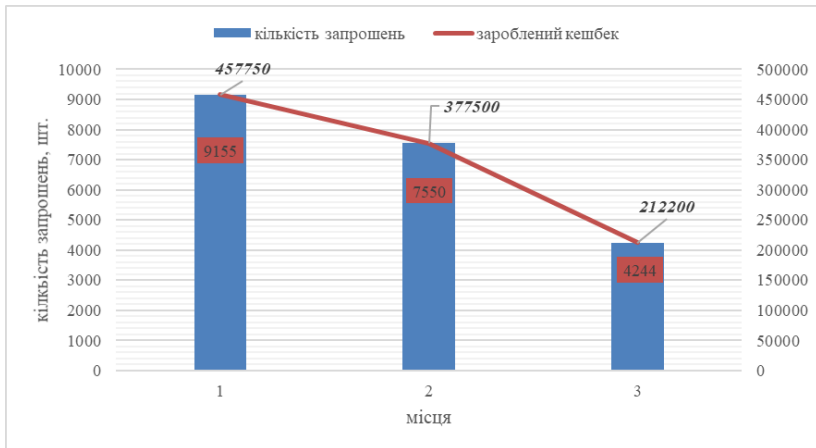

Рис. 4.14. Трійка найуспішніших учасників реферальної програми за кількістю запрошень та сумою кешбеку monobank станом на листопад 2023 рр.

Гейміфікація послуг та реферальної програми для клієнтів та наявність ігор у банківському мобільному додатку позитивно

вплинув на залучення клієнтів та формування клієнтської бази monobank. Гра Space Invader полягає у тому, щоб ловити котів, ухилятися від астероїдів і коронавірусу. Гра «Саперт» із песиком Патроном у вигляді змійки виявляє міни.

Популярні банки завжди привертають увагу шахраїв, щоб заволодіти чужими грошима, ті вдаються до різних дій: фішинг, соціальна інженерія, виманювання або крадіжка конфіденційних даних. Безпечові моделі monobank зупиняють до 80% шахрайських операцій, завдяки ефективним налаштуванням безпеки у застосунку. Клієнт може керувати наступними опціями: запит ПІН-коду; оплата в інтернеті; налаштування SVC2; доступ до картки; відхиляти платежі, якщо країна не збігається; оплата магнітною смугою; безконтактна оплата; зняття готівки.

FinAwards – всеукраїнська щорічна премія, що визначає найкращі фінансові продукти, сервіси, ІТ-рішення та рекламні проекти ринку фінансових послуг, а також найуспішніших топ-менеджерів компаній. monobank вже традиційно фігурує серед лідерів у багатьох номінаціях. У 2023 р. проєкт переміг у номінаціях «Найкращий мобільний банк», «Найкраща програма лояльності», «Банкір року» (ним став співзасновник проєкту Олег Гороховський). Крім того, він у трійці лідерів у номінаціях «Народний банк», «Найкраща кредитна картка», «Найкраща платіжна картка», «Найкраща преміальна картка», «Провідні технології та інновації», «Найкраща рекламна кампанія».

4.3. Діяльність небанківських фінансово-кредитних установ в період війни

Ефективний розвиток економіки країни характеризується стабільним розвитком діяльності небанківських фінансово-кредитних організацій, за допомогою яких у країні налагоджуються інвестиційно-кредитні відносини та стимулюється розвиток економіки.

Вагомий внесок у дослідження діяльності та проблеми розвитку небанківських фінансово-кредитних установ зробили такі вчені: Дубина М. В., Левченко В. П. [19], Черкасова С. В., Мітюков І. О., Александров В. Т., Ворона О. І., Надбаєва С. М.,

Хома І. Б., Алексєєв І. В., Тревого Л. С., Андрушко Н. І., Сідельник О. П. та ін.

Небанківські фінансово-кредитні установи – це небанківські фінансові посередники, які надають послуги вузької спеціалізації: кредитування, інвестування та послуги техніко-посередницького характеру, які своєю чергою спрямовані на трансформацію позичених, залучених і власних коштів, з метою задоволення грошових потреб користувачів, а також одержання прибутку. В Україні до небанківських посередників відносять страхові компанії, пенсійні фонди, ломбарди, факторингові, лізингові компанії, кредитні спілки та інші [19].

З початком російської військової агресії майже всі верстви суспільства в Україні постали перед необхідністю вирішення проблем, з якими раніше вони не стикалися. Не став винятком і фінансовий сектор. Очевидно, що умови його функціонування змінилися в бік адаптації до нових реалій.

Якщо ліквідність банківського сектору на разі не викликає занепокоєнь, то небанківські фінансові установи виявилися менш готовими до викликів війни порівняно з банками. І це цілком зрозуміло, оскільки фінансова система України є банко орієнтованою [20].

Зокрема, практично припинили свою діяльність фінансові компанії, що займалися мікrokредитуванням. На тимчасово окупованих територіях і в місцях бойових дій ломбарди стикалися з мародерством, руйнуванням і розкраданням майна. З великими труднощами зіткнулися і лізингові компанії. Проте вплив війни на різні сегменти небанківського фінансового ринку був неоднорідним і мав свою специфіку.

За 2022 рік кількість небанківських фінансових установ України скоротилася на 422 одиниці, переважно через вихід з ринку фінансових компаній та кредитних спілок.

Кількість учасників небанківського фінансового ринку в січні зменшилася з 1 459 (станом на 31 грудня 2022 року) до 1 436 (станом на 31 січня 2023 року). Кількість банків не змінилася й становила 67.

Одна фінансова компанія внесена до реєстру. При цьому з реєстрів виключено 24 учасники ринку небанківських

фінансових послуг: добровільно виключено з реєстрів 14 фінансових компаній, два ломбарди, кредитну спілку та лізингову компанію, а ще три фінансові компанії, два ломбарди та кредитну спілку – примусово.

Частка небанківських фінансових установ у загальних активах фінансового сектору, нагляд за якими здійснює НБУ, упродовж 2022 року поступово скорочувалася до 11,97% станом на 31 грудня.

Війна спричинила значне зменшення розміру грошових надходжень страхових компаній у вигляді страхових премій. За даними НБУ [21; 23] в II кварталі 2022 р. порівняно з I кварталом валові страхові премії страховиків скоротилися на 10%. Обсяг страхових виплат знизився на 14%. Попит на страхові послуги суттєво впав, оскільки за більшістю стандартних договорів непередбачене покриття ризиків, що пов'язані з війною [21].

Рис. 4.15. Кількість учасників фінансового ринку у 2023 році [22]

У четвертому кварталі 2022 року прискорилося скорочення кількості кредитних спілок та їхніх активів. На кінець року обсяги активів становили майже половину від обсягів 2021 року. За квартал на 14% зменшився кредитний портфель. Частка прострочених на понад 90 днів позик сягнула 28% – рівня кризового 2020 року.

Реалізація кредитного ризику збільшила резерви, створені кредитними спілками у четвертому кварталі, та призвела до збитковості за підсумками кварталу та року в цілому. Зменшення операційних доходів через високі адміністративні витрати також негативно вплинуло на фінансовий результат.

Тривало скорочення додаткових пайових внесків та депозитів через повернення коштів вкладникам і вихід з ринку кредитних спілок.

Кількість порушників нормативу достатності капіталу за четвертий квартал зросла вп'ятеро – до 10 кредитних спілок станом на 1 січня 2023 року.

Обсяг активів фінансових компаній зріс у четвертому кварталі, хоча значна кількість установ пішла з ринку. Зросли обсяги операцій у базових фінансових послугах.

Зокрема, обсяг кредитів населенню за квартал зріс на 42%, підприємствам – на третину, послуг лізингу – у 2,6 рази порівняно з третім кварталом. За результатами 2022 року фінансові компанії в цілому були прибутковими.

У 2022 році діяльність ломбардів практично не розвивалася. Річний обсяг кредиту впав на 36%. Загалом ломбарди протягом року були збитковими, незважаючи на зростання прибутків у другому півріччі.

Під час воєнного стану Національний банк України врегулював діяльність учасників ринку небанківських фінансових послуг, небанківських фінансових груп, платіжного ринку, колекторських компаній та юридичних осіб, які отримали ліцензію на надання банкам послуг з інкасації.

Підтримуючи їх діяльність, Національний банк не застосовуватиме заходи впливу до зазначених учасників ринку за порушення:

- строків подання звітності, установлених Правилами складання та подання звітності учасниками ринку небанківських фінансових послуг до Національного банку, затвердженими постановою Правління НБУ від 25 листопада 2021 року № 123;

- строків подання фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності за 2021 рік, проміжної фінансової звітності та проміжної консолідованої фінансової звітності за 2022 рік, складених на основі таксономії фінансової звітності за

міжнародними стандартами в єдиному електронному форматі, до центру збору фінансової звітності, операційне управління яким здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;

- вимог щодо наявності власного капіталу;
- вимог щодо подання документів та надання інформації регулятору, передбачених низкою нормативно-правових актів Національного банку, зокрема Положенням про ліцензування та реєстрацію [24].

Національний банк прийняв низку рішень щодо адаптації до військової ситуації небанківських фінансових установ – кредитних спілок, страхових компаній, лізингових, факторингових компаній, ломбардів тощо.

НБУ запровадив такі обмеження:

- на виплати бонусів, премій та інших додаткових виплат керівництву, окрім фіксованих складових матеріальної нагороди;

- на доступ до відкритої інформації про небанки, зокрема до реєстрів небанківських фінансових установ, колекторських компаній, страхових та перестрахових брокерів, переліку небанківських фінансових груп тощо.

Водночас були впроваджені такі послаблення:

- скасування заходів впливу за порушення вимог достатності власного капіталу, строків подання звітності, розкриття інформації та надання документів на вимогу НБУ;

- відтермінування впровадження вимог щодо повного розкриття споживачам інформації про свої послуги, зокрема кредитування;

- для уникнення банкрутства кредитним спілкам дозволено не видавати учасникам суми кредитних і пайових внесків; дозволено самостійно визначати максимальну суму видачі готівки в обсязі, що не перевищує 100 тис. грн на добу на кожного члена; визначати рівень прострочення кредитів у договорах про реструктуризацію; а також знято обмеження на пролонгацію кредитів пов'язаним особам та продовжено до 18 місяців строків дії плану відновлення фінансової діяльності; відтерміновано надання НБУ інформації про врахування та впровадження рекомендацій за результатами інспекцій.

- для учасників кредитних спілок несвоєчасне внесення платежів не вважатиметься простроченням [18].

Однак у другому кварталі 2023 року небанківський фінансовий сектор змінився в різних напрямках: обсяги активів зросли в більшості сегментів, але фінансові компанії втратили активи через зменшення кількості установ. Обсяг страхових премій порівняно з першим кварталом дещо зріс, особливо у ризиковому страхуванні. Інвестиційний дохід страховиків продовжував зростати, що означає, що сектор був прибутковим. Вперше з початку повномасштабної війни кредитні спілки показали ознаки відновлення: збільшилися обсяги активів і кредитний портфель, сегмент отримав невеликий прибуток.

Діяльність ломбардів продовжувала погджавлюватись: збільшувалися обсяги кредитування, доходи, покращувалися показники прибутковості. Зменшення продажів порівняно з першим кварталом зафіксовано лише в сегменті фінансових компаній: скоротилися обсяги основних фінансових послуг, за винятком фінансового лізингу.

Страховий ринок у другому кварталі був прибутковим. Рентабельність капіталу страховиків ризиків залишилася на рівні попередніх років – 6%. 72% компаній були прибутковими. Страховики життя отримали рекордні прибутки за квартал. Прибутковими були 83% компаній.

У II кварталі 2023 року обсяг активів постачальників небанківських фінансових послуг загалом скоротився на 6,7%. Таке падіння цілком відбулося за рахунок значного скорочення активів фінансових компаній. В інших сегментах відбулося незначне зростання обсягу активів. Кредитні спілки вперше з третього кварталу 2021 року збільшили активи. Частка НБФУ в активах фінансового сектору, які контролює НБУ, у квітні–червні скоротилася на 1.2 в. п. до 10.9%.

Протягом кварталу майже не змінилися обсяги премій і виплат зі страхування життя. Однак порівняно з II кварталом 2022 року зміни значні: премії були вищими на 18%, а виплати – аж на 56%. Обсяги валових премій із ризикового страхування зросли на 12% за квартал і досягли рівня IV кварталу 2021 року. Виплати зросли на 3% за квартал. Премії та виплати зросли приблизно на 40% порівняно з II кварталом 2022 року.

Незважаючи на падіння обсягів основних фінансових послуг, деякі фінансові компанії за підсумками першого півріччя 2023 року були досить прибутковими. Ломбардний сектор продовжував відновлюватися. Обсяг активів і нових кредитів зріс у другому кварталі, а власний капітал зростав повільно, хоча все ще на низькому рівні. Зросли процентні доходи та доходи від продажу нерухомості, що дозволило отримати прибуток та покращити показники рентабельності.

У липні 2023 року ухвалено Закон України «Про кредитні спілки», який дасть змогу підвищити ефективність, фінансову стійкість та надійність установ. Зокрема, закон розширює коло учасників кредитних спілок та спектр фінансових послуг, які вони пропонують, удосконалює вимоги до системи управління та висуває нові вимоги до структури капіталу. Кредитним спілкам слід підготуватися до нового регуляторного підходу, заснованого на оцінці ризиків, і впровадження системи раннього попередження про ризики, щоб швидко реагувати на можливі шоки [22].

Від серпня НБУ поновив виїзні перевірки надавачів небанківських фінансових послуг у сфері фінансового моніторингу, санкційного законодавства та валютного нагляду.

НБУ схвалив концепцію реформування регулювання факторингу, яка передбачає розмежування регулювання комерційного факторингу та фінансових боргових операцій, а також запровадження державної реєстрації відступлення прав вимоги. Це дозволить поглибити ринок і сприятиме його прозорості.

4.4. Фінансово-економічна безпека страхової компанії: сутність, аналіз та фактори впливу

Сучасна ситуація на страховому ринку характеризується швидким зростанням і конкуренцією серед страхових організацій. В даний час успіх страхової компанії значною мірою пов'язаний з відповідальністю страховика щодо попередження та уникнення зовнішніх і внутрішніх проявів ризику.

В умовах стрімких змін на страховому ринку, системних проблем у банківському секторі, уповільнення ділової активності суб'єктів господарювання, збоїв на світових фінансових ринках та низької ліквідності для страховиків надзвичайно важливо створити систему гарантій, а також гарантувати успішну роботу страхової компанії.

Розвиток страхового ринку в Україні ставить перед страховими компаніями нові завдання, найважливішим з яких є розвиток діяльності, яка б відповідала стандартам прибутковості та вимогам фінансової безпеки страхових компаній. Процес має відповідати економічним інтересам власників бізнесу та бути надійним джерелом страхування для страхувальників.

Безпека будь-якої системи, в тому числі страхової компанії, залежить від набору певних процесів і процедур, різноманітних за своєю природою, функціональністю, поведінкою учасників і використанням ресурсів.

Проблеми забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання страхової сфери та дослідження складнощів її реформування цікавлять багатьох вітчизняних і зарубіжних економістів і вчених. Так, Омельчук Л. В. визначила сутнісні характеристики економічної безпеки страхової компанії з позиції теорії безпекознавства [25], Юдіна С. В., Григор'єва Н. М., Чуприна О. Г. вивчали механізм забезпечення фінансової безпеки страхової компанії [26], а Гончаренко А. С., Зачосова Н. В., Коваль О. В. розглянули стратегічні аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки страхових компаній у контексті розвитку конкурентоспроможного ринку страхових послуг [27].

Основною метою статті є комплексне дослідження теоретичних аспектів аналізу фінансово-економічної безпеки страхових організацій сучасних умовах.

В сучасних трансформаційних процесах для економічного розвитку країни прогрес кожної компанії, в тому числі страхової, – це забезпечення фінансової та економічної безпеки, що є основним постулатом для зростання бізнесу та країни в цілому. Комплексний підхід до забезпечення фінансово-економічної безпеки страхових компаній передбачає з'ясування сутності поняття «економічна» та «фінансова безпека страхової компанії».

Сучасна наука вже має в арсеналі не один спосіб трактування поняття «фінансово-економічна безпека». Вітчизняними та зарубіжними фахівцями вже розроблено чотири основні підходи, що відрізняються різноманітністю за змістом (рис. 4.16).

Рис. 4.16. Підходи до визначення терміну «фінансово-економічна безпека»

Варналій З. С. у навчальному посібнику наголошує на тому, що: «фінансово-економічна безпека – це максимізація ресурсів суб’єкта господарювання з метою запобігання загрозам і створення умов для стабільності його основних елементів» [28].

Горячева К. С. в статті журналу «Економіст» зазначає, що: «фінансово-економічна безпека – це стан господарчого суб’єкта, при якому шляхом максимізації корпоративних ресурсів він отримує попередження, пом’якшення або захист від існуючих небезпек і загроз або інших непередбачених обставин і в основному орієнтується на досягнення бізнес-цілей в умовах конкуренції та економічного ризику» [29].

Колектив авторів монографії «Економічна безпека суб’єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи» під загальною редакцією Кириченка О. А. визначають, що: «фінансово-економічна безпека означає, що оптимальним рівнем використання для підприємства є його економічний потенціал, де фактичні та/або потенційні втрати менші за встановлені підприємством межі» [30].

Мороз О. В., Карачина Н. П. та Шиян А. А. дають таке визначення терміну «фінансово-економічна безпека у виробничо-господарській системі, де створені механізми попередження або зменшення ступеня впливу загроз на стабільність функціонування та розвиток діяльності підприємства» [31].

Ткач В. О., Камушков О. С. і Шевченко В. О. у своїй монографії зазначають, що «фінансово-економічна безпека – це захищеність дієздатності підприємства (виробничої, організаційно-технічної, фінансово-економічної, соціальної) від негативних зовнішніх і внутрішніх впливів, прямих чи опосередкованих, економічних загроз та репродуктивна здатність суб'єкта» [33].

Фінансово-економічна безпека за Єпіфановим А. О., Пластуном О. Л., Домбровським В. С. та ін. «такий стан розвитку в економічній системі, який забезпечує її оптимальне функціонування за рахунок ефективного використання внутрішніх і зовнішніх чинників і здатності ефективно протистояти негативним зовнішнім впливам» [34].

Усі автори виходять з того, що фінансово-економічна безпека компанії (підприємства) – це певна система. У всіх визначеннях є цільова установка цієї системи – попередження або усунення потенційних загроз.

Поняття «фінансова безпека страхової організації» введено до наукового обігу А. М. Єрмошенком у його дисертаційному дослідженні «Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій» у далекому 2006 році «як фінансовий стан, який характеризується збалансованою системністю фінансових показників, а також стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує своєчасне і повне виконання очікуваних зобов'язань, а також забезпечує здорове зростання страхової організації в теперішньому і майбутньому. Це поняття можна розглядати як статично, тобто через оцінку рівня фінансової безпеки, так і динамічно, через безперервний процес її (фінансової безпеки) забезпечення» [35, с. 6].

Таким чином, в основу запропонованого підходу А. М. Єрмошенко до трактування поняття «фінансова безпека страхової організації» було покладено окремі вимоги, які далі

отримали продовження та уточнення у визначеннях інших вчених (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Підходи до визначення фінансової безпеки
страхових компаній [36]

Автори	Авторські визначення
1	2
Базилевич В. Д. та ін. (2008)	здатність виконувати зобов'язання за договором страхування у разі настання несприятливих подій та зміни економічної ситуації
Рубан О. О. (2011)	як невід'ємна частина успішної діяльності страхової компанії, включаючи ліквідність, платоспроможність, фінансову стабільність, і характеризує довгостроковий фінансовий стан страхової компанії
Матвійчук Л. О. (2013)	не як стан страхової компанії, а як процес досягнення страховою компанією стану, що характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, надійною структурою фінансування, раціональним управлінням страховими резервами, своєчасним виконанням страхових зобов'язань і до дозволяє страховику продуктивно працювати сьогодні та в майбутньому
Нагайчук Н. Г. (2014)	захист фінансових інтересів учасників страхових відносин на всіх рівнях та забезпечення страхових компаній необхідними коштами для виконання зобов'язань та задоволення потреб власників і працівників
Ачкасова С. А., Клімчук О. В. (2016)	здатність страховика виконувати страхові та інші взяті зобов'язання за умови збалансованого та оптимального підходу до використання та управління своїми фінансовими ресурсами, здійснювати чіткий контроль над загрозами, внутрішніми чи зовнішніми, швидко реагувати, щоб пом'якшити або уникнути їх, забезпечувати баланс його інтересів
Волкова В. В., Волкова Н. І. (2017)	здатність страховика виконувати свої зобов'язання перед фізичними та юридичними особами та державою щодо виплати страхового відшкодування при забезпеченні належного рівня фінансової стійкості його страхової діяльності

1	2
Журавка О. С., Діденко І. В., Колесник А. І. (2018)	роль страховика, яка пов'язана з достатньою фінансовою безпекою, дозволяє, у разі необхідності, компенсувати втрати клієнтів, зазначені в договорах страхування, дозволяючи підвищити рівень довіри до страховиків
Журавка О. С. та ін. (2018)	набір дій, спрямованих на постійну підтримку балансу між витратами та зобов'язаннями страховика й фінансовими ресурсами, для їх покриття або виконання, в результаті чого досягається успішне зростання страхової компанії, незважаючи на зміну зовнішніх та внутрішніх факторів функціонування економіки

Левковець Н. П., Бабич Л. М., Теслюк Н. П., Наконечна С. А., Гуцалюк О. І. у своїй науковій праці узагальнили, щодо трактування категорії «фінансова безпека» таке:

– фінансова безпека страхової компанії як певний її фінансовий стан загалом (О. О. Рубан) чи за окремими напрямками: ліквідність, платоспроможність, фінансова стійкість; величина втрат капіталу, платоспроможність, ліквідність, рентабельність (О. С. Папка), фінансова стійкість (В. В. Волкова та Н. І. Волкова);

– фінансова безпека страхової компанії як стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз (В. В. Волкова та Н. І. Волкова, Л. О. Матвійчук, С. А. Ачкасова та О. В. Клімчук) або несприятливих чинників (В. Д. Базилевич та ін.); внутрішніх і зовнішніх фінансових загроз (О. С. Папка); зовнішніх кризових ситуацій і навмисних дій агресивних чинників держави, компаній, угруповань (Л. М. Войтович); зміну зовнішніх та внутрішніх факторів функціонування економіки (О. С. Журавка та ін.);

– фінансова безпека страхової компанії як здатність виконувати взяті на себе зобов'язання (В. Д. Базилевич та ін., О. С. Папка, Л. О. Матвійчук, Н. Г. Нагайчук, С. А. Ачкасова та О. В. Клімчук, В. В. Волкова та Н. І. Волкова);

– фінансова безпека страхової компанії як складова забезпечення розвитку страхової компанії (О. С. Папка, Л. М. Войтович, О. С. Журавка та ін.);

– фінансова безпека страхової компанії як безперервний процес забезпечення фінансової безпеки.

Отже, досліджуючи наукові методи фінансової безпеки страховиків, можна визначити фінансову безпеку страхової компанії, вміти ідентифікувати внутрішні та зовнішні загрози, вживати заходів щодо підвищення якості активів, платоспроможності, фінансової стабільності, прибутковості, інституційні навіть за умов конверсії.

З наведених визначень поняття «фінансова безпека страхової компанії» можна зробити висновок, що деякі автори не повною мірою відображають сутність цього поняття, узагальнення результатів останніх досліджень у цьому напрямку свідчить про відсутність єдиного розглядання фінансової безпеки страховика. Автори трактують це поняття дуже обмежено, здебільшого зводячи його до фінансового стану страхової компанії або фінансових ресурсів страховика.

Розглянуті визначення фінансової безпеки страхової компанії є статичними, тобто. незмінними, якщо держава усвідомлює певний результат, оцінка фінансової стабільності та фінансово-економічної спроможності страховика в конкретний момент, на основі якої також може бути визначений ступінь безпеки. Проте зовнішні та внутрішні впливи страховика в кожен момент часу, а також циклічність економічних процесів зумовлюють зміни в ході його діяльності, що зумовлює динамічність цієї концепції.

Тому ми вважаємо, розгляд страхової фінансової безпеки повинен відбуватися не як статусу страхової компанії, а як процес досягнення певного стану страхової компанії, що характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, оптимальною структурою джерел фінансування, забезпеченням раціонального управління страховими резервами, страховими зобов'язаннями щодо своєчасного дотримання вимог, а страховику – продуктивна робота зараз і в майбутньому.

Таким чином, з'ясування сутності та місця фінансової безпеки страхової компанії та інститутів визначення основних

загроз для функціонування страхового ринку мають важливе значення для раціонального та обґрунтованого регулювання, моніторингу ефективності діяльності страховиків та розробки їх стратегічних цілей та вибору способів виконання. Фінансова безпека страхової компанії – це довгострокова діяльність страхової компанії, управління якою покликане забезпечити їх належний рівень.

Ефективність функціонування системи фінансової безпеки страхової компанії залежить від інформаційного забезпечення, яке є процесом неперервного і цілеспрямованого відбору відповідних інформаційних показників, необхідних для здійснення аналізу, планування і підготовки ефективних управлінських рішень, що стосуються його фінансової безпеки [30, с. 78].

Розглянуто методику аналізу фінансово-економічної безпеки за допомогою абсолютних показників, що дозволяє перевірити, які джерела коштів та в якому розмірі використовуються для покриття запасів та витрат. Методику оцінки економічної безпеки представлено на рисунку 4.17.

Рис. 4.17. Етапи аналізу фінансової безпеки страхової компанії

Таким чином, основними цілями розроблення проекту системи фінансово-економічної безпеки є:

- усунення неплатоспроможності страхової компанії;
- відновлення фінансової стійкості;
- забезпечення економічного балансу у тривалому етапі.

Методика аналізу фінансової стійкості за допомогою абсолютних показників дозволяє перевірити, які джерела коштів та в якому розмірі використовуються для покриття запасів та витрат. Вказані показники дозволяють визначити тип фінансової стійкості страхової компанії, які можуть бути чотирьох типів: абсолютна фінансова стійкість; нормальна фінансова стійкість; нестійке фінансове становище; кризове фінансове становище.

Перший тип фінансової стійкості (абсолютна стійкість) практично трапляється вкрай рідко. Він характеризується високим рівнем платоспроможності, страхова компанія не залежить від зовнішніх позикодавців. Другий вид економічної стабільності (проста стабільність) характеризується середнім рівнем платоспроможності, раціональним використанням позикових коштів, високою прибутковістю поточної діяльності. Третій тип фінансової стійкості (нестійке фінансове становище) характеризується порушенням стандартної платоспроможності, виникає потреба залучення додаткових ключів фінансування. Четвертий тип фінансової стійкості (кризове фінансове становище) характеризується тим, що страхова компанія повністю втрачає свою платоспроможність і знаходиться на межі банкрутства.

З погляду економічного аналізу фінансового стану, наявність прибутку на балансі страхової компанії менш важливо, ніж наявність достатньої суми коштів для здійснення поточної діяльності та закриття обов'язків перед позикодавцями. Важливими елементами економічної стійкості є кредитоспроможність, платоспроможність, ступінь ліквідності активів, прибутковість.

Прибутковість означає життєздатність компанії у довгостроковій перспективі, але не її здатність погашати борги. Оскільки прибуток є позитивним результатом економічної діяльності страхової компанії за звітний період, тобто в принципі вона є кінцевою метою діяльності організації, то з очевидністю напрашується висновок про її максимально можливе збільшення.

Тому, для оцінки ефективності роботи страхової компанії недостатньо використання показника прибутку, оскільки наявність прибутку ще означає, що страхова компанія працює

ефективно. Абсолютна величина прибутку не дозволяє судити про прибутковість. Рентабельність характеризує ступінь прибутковості, вигідності, прибутковості. Страхова компанія може бути прибутковою, але не платоспроможною, і навпаки.

Отже, у досягненні стабільного становища істотна роль належить аналізу фінансового стану страхової компанії. Отже, основними аналізу фінансово-економічною безпекою є:

- своєчасна та об'єктивна діагностика «проблемних місць», вивчення причин їхньої освіти;
- дослідження співвідношення серед джерелами і засобами, раціональності їх розміщення і продуктивності застосування;
- пошук резервів поліпшення стану, платоспроможності та стійкості;
- створення певних порад, націлених на найбільш результативне застосування економічних ресурсів і поліпшення економічного капіталу страхової компанії;
- моделювання можливих економічних результатів та розробка моделей управління за різних варіантах вживання ресурсів.

Є різні комбінації до систематизації умов, що мають великий вплив на фінансово-економічну захищеність. Найпоширенішою можна вважати класифікацію за способом впливу прямої та непрямої дії, яку демонструє рис. 4.18.

На фактори прямого та непрямого впливу страхова компанія може реагувати по-різному. Так на зміну фактора прямого впливу страхова компанія може перебудувати внутрішнє середовище, розпочавши політику чи пристосування, чи активної чи пасивної протидії. До фактору непрямого впливу страхової компанії змушена максимально пристосувати свою мету, завдання, організаційну структуру, технологію, кадри.

На рисунку 4.19 представлена класифікація факторів залежно від виду середовища, що впливають на фінансово-економічну безпеку страхової компанії.

Аналіз внутрішніх факторів дозволяє зрозуміти, наскільки раціонально страхова компанія управляє власними ресурсами (трудовими, фінансовими, виробничими). На основі зміни

зовнішніх факторів визначаються сильні та слабкі сторони страхової компанії, розробляються заходи щодо підвищення фінансово-економічної безпеки та приймається оперативне управлінське рішення.

Рис. 4.18. Фактори залежно від виду впливу, що впливають на фінансово-економічну безпеку страхової компанії

Вплив чинників зовнішнього середовища значною мірою робить менш стійкою рівновагу суб'єкта господарської діяльності, галузі, збільшує залежність від національної економіки в цілому.

На фінансово-економічну безпеку страхової компанії впливає безліч факторів: стан страхової компанії на фінансовому ринку; пропозиція конкурентоспроможних видів послуг; рейтинг страхової компанії у діловій співпраці з партнерами; ступінь залежності від зовнішніх інвесторів; наявність неплатоспроможних дебіторів; наявність кваліфікованих кадрів; розмір статутного капіталу; ефективність комерційних і фінансових операцій; стан майнового потенціалу.

Таким чином, можна виокремити такі складові аналізу фінансово-економічної безпеки:

- аналіз майнового потенціалу;
- аналіз власних та позикових фінансових ресурсів;

Рис. 4.19. Фактори залежно від виду середовища, що впливають на фінансово-економічну безпеку страхової компанії

- співвідношення між накопиченим та інвестиційним капіталом;
- коефіцієнти ліквідності;
- розрахунок типу фінансової стійкості компанії;
- підрахунок коефіцієнтів фінансової стійкості;
- підрахунок рентабельності діяльності та капіталу;
- ділова активність (оборотність ресурсів);
- стійкість економічного зростання.

Отже, фінансово-економічна безпека страхової компанії знаходиться в залежності від матеріально-речовинної та цінової текстури виробництва, здійснення страхових послуг, діяльності компанії, економічного обігу, інноваційної роботи і їх динаміки, що призводить до отримання прибутку. Якщо виробничий та господарський плани успішно виконуються, то це позитивно впливає на фінансово-економічну безпеку, а в наслідок недовиконання плану з реалізації страхових послуг відбувається погіршення фінансового становища.

Список використаної літератури

Список використаної літератури до розділу 1

1. Всесвітній економічний ресурс [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.weforum.org/reports?year=2010...20195#filter>
2. Купе Т., Махоніна Ю. Економічна політика. URL: <https://voxukraine.org/uk/evaluating-ukraine-top-40-of-the-global-competitiveness-index-ua/> Назва з екрану
3. Побоченко Л. М. Вплив інноваційного середовища на конкурентоспроможність економіки України // Науковий журнал «Стратегія розвитку України» № 2, 2019. URL : <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/14504>
4. Карчева Г. Т. Фінансовий стан банків України в умовах загрози світової фінансово-економічної кризи // Ефективна економіка № 3, 2020. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7708>
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Національний банк України [Електронний ресурс]. – URL: <https://bank.gov.ua/>
7. Федченко К. А. Аналіз теоретико-методичних підходів до оцінювання рівня економічної нестабільності країни // Науковий вісник Полісся № 2 (18), 2019. УДК 658.1.012.8. – URL : <http://nvp.stu.cn.ua/article/view/203230>
8. Тропіна В. Б. Макрофінансова стабільність: Теоретичні підходи та емпіричний аналіз // Світ фінансів. – 2016, 1. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/913>
9. Зверяков, М. І., Жердецька Л. В. Банківський та реальний сектори економіки України: оцінка взаємозв'язків і детермінанти розвитку / *Економіка України*. 2017. № 10. С. 31-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2017_10_4
10. Хмелярчук М. І., Алексєєв В. І. Соціально-економічне значення банківського кредитування в Україні / *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. - 2014. Вип. 1. С. 337-345. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_1_43

11. Національний інститут стратегічних досліджень. Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/rozgornuta-versiya-dopovidi-shemaevoi-l.g.pdf>

12. Задорожня Т. М., Параниця Н. В. Функціонування механізму взаємодії банківського та реального секторів в Україні // Економіка і суспільство. 2018. Випуск # 15. URL: http://economyandsociety.in.ua/journals/15_ukr/144.pdf,

13. Про випуск облігацій внутрішньої державної позики «Військові облігації»: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.02.2022 № 156. Дата оновлення: 09.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-2022-%D0%BF#Text>

14. Корніяка О. З історії урядових запозичень воєнного призначення. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*, July 15, 2022; Berlin, Germany. С. 12–14.

15. Оперативні дані, що характеризують ліквідність банківської системи та чинники її зміни: НБУ URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/fm-liquidity>

16. Джус М. Ціна має значення. Особливо, ціна помилки. Дослідження Незалежного неурядового інституту Growford Institute. URL: <https://www.growford.org.ua/tsina-maye-znachennya-osoblyvo-tsina-pomylyk/>

17. Монетарні операції НБУ з банками: процентні ставки: НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/interest-rates?startDate=01.01.2010&endDate=01.11.2023>

18. Про внесення зміни до підрозділу 4 розділу ХХ «Перехідні положення» Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків: Проект Закону №9656-д від 29.09.2023. URL <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42885>

19. Прасад А. Італія запровадила податок на непередбачений прибуток банків. Акції фінустанов почали падати, вони вже втратили \$10 млрд капіталізації. *Журнал Forbes Ukraine*. URL: <https://forbes.ua/news/italiya-zaprovadila-podatok-na-neperedbachenyi-pributok-bankiv-aktsii-finustanov-pochali-padati-voni-vzhe-vtratali-10-mlrd-kapitalizatsii-08082023->

20. Наглядова статистика : НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>

21. Forman S., Patrick S., Salomons D. Recovering from Conflict: Strategy for an International Response, Paying for Essentials, Policy Paper Series. NY : Center on International Cooperation, New York University, 2000.

22. Баронін А. Як військові конфлікти впливають на економіку // Mind.ua. 30.06.2017. URL: <https://mind.ua/openmind/20173685-yak-vijskovi-konflikti-vplivayutna-ekonomiku>

23. Щепіна Т. Г. Проблеми формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. 2014. № 38. С. 109–114. URL: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/viewFile/7256/8145>

24. Буртовая Е. В. Конфликтология: учебное пособие. М. : ЮНИТИ, 2002. 342 с.

25. Дробышевская Л. Н. Система взаимосвязи ин-и новаций и инвестиций в процессе экономического роста. Известия Южного федерального университета. Серия «Технические науки». 2005. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemavzaimosvyazi-innovatsiy-i-investitsiy-v-protseessekonomicheskogo-rosta>

26. Україна в рейтингах: як змінювалися позиції країни в 2014–2019 роках // Слово і діло. 01.11.2019. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/11/01/infografika/ekonomika/ukrayina-rejtyntax-yak-zminyuvalysyapozycziyi-krayiny-2014-2019-rokax>

27. Латишева О. В. Аналіз рівня сталого розвитку України в глобальному вимірі // Управління економікою: теорія та практика. П'яті Чумаченківські читання / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2016. С. 221–233

28. Латишева О. В. Застосування кластерного аналізу для оцінки визначальних характеристик сталого розвитку галузей України. Економіка і Фінанси. 2016. Спецвипуск. С. 36–42.

29. Латишева О. В., Мілявський М. Ю. Дослідження стану та перспектив розвитку ІТ-галузі для забезпечення сталого розвитку національної економіки України. Економіка і Фінанси. 2018. № 4. С. 56–66.

30. Вернівський П. Які інвестори потрібні Україні? // Капітал. 25.04.2019 р. URL: <https://www.capital.ua/ru/publication/126975-kakie-investory-nuzhny-ukraine>

31. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : статистичні збірники за 2010–2018 рр. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

32. Аналіз сталого розвитку: глобальний і регіональний контексти. 2011–2012. Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку / Згуровський М. З., Болдак А. О., Єфремов К. В. та ін. Київ : НТУУ «КПІ», 2012. 240 с.

33. Згуровський М. З., Болдак А. О., Єфремов К. В. Моделивання процесів сталого розвитку в глобальному та регіональному контекстах // Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. 2013. URL: http://wcd.org.ua/sites/default/files/Zgurovsky_Boldak_Yefremov_MODELING_OF_SD_PROCESSES_UA.pdf

34. Латишева О. В., Касьянюк С. В., Мілявський М. Ю. Дослідження стану екологічної безпеки та рівня екологічної сталості регіонів України. *Економіка і Фінанси*. 2018. № 6. С. 50–61.

35. Стали критичні до держави і радикальні. Соціолог Головаха – Про вплив на українців тривалої війни і браку великих новин з фронту. URL: <https://is.gd/m1rFTn> (дата звернення: 21.09.2023)

36. Kelly M. War and culture : The lessons of post-war France. Synergies Royaume-Uni et Irlande. 2008. 1. pp. 91-100. Режим доступу: <https://is.gd/xdKNQa> (дата звернення: 27.08.2023)

37. Латишева О. В., Мілявський М. Ю. Перспективи економічного розвитку України в контексті нових світових викликів. *Економіка і Фінанси*. 2018. № 3. С. 14–24.

38. Офіційний сайт департаменту з питань банкрутства Міністерства юстиції України URL: <https://minjust.gov.ua/m/departament-z-pitan-bankrutstva>

39. Кодекс України з процедур банкрутства Від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.

40. Хіт Р. Кризовий менеджмент для керівників. Київ: ВСЕХ ВИТО: *Наукова думка*, 2002. 566 с.

41. Череп А. В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання : підруч. Київ : Кондор. 2006. 380 с.

42. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства затверджені Наказом Мінекономіки України №81 від 6 березня 2006 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ME06025?an=1334>

43. Бланк І. О. Фінансовий менеджмент: навчальний посібник. Київ: Ніка –Центр, 2011. 655 с.

Список використаної літератури до розділу 2

1. Гречко А. В. Перспективи реформування податкової системи України в умовах євроінтеграції. *Економіка та управління національним господарством*. 2020. № 3. С. 60–70.

2. Карлін М. Фінанси країн Європейського Союзу: навчальний посібник. Київ: Знання, 2011. 639 с.

3. Концепція реформування податкової системи України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/infografika/kontseptsiya-reformuvannya-podatkovoi-sistemi-ukraini.pdf>.

4. Котіна Г. Податкові важелі впливу на економіку в сучасних умовах: вітчизняний та світовий досвід. *Економіст*. 2018. № 5 С. 31-35.

5. Міжнародний досвід реформування податкових систем: види податків та електронна звітність. URL: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/mijnarodniy-dosvidrozvitk/svitovui-dosvid/mrdosvid/>.

6. Сидельникова Л. П. Податкова система: навч. посіб. К. : Ліра-К, 2013. 424 с.

7. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія та практика становлення : автореф. дис. д.е.н. 2018.

8. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua/>.

9. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/>.

10. Податковий кодекс України: Закон України зі змінами і доповненнями. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/>.

11.Брязкало А. Є. Теоретичні аспекти сутності місцевих бюджетів в Україні. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. Економічні науки. 2013. 3. С. 244-248.

12.Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-V. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51. ст.572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-17>. (дата звернення: 15.10.2023)

13.Вахович І. М., Недопад Г. В. Бюджетна ефективність території: механізми підвищення в умовах децентралізаційних впливів: монографія. Луцьк: Відділ іміджу та промоцій ЛНТУ, 2021. 344 с.

14.Волкова В. В., Волкова Н. І. Місцеві фінанси. Навчальний посібник. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2022. 105 с.

15.Гуменна Ю. Г., Стороженко Д. В. Система формування бюджетів місцевих рівнів: теоретичні аспекти, тенденції та перспективи розвитку. *Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка*. 2021. № 3. С. 222–233.

16.Державний веб-портал бюджету для громадян Open Budget. Зведений бюджет Рівненської області. URL: <https://openbudget.gov.ua/local-budget/1700000000/info/indicators> (дата звернення: 01.11.2023)

17.Жихор О. Б., Кириленко О. П. Місцеві фінанси: підручник / авт. кол.; К.: УБС НБУ, 2015. 579 с.

18.Кравченко В. І. Місцеві фінанси України: Навчальний посібник. К. : Знання, 1999. 487 с.

19.Кузькін Є. Ю. Фінансово-бюджетний потенціал органів місцевого самоврядування в умовах адміністративно-територіальної реформи. К.: ДННУ Акад. фін. упр. 2013. 308 с.

20.Мельник В. І., Зілінська А. С. Теоретичні аспекти визначення сутності та ролі місцевих бюджетів. *Управління розвитком: зб. наук. праць*. Х.: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. №3-4 (189-190). С. 6 – 12.

21.Миськів Г. Бюджетна система : теоретичні та практичні аспекти (у схемах і таблицях) : навчальний посібник. Львів: Растр -7, 2020. 272 с.

22. Педченко Н. С., Стрілець В. Ю. Бюджетний потенціал регіону: оцінка та перспективи розвитку: монографія. Полтава: ПУЕТ. 2014. 220 с.

23. Першко Л. О. Теоретико-методологічні аспекти зміцнення та розвитку місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації: монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка». 2020. 316 с.

24. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997, № 24, ст.170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 16.10.2023)

25. Раделицький Ю. О. Місцеві бюджети в умовах фінансової децентралізації в Україні: дис. д-ра екон. наук: 08.00.08. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів. 2019. С. 434.

26. Рябушка Л. Б., Койло В. В. Аналітична оцінка фінансової спроможності місцевих бюджетів у забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів. *Бізнес Інформ*. 2013. № 11. С. 148-155.

27. Ситник Н. С., Млінцова А.О. Оцінка фінансової безпеки регіону на прикладі Львівської області. *Інфраструктура ринку*. 2022. Випуск 66. С. 200-204.

28. Содома Р. І., Саміло А. В., Марутяк Г. С. Моніторинг фінансово-економічної безпеки регіонів в сучасних умовах. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. Вип.1 (01). С.118-123.

29. Сукрушева Г. О. Місцеві бюджети як основна ланка місцевих фінансів України. *Науково-технічний збірник*. №102. 2012. С. 220-227.

30. Тарасюк Н. П. Напрями вдосконалення механізму формування і виконання місцевих бюджетів. *Сучасний стан та перспективи розвитку фінансової системи України: збірник наукових праць XII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет*. С. 292.

31. Тихончук, Л. Х., Мельник, Л. М., Ляхович О. О. Методичні вказівки до виконання курсової роботи з навчальної дисципліни «Формування публічного бюджету» для здобувачів

вищої освіти другого (магістерського) рівня за освітньою програмою «Державна служба» спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» денної та заочної форм навчання [Електронне видання]. Рівне: НУВГП, 2023. 17 с. URL: <https://ep3.nuwm.edu.ua/25517/> (дата звернення: 16.10.2023)

32. Юрія С. І., Дем'янишина В. Г., Кириленко О. П. Бюджетна система: підруч. за ред. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с.

33. Axadjonovich Y. A., Alojnovich, R. R. Necessity and Directions of Strengthening the Revenue Base of the Regional Budget. *Journal of Economics, Finance and Management Studies*. Volume 4. 2021. P. 464-469.

34. Kuznetsova A. Ya., Zakharkina L. S., Novikov V. M., Chukhno R. Yu. Formation of Financial Self-Sufficiency for Local Budgets in Ukraine: Problems and Prospects of Increasing the Revenue Base. *Mechanism of Economic Regulation*. 2020. 3. P. 6-17. DOI: <https://doi.org/10.21272/mer.2020.89.01>

35. Rakhmatullaevich M. O. (2023). Ways to increase the competence of local authorities to ensure the stability of local budget revenues. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 14, 30-37.

36. Segura C. D., Boubaker S. Current Trends in the Distribution of National Taxes And Filling the Revenue Base of Local Budgets. *International Journal of Millennium Studies*. 2021. 6

37. Будник, Л. А., Ронська, О. Г. Фінансова безпека держави: загрози в умовах війни. Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету. 2022. С.206-210.

38. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

39. Державний борг. Ціна держави. URL: <http://old.cost.ua/budget/debt/>

40. Закон України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

41. Інформаційно-аналітична система «Прозрий бюджет». URL - <https://openbudget.gov.ua/debt/state?class=creditors>

42. Лісовенко В. В. Державний зовнішній борг України: оптимізація формування та управління: монографія. К.: Світ, 2008. 222с.

43. Обушний С., Дзядевич Л. Управління зовнішнім державним боргом *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2018. №1. С.21-30. URL: <https://journal.eae.com.ua>
44. Офіційний сайт ІА «Інтерфакс Україна». URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/897912.html>
45. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua>
46. Педченко Н. С. Гусаковська Т. О. Підходи до оцінки рівня боргової безпеки держави. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2020. № 3. С.312-326
47. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовт. 2013 р. № 1277. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/stru>.
48. Прогнозні щомісячні платежі за державним боргом у 2023–2048 роках за діючими угодами станом на 01.05.2023. Міністерство фінансів України. URL: <http://surl.li/pxwso>
49. Результати розміщення облігацій внутрішніх державних позик. Національний банк України. URL : <https://bank.gov.ua/markets/ovdp-table>.
50. Сергієнко О. В. Побудова концепції визначення специфічних показників, які вказують на критичний стан державного боргу саме для економіки України. *Молодий вчений*. 2014. № 9. С. 59–65. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/9/15.pdf>.
51. Сидоренко С. «Порятунок в обмін на реформи: за яких умов Київ отримає гроші ЄС та США у 2023 році.» *Європейська правда*. Січень 16, 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/01/16/7154226/>
52. Сміт А. Вивчення природи і причин багатства народів. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/smit_1.pdf
53. Сочка К. (2022). Державний борг України: поточні реалії і проблеми. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, 1
54. Тимошенко М.В.. Державний борг в умовах війни. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції*

розвитку: матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І. В. Жукової, Є. О. Романенка. м. Паола (Мальта): ГО «ВАДНД», 07 червня 2023 р. С.279-284

55.Управління державним боргом України під час війни та післявоєнний період. Аналітичний звіт. Центр економічної стратегії. URL: <https://ces.org.ua/management-of-the-ukrainian/>

56.Фінансова енциклопедія. Рікардівська еквівалентність. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/ricardianequivalence/>

57.Шелест О. Л. Державний борг України: механізм управління та обслуговування, «Економіка і суспільство», 2017, 8, С. 710-715.

58.Янківська Т. Державний борг України: сучасний стан та напрями оптимізації. Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту ДТЕУ. Вінниця: Редакційно-видавничий, 237-244.

59.Carlo BASTASIN, Manuel MISCHITELLI and Gianni TONIOLO - Living with high public debt: Italy 1861-2018.

60.Catao, Luis and Marco Terrones, "Fiscal Deficit and Inflation: A New Look at the Emerging Market Evidence," IMF Working Paper, May 2001, p. 1.

61.Debt-for-climate swaps Developing countries – IKEM. URL: https://www.ikem.de/wp-content/uploads/2021/05/Brief.2_Dept-for-nature-swaps.pdf 14

62.General government gross debt. Eurostat. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>.

63.Remarks of the Managing Director at the International Expert Conference on the Recovery, Reconstruction and Modernization of Ukraine. IMF. October 25, 2022. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2022/10/25/sp-md-remarks-at-the-international-expert-conference-on-recovery-of-ukraine?fbclid=IwAR0TRQIWdvNV9jtzF95QX4kjjwGRKnAn9NaP7AFPj9c28oU>

64.Sargent, Thomas and Neil Wallace, "Some Unpleasant Monetarist Arithmetic," Quarterly Review, Federal Reserve Bank of Minneapolis, Fall 1981.

65.Sargent, Thomas, «The Ends of Four Big Inflations.» In Inflation, Robert E. Hall, ed., Chicago: University of Chicago Press, 1983, pp. 41-93.

66. Ukraine: Program Monitoring with Board Involvement- Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF. December 21, 2022. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/CR/2022/English/1UKREA2022003.ashx>

67. Ukraine: Request for an Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility and Review of Program Monitoring with Board Involvement-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF. March 31, 2023. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/CR/2023/English/1UKREA2023001.ashx>

68. World Economic Outlook. A Rocky Recovery. April 2023. IMF. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>

69. Курганська Е. І. Проблеми казначейського управління фінансовими ресурсами в умовах політичної кризи при переході на систему дистанційного обслуговування. *Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. Одеса : Одеський національний економічний університет.* 2022. № 1-2 (80-81). С. 95–109.

70. Положення про Державну казначейську службу України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>

71. Бюджетний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page>.

Список використаної літератури до розділу 3

1. Білецька І. М. (2022). Аналіз інноваційного розвитку закладів охорони здоров'я як функція менеджменту їх системного розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія економічна*, (1), 310-315.

2. Вільчинська О. М. (2018). *Економічне прогнозування як інструмент забезпечення стратегічної стійкості підприємства* (Doctoral dissertation, Вінниця: ВННІЕ ТНЕУ).

3. Голда Н. М., Піняк І. Л., & Поліщук Н. (2021). Використання евристичних методів у маркетинговому моделюванні. *Галицький економічний вісник*, 69(2), 137-145.
4. Грабчук І., Бугайчук В., & Аляб'єва В. (2022). Стратегія інноваційного розвитку підприємства. *Економіка та суспільство*, (44).
5. Дідченко О. І., & Бибочкіна О. Ю. (2013). Сутність та класифікація інновацій. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії.–2013.–Вип. 4*, 48-58.
6. Древаль Ю. Д., Шароватова О. П., & Жигло А. А. (2021). Сутність та особливості проведення наукових досліджень у сфері охорони праці. *Комунальне господарство міст*, (161), 301-306.
7. Кравченко Т. (2013). Методи прогнозування регіонального економічного розвитку. *Економічний аналіз*, (13), С. 88-94.
8. Майстро Р. Г. (2007). Рівень та напрямки інноваційного розвитку національних підприємств в умовах трансформаційних процесів в економіці [Електронний ресурс]. *Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VMSU/2007-02/07mrghvi.htm*.
9. Мілева М. Д. (2008). Інвестиційно-інноваційна спрямованість як основна складова стратегічного розвитку харчових підприємств України/М. Мілева [Електронний ресурс]. *Режим доступу: www.confcontact.com/2008febr/5_mileva.htm*.
10. Пашута М. (2006). Інновації як фактор випереджального розвитку економіки. *Персонал*, 6, 16-25.
11. Петрух О. А. (2018). Інноваційний розвиток сфери охорони здоров'я України. *Економіка та держава*, (11), 107-110.
12. Росохата А. С. (2015). *Наукові засади прогнозування перспективних напрямів інноваційного розвитку промислових підприємств* (Doctoral dissertation, Вид-во СумДУ).
13. Савостенко Т. О., Шевченко Л. Г., & Соломаха О. А. (2022). Інноваційний розвиток системи охорони здоров'я як об'єкта державного регулювання: стан і проблеми. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, (2), 38-45.

14. Турчина В. А., & Гринченко В. О. (2020). Порівняльна характеристика основних методів експертних оцінок. *Міжнародний науковий комітет*, 252.

15. Закон України, З. (2002). Про інноваційну діяльність. {Із змінами, внесеними згідно із Законами № 380-IV від 26.12. 2002, ВВР, 2003, № 10-11, ст. 86 № 1344-IV від 27.11. 2003, ВВР, 2004, № 17-18, ст. 250 № 2285-IV від 23.12. 2004, ВВР, 2005, № 7-8, ст. 162 № 2505-IV від 25.03. 2005, ВВР, 2005, № 17, № 18-19, ст. 267 № 2314-VI від 03.06. 2010, ВВР, 2010, № 34, ст. 484 № 3715-VI від 08.09. 2011, ВВР, 2012, № 19-20, ст. 166 № 5460-VI від 16.10. 2012, ВВР, 2014, № 2-3, ст. 41 № 1714-IX від 07.09. 2021, ВВР, 2021, № 49, ст. 391 }

16. Янковська О. І. (2010). Еволюція моделей інноваційного процесу. *Економіка. Наука. Інновації*. (2).

17. Стратегічний менеджмент: Підручник / І. М. Писаревський, О. М. Тищенко, М. М. Покоłodна, Н. Б. Петрова; ред. Аляб'єв; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х. : ХНАМГ, 2009. 287 с.

18. Василенко В. А., Ткаченко Т. І. Стратегічне управління: навч. посібник. К. : ЦУЛ, 2003. 396 с.

19. Оберемчук В.Ф. Стратегія підприємства: короткий курс лекцій. К. : МАУП, 2002. 128 с.

20. Іванов С. В. Підходи до ухвалення організаційних рішень і вибору фінансової стратегії підприємства. Вісник економічної науки України. 2015. № 1. С. 62-68. ULR: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Venu_2015_1_15

21. Інноваційні механізми стратегії фінансового управління / редкол.: Т. І. Єфименко (голова) та ін. К. : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2012. 820с.

22. Васильківська К. В., Сич О. А. Фінансовий менеджмент : навч. посіб. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. 236 с.

23. Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю., Фінансовий аналіз: Навч. посіб.-2-ге вид., без змін. К.: КНЕУ, 2007.

24. Шеремет О. О. Фінансовий аналіз: навч. посібник. К., 2005.

25. Коробов М. Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств: Навч. посіб.-2-ге вид., стер.-К. : Т-во «Знання», КОО, 2001.
26. Федонін О. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібн. / К. : Вид-во КНЕУ. 2006.
27. Левицький В. В. Формування системи управління та підтримки фінансової стійкості підприємства в умовах кризи/ Вісник // Чернівецький торг.-екон. ін-т. Чернівці, 2011. Вип. 3.
28. Слав'юк Р. А., Олександренко І. В. Напрями підвищення фінансової стійкості вітчизняних підприємств / Р «Економічні науки» Серія «Облік і фінанси». Випуск №7 (25) Ч.5. 2010.
29. Зигрій О. В. Комплексна оцінка фінансового стану підприємства на основі показників звітності: теоретичний підхід. Економіка України в умовах сучасних трансформацій : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 3-4 квітня 2014. С. 61-63.
30. Ареф'єва О.В., Городинська Д.М. Економічна стійкість підприємства: сутність, складові та заходи з її забезпечення. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 8(86). С. 83–90.
31. Шевцова О. Й. Основи антикризового фінансового управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2013. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1773/>
32. Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз і планування: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. Дніпро : ДАУБП, 2001. 224 с.
33. Лігоненко Л. О. Антикризове управління підприємством. Київ : КНТЕУ, 2005. 824 с.
34. Череп А. В., Кириченко Л. А. Проблеми визначення фінансового стану підприємств в умовах фінансової кризи. 2008. № 6. С. 233–236.
35. Філімоненков О. С. Фінанси підприємств: навч. посіб. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2002. 360 с.
36. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств : підручник. Київ : КНЕУ, 2000. 460с. URL: <https://works.doklad.ru/view/-mtmQVfyP-U.html>

37. 21 Поддєрьогін А. М. Фінансовий менеджмент : Підручник / Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. Київ : КНЕУ, 2005. 535 с.

38. Бондаренко О. О., Винокур В. І., Кукса В. П. «150 термінів із словника ріелтора». Київ ст. 11 Закону України № 2658-III від 12 липня 2001 року «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

39. Зотов І. В., Моченков А. В. Мистецтво проведення операцій з нерухомістю. Х.: РИП «Оригінал», 1996. - 320 с.

40. Вітлінський В. В. Моделювання економіки : [навч. посібник] / К. : КНЕУ, 2013. 408 с.

41. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 р. №2658-III // Голос України від 08.09.2001 № 161.

42. Національний стандарт №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. №1440 // Урядовий кур'єр від 15.10.2003 № 1993.

43. Національний стандарт №2 «Оцінка нерухомого майна», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2004р. №1442 // Урядовий кур'єр від 10.11.2004 № 214.

44. Економіка нерухомості: підручник. А. М. Асаул, І. Б. Брижань, В. Я.Чевгакова. К.: «Лібра», 2014. 304 с.

45. Завора Т. Ринок нерухомості та особливості його функціонування на загальнодержавному та регіональному рівнях в Україні // *Економіст*, № 10, 2016, С.40-43.

46. Григор'єв В. В. Оцінка об'єктів нерухомості : підручник/ К. : Вища школа, 2018. 105 с.

47. Про стандартизацію: Закон України за станом на 5 черв. 2014 р. / Верховна Рада України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1315-18>

48. Оцінка цілісних майнових комплексів: Національний стандарт № 3: за станом на 29 листоп. 2006 р / Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1655-2006> Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна - 142 –

49. Міжнародні стандарти оцінки 2011 [Текст]: пер. з англ. УТО.-К.: «Аванпост- Прим», 2012.-144 с.

50. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація фахівців оцінки» [Електронний ресурс] URL : <http://www.afo.com.ua>.

51. Про затвердження методики оцінки майна: за станом на 10 груд. 2003 р./ Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс] URL : http://experty.kiev.ua/zakonodavcha_baza.html.

52. Воротіна Л. І. Оцінка майна в Україні [Текст]: монографія. Т. 1. Нерухоме майно / Л. І. Воротіна, В. С. Воротін, В. Г. Лісняк, В. М. Поліщук. К.: Вид. Європ.ун-у, 2015. 216 с.

53. Котик З. Нерухоме майно та методи його оцінки [Текст]: навч. видання/ Львів : Каменярь, 2012. 224 с.

54. Калінеску Т. В. Романовська Ю. А., Кирилов О. Д. Оцінювання майна : навч. посіб. / Т. В. Калінеску,. К. : Центр учбової літератури, 2012. 312с.

55. Воронін В. О. Аналітика ринку нерухомості: методологія та принципи сучасної оцінки: монографія / В. О. Воронін, Е. В. Лянце, М. М. Мамчин. – Львів: видавництво «Магнолія». Львів, 2014. 304 с.

56. Грановська Л. М., К. С. Нижегородко. Теоретичні аспекти формування еколого-збалансованої моделі економічного розвитку аграрного сектора та сільських територій у зоні зрощення. *Збалансоване природокористування* 3 (2019): С. 27-36.

57. Кичко І. І., Гонта О. І., Музика В. В.. Еколого-економічні імперативи розвитку лісового, мисливського, водного господарства в Україні. *Інноваційна економіка* 3-4 (2021): 79-86.

58. Ковшун Н.Е., В.М. Стрільчук. Рейтингування локальних соціально-економічних систем як етап еколого-економічної діагностики. *Вісник НУВГП. Економіка*. 2.90 (2020): 77-87.

59. Мольчак Я., Мисковець І., Горбач Л.. Перспективи формування ефективної еколого-економічної системи водокористування. *Human Geography Journal* 30 (2021).

60. Оробчук М. Принципи екологобезпечного господарювання та їх застосування. *Вісник Львівського університету. Серія економічна* 42.

61. Руденко Д., Кучер А.. Оцінка й аналіз ресурсоощадності водокористування в регіонах України. *Journal of Innovations and Sustainability* 5.1 (2021): 02-02.

62. Тринько Р. І., Стадник М. Є.. Водокористування: еколого-економічний аспект. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького* 14, № 1 (2) (2012): 312-321.

63. Яроцька О. Система критеріїв та показників оцінки ефективності водокористування. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2015 (2015): 146-155.

Список використаної літератури до розділу 4

1. Активи банків України. Банківські показники. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/active/> (дата звернення: 11.12.2023).

2. Балімасов І. О. Цифрова трансформація в банкінгу: виклики та можливості. BlogsDev.ua: корисні інструкції. URL: <https://dev.ua/blogs/posts/bloh-ihor-1688591061>

3. Матусова О., Андрєєва В. Диджиталізація кредитування малого та середнього бізнесу. Вісник Київського національного торгово-економічного університету. 2022. №1. С. 118-131.

4. Harshwardhan Mittall. The Lending Revolution: How Digitization Is Changing The Landscape Of Traditional Credit. URL: <https://www.go-yubi.com/blog/the-lending-revolution-howdigitization-is-changing-the-landscape-of-traditional-credit/> (дата звернення: 11.12.2023).

5. CNBC; From banking giants to lending up-and-comers – here are the world’s top 200 fintech companies; 4 August 2023. URL: <https://www.cnbc.com/2023/08/02/here-are-the-worlds-top-200-fintechs-cnbc-and-statista.html>.

6. Designing a sustainable digital bank. White Paper Executive Summary. URL: <https://www.ibm.com/downloads/cas/XGJGOJWA>.

7. McKinsey. Reshaping retail banks: Enhancing banking for the next digital age; Oktober 18. 2022. URL:

<https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/reshaping-retail-banks-enhancing-banking-for-the-next-digi>.

8. Neobank: Guide To Customer Satisfaction; Devox Software Team; 26 October 2022. URL: <https://devoxsoftware.com/blog/neobank-guide-to-customer-satisfaction>.

9. Безпалый Р. В. Фінтех-інновації: передумови становлення та сучасні тенденції. Інвестиції: практика та досвід. 2021. №2. С.44–49 URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2021/9.pdf .

10. Блащук-Дев'яткіна Н., Капітанчук М. Необанкінг: зарубіжний досвід та перспектива для України. Молодий вчений. №4 (80). С. 290-295. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-60>.

11. Козляченко О. М., Березан А. С. Перспективи розвитку віртуальних банків (необанків) в Україні. Фінансові дослідження. №2 (7). URL: <https://fr.stu.cn.ua/tmp/pdf/219.pdf>.

12. Крупка М.І., Демчишак Н.Б., Щуревиц О.І. Розвиток фінтех-екосистеми в Україні: співпраця між стейкхолдерами в умовах цифрового суспільства. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. 2023. №28. С. 86-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2023_28_13.

13. Офіційний сайт monobank. URL:<https://www.monoban.ua/>

14. Спецпроект «Фінтех». Інтернет-видання «Економічна правда». URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/fintech/2018/12/5/641431/>.

15. Стойко О.Я. Становлення та розвиток фінтех-бізнесу в Україні. Бізнес Інформ. 2020. №2. С.384-392. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-2-384-392>.

16. Фінансові результати АТ «Універсал Банк». URL: <https://minfin.com.ua/ua/company/universal-bank/rating/>.

17. Шевченко О. М., Рудич Л. В. Розвиток фінансових технологій в умовах цифровізації економіки України. №7. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/7_2020/63.pdf.

18. Доронцева Є. *Воркс Україна*. Державне регулювання під час війни: як НБУ адаптував фінансову систему України до

нових умов впродовж ста днів воєнного стану. URL: <https://voxukraine.org/derzhavne-regulyuvannya-pid-chas-vijny-yak-nbu-adaptuvav-finansovu-systemu-ukrayiny-do-novyh-umov-vprodovzh-sta-dniv-voennogo-stanu>

19. Левченко В. П. Розвиток ринку небанківських фінансових послуг: монографія [Текст]: монографія. К.: Центр учбової літератури. 2014. 368 с.

20. Ломачинська І. А. Фінансова система: теоретико-методологічні домінанти інституційної трансформації в умовах економічних перетворень: монографія. Чернігів: ЧНТУ, 2020. 372 с.

21. Огляд небанківського фінансового сектору. *НБУ*. Вересень 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Nonbanking_Sector_Review_2022-09.pdf?v=4.

22. Огляд небанківського фінансового сектору. *НБУ*. Серпень 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-nebankivskogo-finansovogo-sektoru-serpen-2023-roku>)

23. Ринок небанківських фінансових послуг після війни. *НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kolonka-sergiya-savchuka-rinok-nebankivskih-finansovih-poslug-pislya-viyni>.

24. Урегульовано діяльність учасників ринку небанківських послуг на час дії воєнного стану. *НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/uregulovano-diyalnist-uchasnikiv-rinku-nebankivskih-poslug-na-chas-diyi-voennogo-stanu>

25. Омельчук Л. В. Сутнісні характеристики економічної безпеки страхової компанії з позиції теорії безпекознавства. *Ефективна економіка*. 2018. № 10. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6621> (дата звернення: 26.10.2023).

26. Юдіна С. В., Григор'єва Н. М., Чуприна О. Г. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхової компанії. *Економіка і суспільство*. 2018. № 17. URL : http://economyandsociety.in.ua/journals/17_ukr/92.pdf (дата звернення: 05.10.2023).

27. Гончаренко А. С., Зачосова Н. В., Коваль О. В. Стратегічні аспекти забезпечення фінансово-економічної безпеки страхових компаній у контексті розвитку

конкурентоспроможного ринку страхових послуг. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Економічні науки*. 2020. № 2. С. 160 – 168. URL : http://eprints.cdu.edu.ua/4035/1/visnik2020-2_160-168.pdf (дата звернення : 26.10.2023).

28. Варналій З. С. Економічна безпека : навч. посіб. К. : Знання, 2009. 647 с.

29. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2013. № 8. С. 65 – 67.

30. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи : монографія / О. А. Кириченко, М. П. Денисенко, В. С. Сідак, та ін.; заг. ред. Кириченко О. А. К. : ІМБ Університету «КРОК», 2010. 412 с.

31. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. 241 с.

32. Нагайчук Н. Г. Інструментарій управління фінансовою безпекою страховиків. *Вісник Університету банківської справи*. 2014. № 2 (20). С. 195 – 198.

33. Ткач В. О., Камушков О. С., Шевченко В. О. Фінансова безпека підприємства : організаційно-економічний механізм керування податковими зобов'язаннями підприємств : монографія. Запоріжжя. 2011. 168 с.

34. Фінансова безпека підприємств : монографія / [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.]. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.

35. Єрмошенко А. М. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій : автореф. дис...канд. екон. наук : 08.06.01. Київ, 2006. 19 с.

36. Левковець Н. П., Бабич Л. М., Теслюк Н. П., Наконечна С. А., Гуцалюк О. І. Фінансова безпека страхових компаній в умовах інституційних змін. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2021. №8. URL : http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/8_2021/90.pdf (дата звернення : 04.10.2023).

Наукове видання

**Фінансово-економічна політика
в контексті інноваційного розвитку
України**

Частина 4

Монографія

Керівник видавничих проєктів: А.О. Ястребов
Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 29.12.2023 р.
Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. аркушів — 16,04.
Обл.-вид. аркушів — 11,93.
Тираж 300 прим.

ТОВ «Видавничий дім «КОНДОР»
Свідоцтво серія ДК №5352 від 23.05.2017 р.
03067, м. Київ, вул. Гарматна, 29/31
тел./факс (044) 408-76-17, 408-76-25
www.condor-books.com.ua